

Arthur Koestler

Sötétség délben

Európa Könyvkiadó

Budapest, 1998

A MŰ EREDETI CÍME:
ARTHUR KOESTLER: DARKNESS AT NOON
© JONATHAN CAPE, 1940

ALAPKIADÁS: EURÓPA KÖNYVKIADÓ - REFORM RT. 1988
HUNGARIAN TRANSLATION © BART ISTVÁN, 1988

HU ISSN 0324-2722

A szerzőtől az Európa Könyvkiadónál megjelent:
Alvajárók

Tartalomjegyzék

Tartalomjegyzék.....	4
Az első kihallgatás.....	6
A második kihallgatás.....	91
A harmadik kihallgatás.....	153
A grammatikai fikció.....	222

„Aki diktatúrát vezet be, ám életben hagyja Brutust, vagy köztársaságot alapít, de nem öli meg Brutus fiait, nem fog sokáig uralkodni.”

Machiavelli: *Discorsi*

„Az ember nem élhet irgalom nélkül.”

Dosztojevszkij: *Bűn és bűnhődés*

E könyv szereplői képzeletbeli személyek. A történelmi viszonyok azonban, melyek tetteiket meghatározták, valóságosak. Ny. Sz. Rubasov élete sokak életének szintézise, akik áldozatul estek az úgynevezett moszkvai pereknek. Közülük számosan személyes ismerősei voltak a szerzőnek. Könyvét az ő emléüknek ajánlja.

Párizs, 1938. október - 1940. április

Az első kihallgatás

„Senki sem kormányozhat büntelen.”
Saint-Just

1.

Rubasov mögött becsapódott a cellaajtó.

Néhány percre csak állt az ajtónak dőlve, aztán cigarettára gyújtott. Jobbra, az ágyon két viszonylag tiszta pokróc hevert, és úgy látszott, hogy a szalmazsák is frissen van tömve. A mosdókagylónak, tőle balra, dugója ugyan nem volt, a csap viszont működött. A mellette álló küblit nyilván frissen fertőtlenítették, nem volt büdös. A fal mindkétfelől tömör téglából volt, vagyis elnyelte volna a kopogtatást, a bejövő fűtés- és vízvezetékcsövet viszont gipsszel tapasztották körül, ami már elég szépen visszhangzik: azonkívül pedig a központi fűtés csöve maga is valószínűleg jól vezeti a hangot. Az ablak épp szemmagasságban kezdődött; anélkül is le lehetett látni az udvarra, hogy az ember felhúzódkodott volna a rácson. Egyelőre tehát minden rendben volt.

Rubasov ásított, levetette a kabátját, összegöngyöltte, odatette a szalmazsákra párnának. Aztán kinézett az udvarra. Sárgásan csillogott a hó a hold és a villanylámpák kettős fényében. A falak mentén keskeny csapás futott körbe, ahol eltakarították a havat a rabok sétájához. Még messze volt a hajnal; a villanylámpák ellenére is tisztán és fagyosan fénylettek a csillagok. A külső fal mellvédjén, épp szemben Rubasov cellájával, egy katona lépkedett fel és alá, vállnak támasztott puskával, száz lépést jobbra, százat balra; úgy csapta oda a lábát minden lépésnél, mintha díszszemlén volna. Feltűzött szuronyán néha megcsillant a lámpák fénye.

Rubasov még az ablaknál állva levetette a cipőjét. Aztán elnyomta a cigarettáját, a csikket pedig a földre helyezte az ágy feje mellett, és néhány percre mozdulatlanul ült a szalmazsákon. Majd megint az ablakhoz ment. Az udvaron semmi mozgás; az őr épp hátraarcot csinált; a géppuskatorony fölött elnézve Rubasov még épp odalátott a Tejút egy keskeny sávjára.

Végignyúlt a priccsen, és betakarózott a fölső pokróccal. Hajnali öt óra volt, és valószínűtlennek látszott, hogy ilyenkor télen hét óránál hamarább lenne az ébresztő. Álmos is volt nagyon, helyzetét átgon-dolva pedig arra a következtetésre jutott, hogy alig-hanem beletelik három-négy napba is, amíg a kihallga-tására sor kerül. Levette csíptető szemüvegét, odahe-lyezte a kőpadlóra a csikk mellé; elmosolyodott és le-hunyta a szemét. Jó meleg volt a pokróc alatt, ettől biztonságban érezte magát; hónapok óta most először nem félt attól, hogy mit fog álmodni.

Amikor néhány perccel később az ör kintről elol-totta a villanyt, és a kukucskálóablakon benézett a cellába, Rubasov, a hajdani népbiztos már aludt, hátát a falnak fordítva, fejét bal karján nyugtatva, mely mereven nyúlt ki a padló fölé; csak a keze csüngött ernyedten, olykor mégis meg-megrándulva.

2.

Egy órával korábban, amikor a Belügyi Népbiztos-ság két tisztviselője megdöngötte Rubasov lakásának ajtaját, hogy letartóztassák, Rubasov éppen azt álmod-ta, hogy letartóztatják.

A dörömbölés egyre hangosabb lett, Rubasov pedig megpróbált fölébredni: Az évek során nagy gyakorlatot szerzett már abban, hogyan szakítsa ki magát nyomasztó álmaiból, ha rátörtek, első letartóztatásának képei ugyanis még esztendőig vissza-visszatértek, és mint egy felhúzott óramű mindig pontosan ugyanúgy peregtek le előtte. Néha minden ereje megfeszítésével sikerült megakasztania az óramű járását, és merő akaraterővel kirántania magát az álomból, ez alkalommal azonban hi-ába próbálkozott; az utóbbi hetek nagyon kimerítették, zihált és verejtékezett álmában; az óramű pedig tovább zakatolt, és az álom folytatódott.

Mint mindig, most is azt álmodta, hogy dörömböl-nek az ajtaján, és három ember áll odakinn, akik le akarják tartóztatni. A csukott ajtón át is látta őket, amint a lakása előtt állva az ajtaját döngetik. Vado-natúj egyenruhában voltak, a Német Diktatúra praetori-ánus gárdájának uniformisában; sapkájukon és a kabát-juk ujján ott a jelvény: a fenyegetőn karmos kereszt;

szabad kezükben nagy, szinte nevetségesen hatalmas pisztoly; övük és szíjazatuk árasztja magából a friss bőr szagát. Aztán egyszer csak már odabenn voltak a szobában, az ágya mellett. Ketten közülük vastag ajkú, halszemű, nagydarab parasztfiúk; a harmadik alacsony és kövér volt. Csak álltak az ágya mellett, kezükben pisztollyal, és őt nézték szuszogva. A jelenet szinte néma lett volna, ha az alacsony és kövér ember asztmás zihálása nem olyan hangos. Ekkor valamelyik felső emeleten valaki kihúzta egy fürdőkád dugóját, és a víz egyenletes zubogással megindult lefelé a falban rejtőző csöveken.

Az óramű szerkezete lassan lejárt. A dörömbölés egyre erősödött; az ajtó előtt álló két ember, akik Rubasovot letartóztatni jöttek, felváltva hol az ajtót verték, hol a fagyos kezüket melengették leheletükkel. Rubasov azonban képtelen volt felébredni, holott tudta, hogy most kiváltképpen kínos jelenet következik az álomban: a letartóztatására érkezett három férfi nem tágít az ágya mellől, ő pedig eközben azon igyekszik, hogy felöltse a hálóköntösét. Csakhogy a köntös egyik ujja kifordult, és Rubasov hiába próbálja beledugni a kezét. Minden igyekezete hasztalan, végezetül pedig valami különös bénultság telepszik rá: képtelen már akár csak mozdítani is a karját, pedig tudja tudja, hogy most minden azon múlik, sikerül-e idejében belebújni a köntösbe. Percekig tart ez a gyötrő tehetetlenség, Rubasov nyüszít kínjában, hideg verejték üt ki a halántékán, az ajtaján döngő ökölcsapások pedig eközben mint távolban dübörgő dobszó behatolnak az álmába; párnája alá dugott karja görcsösen ráng a lázas igyekezettől, hogy beletaláljon végre a köntös ujjába; mígnem valahára csontrepesztő erővel lecsap rá az első ütés, fültövén éri a pisztoly agya, és megváltja Rubasovot a kintól...

Ettől az ismerős fájdalomtól, a százszor is újra átélt első ütéstől, melynek süketségét is köszönhette - rendszerint felébredt. Egy darabig még ébren is rázta a hideg, a párna alá beszorult keze még ekkor is görcsösen kereste a köntös karöltőjét; ugyanis mielőtt végleg sikerült volna kikeverednie az álomból, még át kellett esnie az utolsó, legrettenetesebb szakaszon is. Valami kábult, alaktalan érzés fogta el ilyenkor,

hogy valójában ez az ébredés az álom, és hogy igazából most is a sötét cella nyirkos padlóján hever, lábánál ott a kübli, feje mellett egy kancsó víz áll, s néhány morzsányi kenyér...

Ezúttal is eltartott néhány percig ez a kétes állapot, mialatt nem tudhatta, hogy sötétben tapogatózó keze a küblihez ér-e majd vagy az éjjeliszekrény lámpájának kapcsolójához. Aztán felgyulladt a villany, és a köd eloszlott. Rubasov mélyeket lélegzett, és mint a lábadozó beteg, kezét a mellén összekulcsolva, élvezte a szabadság és a biztonság fölséges érzését. Izzadt homlokát meg feje tetején a kopasz foltot megtörölte a lepedővel, aztán az irónia máris újraeledő szikráival a szemében felpillantott a Párt Első Számú Vezetője portréjának színes olajnyomatára, mely ott függött az ágya fölött, a szobája falán - akárcsak a szomszédos szobák falán és a Rubasov szobája alatti és feletti szobák falán is; a ház összes falán és az egész város minden falán, minden egyes falon az egész hatalmas országban, melyért Rubasov annak idején harcolt és szenvedett, és mely most visszafogadta óriás ölénék oltalmába. Végre ébren volt; a dörömbölés azonban folytatódott.

3.

A két férfi, aki azért jött, hogy Rubasovot le tartóztassa, kinn állt az ajtó előtt, a sötét folyosón, és tanácskozott.

Vaszilij, a házmester, aki felvezette őket, a lift nyitott ajtajában toporgott, és kapkodva szedte a levegőt félelmében. Sovány kis öregember volt; a háló inge fölé magára terített katonaköpeny rojtosra kopott gallérja fölött széles, vörös forradás húzódott a nyakán, amitől úgy tetszett, mintha golyvás volna. A heg a polgárháborúban kapott nyaksebének a nyoma volt; Rubasov partizánrezredében harcolta végig a háborút. Amikor a háborúnak vége lett, Rubasov külföldi megbízatást kapott, és Vaszilij csak hébe-korba hallott róla, ha írt valamit felőle az újság, amelyből a lánya es-tétként felolvasott neki. Mindig felolvasta neki a beszédeket például, melyeket Rubasov a kongresszusokon tartott; hosszú, nehezen érthető beszédek voltak, és Vaszilij többnyire hiába fülelt, nem hallotta ki belő-

lük a kis szakállas partizánparancsnok hangját, aki olyan gyönyörűen tudott káromkodni, hogy biztosan még maga a Kazanyi Szűzanya is lemosolygott rájuk az égből. Vaszilij rendszerint el is bőbiskolt a beszédek hallgatása közben, de amikor a lánya az utolsó mondatokhoz ért, és a tapshoz, ünnepélyesen felemelve a hangját, mindig felébredt. A szertartásos zárómondatok mindegyikéhez - „Éljen az Internacionálé!”, „Éljen a forradalom!”, „Éljen az Első Számú Pártvezető!” - Vaszilij odadörmögött egy szívből jövő áment, de csak nagyon halkán, hogy a lánya meg ne hallja; aztán levette a zekéjét, lopva, rossz lelkiismerettel keresztet vetett, és lefeküdt aludni. Az ő feje fölött is ott függött az Első Számú Vezető arcképe, mellette pedig Rubasov fényképe partizánparancsnok korából. Ha ezt a fényképet most megtalálnák, biztosan őt is elvinnék.

Hideg és sötét volt a lépcsőház, és nagy-nagy csönd ülte meg. A Belügyi Népbiztosság két embere közül a fiatalabbik azt javasolta, hogy lőjék szét az ajtó zárját Vaszilij nekidőlt a liftajtónak; annyi ideje sem volt, hogy rendesen megkösse a cipőfűzőjét, most viszont annyira remegett a keze, hogy azért nem tudta megkötni. Az idősebbik férfi ellenezte, hogy fegyvert használjanak; a letartóztatást diszkréten kellett végrehajtani. Mind a ketten ráleheltek dermedt ujjakra, és újra nekiálltak az ajtót döngetni; a fiatalabbik most már a revolvere agyával verte. Néhány emelettel lejjebbről átható női sikoltozás hallatszott. - Szóljon neki, hogy hallgasson el - mondta a fiatal Vaszilijnak. - Csönd legyen! - kiáltotta el magát Vaszilij. - Itt hatósági eljárás folyik. - A női hang erre azonnal elhallgatott. A fiatal férfi közben áttért az ajtó rugdalására. A döngések betöltötték az egész lépcsőházat; végül is felpattant az ajtó.

Mind a hárman ott álltak Rubasov ágyánál; a fiatalember, kezében a pisztollyal, az öreg meg olyan mereven, mintha vigyázzba vágta volna magát; Vaszilij kissé hátrább állt meg, mögéjük húzódva, háttal a falnak támaszkodva. Rubasov még a verejtéket törölgette kopasz feje tetejéről; álmos szemmel, rövidlátón hunyorgott rájuk. - Rubasov polgártárs, Nyikolaj Szalmanovics, a törvény nevében ön le van tartóztatva -

mondta a fiatalember. Rubasov a cvikkerét kereste a párnája alatt tapogatózva, miközben felkönyökölt fekében. Most, hogy feltette orrára a csíptetőt, újra azzal a pillantással nézett rájuk, amelyet Vaszilij és az idősebbik közeg is jól ismert különféle régi fotográfiákról és színes nyomatokról is. Az idősebbik még feszesebben állt; a fiatalabb viszont, aki már új hősök alatt nevelkedett, egy lépést tett az ágy felé; mindhárman látták rajta, hogy zavarát leplezendő most mindjárt valami durvaságot fog tenni vagy mondani.

- Tegye el azt a revolvert, elvtárs - szólt rá Rubasov. - És különben is, mit akarnak tőlem?

- Hallotta, maga le van tartóztatva - mondta az ifjonc. - Öltözzön fel, és ne akadékoskodjon itt nekem.

- Letartóztatási parancsuk van? - kérdezte Rubasov.

Az idősebbik férfi egy papírszeletet vett elő a zsebéből. átnyújtotta Rubasovnak, aztán újra vigyázzba vágta magát.

Rubasov figyelmesen végigolvasta az írást. - Hát, akkor rendben van - mondta. - Sose lesz az ember okosabb az ilyen irományoktól, hogy vinné el magukat az ördög.

- Na, vegye a ruháját, és siessen már - mondta az ifjú közeg. Látszott rajta, hogy immár nemcsak színleli a brutalitást, hanem ez a természete. Remek új nemzedéket neveltünk, gondolta Rubasov. Eszébe jutottak az agitációs plakátok, amelyek mindig nevető arccal ábrázolták a fiatalságot. Egyszerre nagyon fáradtnak érezte magát. - Ahelyett, hogy azzal a revolverrel babrálna, inkább adja ide a köntösömet - mondta a fiatalembernek. A fiú elvörösödött, de nem szólt egy szót sem. Az öregebbik nyújtotta oda Rubasovnak a köntösöt. Rubasov nagy ügyel-bajjal bebújtatta a kezét az ujjába. - Na, most legalább siketült - mondta, és közben idegesen elmosolyodott. A három másik nem értette a megjegyzést, nem feleltek rá semmit. Szótlanul nézték, ahogy lassan felkászálódik az ágyból, és összeszedegeti a szobában gyűrött ruhadarabjait.

Azóta az egyetlen éles női sikoly óta néma volt a ház, mégis mindnyájuknak az volt az érzése, hogy a lakók mindahányan ébren fekszenek az ágyukban, lélegzet-visszafojtva.

Aztán valaki valamelyik felsőbb emeleten kihúzta egy fürdőkád dugóját, és a víz egyenletes zubogással ömlött lefelé a csöveken.

4.

Az autó, amellyel a két közeg érkezett, ott várakozott a ház kapuja előtt, vadonatúj kocsis volt, amerikai gyártmány. Sötét volt még; a sofőr felkapcsolta a reflektorokat, az utca még aludt, vagy legalábbis úgy tett, mintha aludnék, Beszálltak, elsőnek a fiatalember, utána Rubasov, végül az idősebbik egyenruhás. A sofőr, aki szintén egyenruhát viselt, elindította a kocsit. A sarkon befordulva egyszerre elfogyott az úttest aszfaltburkolata, pedig még a belvárosban jártak; körülöttük hatalmas új háztömbök, kilenc- meg tízemeletes épületek álltak, a közöttük elvezető utak azonban falusi utcák voltak csupán, melyelven jéggé fagytak a hóval vékonyan behintett sárba bevágódott szekérnyomok. A sofőr lépésben vezetett, a pompás rugózású autó mégis úgy nyögött, nyiszogott, akár egy ökrös szekér.

- Hajtson gyorsabban - szólt rá a sofőrre az ifjonc, mert már nem bírta tovább a kocsit megülő csön-det.

A sofőr válaszképp csak megvonta a vállát, de hátra se pillantott. Amikor Rubasov beszállt a kocsiba, közönyös, barátságtalan tekintettel mérte végig. Egyszer utcai baleset érte Rubasovot; akkor a mentőautó sofőrje nézett rá ugyanígy. Szinte kibírhatatlan volt ilyen lassan, lépésben gurulni a zötykölődő autóban ezeken a kihalt utcákon, melyeket csak a kocsi reflektorainak táncoló fénykévei világítottak meg. - Milyen messze van? - kérdezte Rubasov, anélkül hogy útítársaira pillantott volna.

Kis híján hozzátette még: az a kórház. - Jó félórás út - felelte az idősebbik egyenruhás. Rubasov cigarettát húzott elő a zsebéből, kivett magának egyet, aztán önkéntelen mozdulattal körbekínálta a dobozt. A

fiatalember kurtán visszautasította, az idősebbik viszont mindjárt kettőt vett, és az egyik szálát előre nyújtotta a sofőrnek. A sofőr megpöccintette a sapkáját, aztán mindenkinek tüzet adott, miközben fél kézzel fogta csak a kormányt. Rubasovnak egyszerre könnyebb lett a szíve; de ettől mindjárt el is fogta a bosszúság. Soha ennél alkalmasabb pillanatot az érzelésre, gondolta mérgesen. Mégsem tudott ellenállni a kísértésnek, hogy szóljon egy-két szót, és ezzel egy kis emberi melegséget gerjesszen maga körül. - Kár ezért a kocsiért - mondta. - Jó sok aranyba kerülnek nekünk ezek a külföldi autók, aztán fél év alatt tönkremennek a hazai utakon.

- Úgy, ahogy mondja. Nagyon fejletlenek még nálunk az utak - mondta az idősebbik egyenruhás. A hangjából ítélve Rubasov megállapította, hogy a férfi megértette, milyen tanácstalannak érzi magát. Ettől úgy érezte magát, mint a kutya, amelynek csontot vetett valaki; elhatározta, hogy többet nem szól. Ekkor azonban a fiatalember hirtelen támadólag nekiszegezte a kérdést:

- A kapitalista országokban talán jobbak az utak?

Rubasov akaratlanul is elmosolyodott. - Járt már odakinn? - kérdezte.

- Tudom én anélkül is, hogy milyen ott a világ - felelte a kisfiú. - Úgyhogy ne is próbáljon itt nekem mindenféle meséket beadni.

- Mondja, mit gondol tulajdonképpen, ki vagyok én? - kérdezte Rubasov nagyon halkán. De nem bírta megállni, hogy hozzá ne tegye: - Nem ártana magának, ha tanulmányozná egy kicsit a párttörténetet.

A fiatalember nem válaszolt, tekintetét mereven a sofőr hátának szegezte. Mindenki hallgatott. Már harmadszor fulladt le a ziháló motor, és a sofőr harmadszor gyújtotta be újra, nagyokat káromkodva. Már a külvárosokban zötyögtek; a nyomorúságos faházak ugyanolyanok voltak, mint régen. Roggyant tetőik sziluettje fölött sápadtan és hidegen függött a hold az égen.

5.

Az új mintabörtön minden szárnyában villanylámpa világított. Fényük fakó világosságot hintett a vas függőfolyosókra, a fehérre meszelt, kopár falakra, a névcímkékkel ellátott cellaajtókra és a júdásablakok kis fekete lyukaira. Ez a színtelen világosság és lépteik visszhangtalan, mégis éles koppanása a kőpadlón olyan ismerős volt Rubasovnak, hogy néhány pillanatig még el is játszott a gondolattal, talán újra csak álmodik. Megpróbálta elhíttetni magával, hogy ez az egész nem is valóságos. Ha sikerül elhíttetni magammal, hogy csak álmodom, akkor tényleg csak álom lesz ez az egész, gondolta.

Olyan erővel igyekezett meggyőzni magát, hogy kis híján megszédült: de aztán nyomban valami fojtogató szégyenérzet rohanta meg. Ki kell bírni, gondolta. Mindvégig. A 404-es cellához érkeztek. A kukucskálólyuk fölötti címkén az ő neve állt: Nyikolaj Szalmanovics Rubasov. Milyen szépen előkészítettek mindent, gondolta; amikor a nevét megpillantotta a cellaajtón, lúdbőrös lett tőle a háta. Szeretett volna egy pótta-karót kérni a fegyőrtől, de mire szólhatott volna, már becsapódott mögötte az ajtó.

6.

A börtönőr rendszeres időközönként benézett a júdásablakon Rubasov cellájába. Rubasov békésen feküdt a priccsén; csak a keze rándult meg néha-néha álmában, csíptetős szemüvege és a cigarettacsikk fekhelye mellett a padló kőkockáin.

Reggel hétkor - két órával azután, hogy felkísérték a 404-es cellába - szirénahang ébresztette Rubasovot. Nyugodtan aludt, álomtalanul és tiszta fejjel ébredt. Háromszor bődült el a sziréna, mindháromszor ugyanazt a hangsort bögte el. Lebegő bűgását újra meg újra visszaverték a falak, aztán elhalt a hang, és csak valami gonosz csönd maradt utána.

Még alig szürkült; a halovány világosságban még éppen csak kirajzolódtak a kübli és a mosdókagyló körvonalai. A rács fekete, kockás mintát rajzolt a piszkos ablaküvegre; baloldalt fölül kitölt az üveg, s egy darab újságpapírral pótolták. Rubasov felült, lehajolt

a cvikkeréért és a cigarettavégért, aztán visszafeküdt. Feltette orrára a csíptetőt, és a csikket is sikerült meggyújtania. A csöndnek nem akart vége szakadni. A beton méhkaptár valamennyi fehérre meszelt cellájában most keltek fel az emberek a fekhelyükről, káromkodva tapogatóztak a félhomályban, a hangszigetelt falú cellákban azonban ebből sem lehetett hallani - legfeljebb néha-néha a folyosón végighaladó léptek koppanását. Rubasov tudta, hogy hangszigetelt zárkában van, és azt is, hogy itt is marad, amíg föbe nem lövik. Beletúrt rövid, hegyesre nyírt szakállába, megszívta a cigarettavéget, és nem mozdult.

Tehát ki fognak végezni, gondolta. Hunyorogva szemlélte nagylábujját, amely hegyesen meredt ki a takaró elöl az ág végében. Nem fázott, nem is volt veszélyérzete, viszont nagyon fáradt volt; azt se bánta volna, ha most mindjárt átszenderül a halálba, csak hagyják békén heverészni a meleg pokróc alatt. - Tehát föbe fognak löni - mondta magának. Lassan megmozgatta zoknis lábujjait, és erről egy vers jutott az eszébe, amely csipkebokorban fennakadt fehér őzbakhoz hasonlított Krisztus lábát. Ingujjához dörgölve megtörölte csíptetője üvegét; munkatársai valamennyien jól ismerték ezt a mozdulatot. Szinte tökéletes elégedettséget érzett a pokróc melegében, s csak az rettentette, hogy fel kell majd kelnie s megmozdítani a tagjait. - Tehát el fognak pusztítani - mondta maga elé félhangosan, és újabb cigarettára gyújtott, pedig már csak három szál maradt a csomagban. Az éhgyomorra elszívott első reggeli cigarettáktól néha megszédült kissé, mintha részeg volna; most pedig már egyébként is abban az izgalmi állapotban volt, amit jól ismert már régről, hiszen máskor is kerülgette már a halál, s akkor is mindig ez az érzés fogta el.

Tisztában volt azonban azzal is egyúttal, hogy állapota fölöttébb kifogásolható, sőt bizonyos szempontból nézve éppenséggel megengedhetetlen, pillanatnyilag azonban nem volt kedve ebből a bizonyos szempontból szemlélni magát. Ehelyett inkább a lábujjait nézegette, a játékkukat, ahogy a harisnyában mozgatta őket. Elmosolyodott. Hirtelen hullámban meleg szeretet öntötte el a tulajdon teste iránt, amely pedig rendszerint semmiféle érzelmet sem váltott ki belőle, most

azonban nem tudott ellenállni, és a tudat, hogy teste közelesen semmivé lesz, kellemes önsajnálatot ébresztett benne. - Meghalt a régi gárda - mondta magában.

- Mi vagyunk az utolsók. És minket is el fognak pusztítani. „Koldus, aranyifjú, lány; Egyként por lesz mindahány...”¹ Megpróbálta felidézni az „egyként por lesz” dallamát is, de csak a szöveg jutott az eszébe. - Meghalt a régi gárda - mondogatta, és próbálta maga elé képzelni az arcokat. Alig néhányukra emlékezett csak. Az Internacionálé első elnökéből, akit árulóként végeztek ki, csak a kissé gömbölyded pocakra feszülő kockás mellényt sikerült felidéznie. Sose viselt nadrágtartót, mindig csak bőrvet. A Forradalmi Állam második miniszterelnöke, akit szintén kivégeztek, a veszély pillanataiban mindig a kormét rágta... A történelem majd téged is rehabilitálni fog, gondolta Rubasov különösebb meggyőződés nélkül. Mert hát mit is tudhat a történelem a körömrágásról? Szívta a cigaretta-ját, és a halottakra gondolt és a megaláztatásra, amit haláluk előtt el kellett szenvedniük. Mégse volt képes gyűlöletet gerjeszteni magában a Nagy Egyes ellen, ahogy az természetes lett volna. Sokszor elnézgette az Első Számú Vezető arcképének ágya fölött függő színes nyomatát, és közben megpróbálta gyűlölni. Sok különféle nevet akasztottak rá maguk között, végül is azonban ez maradt rajta: a Nagy Egyes. Az Első Számú Vezető személyéből áradó rettenetben az volt a legrettenetesebb, hogy elképzelhetőleg csakugyan igaza volt, hogy azok is, akiket meggyilkolt, még a tarkójukba eresztett golyóval a fejükben is kénytelenek voltak elismerni, hogy lehetséges, elképzelhető, hogy igaza van. Bizonyosságot persze senki sem szerezhett; legfeljebb csak fellebbezni lehetett a gúnyosan vigyorgó, nagy orákulumhoz, akit Történelemnek neveznek, aki azonban csak akkor hirdetett ítéletet, amikor a hozzá folyamodók réges-régen mind porrá lettek már.

Rubasovnak egyszerre az az érzése támadt, hogy valaki figyel a júdásablakon át. Oda se kellett pillantania, anélkül is tudta, hogy egy szem tapad a kerek lukra és a zárkát nézi; kisvártatva csakugyan

---

¹ Shakespeare: *Cymbeline* IV. 2. Lator László fordítása.

kulcs csikordult a súlyos zárban. Beletelt némi időbe, míg végre feltárult az ajtó. A fegyőr; alacsony, papucsos emberke; nem lépett a cellába, megállt az ajtóban.

- Maga mért nem kelt fel? - kérdezte.

- Mert beteg vagyok - felelte Rubasov.

- Mi a baja? De úgyis csak holnap mehet orvoshoz.

- A fogam fáj.

- Szóval a foga - mondta a fegyőr, azzal csoszogva sarkon fordult, és bevágta maga mögött az ajtót.

Most legalább békésen heverészhettek, gondolta Rubasov, de nem telt benne nagy öröme. Hamarosan terhesnek érezte a pokróc pállott melegét, és kitakarózott. Ismét azzal próbálkozott, hogy a lábujjai mozgásával kösse le magát, de hamar elunta. Mindkét harisnyájának lyukas volt a sarka. Arra gondolt hogy megstoppolhatná, de aztán eszébe jutott, hogy ehhez meg kell zörgetnie az ajtót, és tüt meg cérnát kell kérnie az őről, és ezért inkább letett róla; egyébként is, tüt valószínűleg úgyse kapna. Hirtelen heves vágyakozás fogta el valami újság iránt. Olyan erős volt a vágy, hogy szinte az orrában érezte a nyomdafesték szagát, és valósággal hallani vélte az újságlapok zizegését. Lehetséges, hogy tegnap éjjel valahol forradalom tört ki, vagy gyilkos merényletet követtek el egy államfő ellen, esetleg egy amerikai felfedezte a módját, hogyan lehet leküzdeni a gravitációs erőt. Az ő letartóztatása még nem lehet benne; belföldön egy darabig nyilván még titokban tartják, külföldön azonban biztosan hamar híre megy, feltúrják a szerkesztőségi archívumokat, és tíz évvel ezelőtti fényképeivel illusztrálják majd a cikkeket, és persze rengeteg ostobaságot összefirkálnak róla és a Nagy Egyesről. Az újságolvasástól is elment a kedve, viszont ehelyett ugyanolyan mohó vágy ébredt benne, hogy megtudja, mi járhat most az Első Számú Vezető fejében. Látta maga előtt, amint ül az íróasztalánál, állát tenyerébe támasztva, súlyosan és komoran; lassan diktál a gyorsírónak. Más felalá járkálva szokott diktálni, füstkarikákat eregetve vagy a vonalzóval játszadozva közben. A Nagy Egyes azonban meg sem moccant, játszani sem volt szokása, és

füstkarikákat sem fújt soha... Rubasov egyszerre azt vette észre, hogy maga is fel-alá járkál már legalább öt perce - öntudatlanul kelhetett fel az ágyból. És még régi szokásába is visszazökkent, hogy mindig a padlót borító kőlapok közepére lépett, sőt azt is megtanulta már, hogy ehhez mekkorát kell lépnie. A gondolatai azonban eközben egyetlen percre sem szakadtak el a Nagy Egyesestől, aki az íróasztalánál ülve és diktálva, fokozatosan átváltozott a tulajdon portréjává, azaz a közismert színes nyomattá, amely ott lógott az ország minden ágya és fiókos szekrénye fölött, s onnan figyelte jeges, meredt szemmel az embereket.

Föl és alá járkált Rubasov a zárkában, az ajtótól az ablakhoz és vissza, aztán a priccs és a mosdókagyló meg a kübli közt; hat és fél lépés erre, hat és fél lépés vissza. Az ajtóhoz érve jobbra fordult, az ablaknál balra: ez is régi börtönszokás volt; ha az ember nem váltogatta a fordulók irányát, hamar beleszédült a kerengésbe. Mi járhat most a Nagy Egyes agyában? Megpróbálta maga elé képzelni a kérdéses agyvelő keresztmetszetét, szépen kiszínezve szürke vízfestékkel egy ív rajzlapon, amelyet rajzszögek rögzítenek a rajztáblához. Belekként dagadoztak a szürkeállomány tekervényei, és úgy fonták körül egymást, mint izmos testű kígyók, miközben a rajz közepe felé haladva egyre haloványabbak lettek, akárcsak a spirálist leíró csillagködök az asztronómiai vérképeken... Mi játszódhat le most ezekben a duzzadó, szürke tekervényekben? A távoli, spirális nebulóról mindent tud az ember, ezekről azonban semmit. Talán annak is az az oka, hogy a történelem inkább madárbél-jóslás, semmint igazi tudomány. Talán majd egyszer, nagyon sokára eljön az az idő, amikor statisztikai táblázatokon fogják tanítani a történelmet is, ilyesféle anatómiai ábrákkal, keresztmetszetekkel illusztrálva. Felír majd a tanár a táblára egy matematikai képletet, amelyről leolvasható lesz, hogyan éltek a tömegek egy bizonyos országban és korban: „Íme, polgártársak, az objektív tényezők, amelyek a történelem menetét meghatározták.” Majd pálcájával a Párt Egyes Számú Vezetője agyának második és harmadik lebenye között elterülő szürke, téli tájra mutatva így szól: „Itt pedig a fenti tényezők szubjektív tükröződése látható. Ez vezetett a huszadik század

második negyedében a totális eszmék eluralkodásához Európa keleti felében." Amíg azonban ez az idő el nem jön, addig a politika megmarad merő véres dilettantizmusnak, babonaságnak és fekete mágiának...

Ekkor Rubasov lépést tartva vonuló emberek lábdo-bogását hallotta a folyosóról. Első gondolata ez volt: kezdődik a verés. Megtorpant jártában, megállt a zárka közepén, és állát előrenyújtva fülelt. A menetelő lép-tek csattogása valamelyik szomszédos cella előtt szakadt meg, halk parancsszó hallatszott, kulcscsörgés. Aztán csönd lett.

Rubasov dermedten állt az ágy és a vödör között félúton, és lélegzetét visszafojtva várta az első üvöltést. Nem felejtette még el, hogy a legborzasztóbb mindig az első üvöltés, amelyben még több a rettenet, mint a testi fájdalom; ami azután következik, az már elviselhetőbb szokott lenni, hozzászokik az ember, és bizonyos idő múltán az üvöltések hangszínéből és rit-musából még a kínzás módszerére is lehetett követke-zetéseket levonni. A vége felé aztán majdnem mindenki egyformán viselkedett már, bármennyire különbözött is egymástól máskülönben a hangjuk s vérmérsékletük: a kiáltások mindinkább gyöngültek, vinnyogássá és ful-dokló hörgéssé halkultak. Ezután már nem sokkal követ-kezett megint az ajtócsapódás. Újra jött a kulcscsör-gés; és a következő áldozat első sikolya sokszor már azelőtt felhangzott, hogy hozzányúltak volna, csupán attól, hogy nyílt az ajtaja.

Ott állt Rubasov a zárkája közepén, és várta az első üvöltést. Megtörölgette a szemüvegét kabátja uj-ján, és megfogadta magában, hogy ő most sem fog üvöl-teni, bármi történjék is vele. Úgy ismételte magá-ban ezt a mondatot, mintha rózsafüzért imádkozna. Az-tán csak állt és várt, de a kiáltás még mindig nem hangzott fel. Halk csörömpölés hallatszott, valaki mondott valamit dörmögő hangon, és becsapódott a cel-laajtó. A léptek pedig továbbhaladtak a következő zár-kához.

Rubasov odalépett a kémlelőnyíláshoz, és kilesett a folyosóra. A menet csaknem az ő cellájával szemben állt meg, a 407-esnél. Az öreg fegyőr volt az, két há-zimunkással, akik nagy kondér teát cipeltek utána, meg

egy harmadikkal, aki a fekete kenyérszeleteket hozta kosárban; két egyenruhás zárta a sort, az oldalukon pisztoly. Szó sem volt verésről; reggelit osztottak...

A 407-es épp akkor kapta meg a kenyeret. Rubasovnak azonban nem sikerült megpillantania. A 407-es, nyilván előírás szerint, egylépésnyire a nyitott ajtótól állva vette át a reggelijét; Rubasov nem látott belőle mást, csak az alkarját és a kezét. Meztelen, sovány karokat látott; mint két párhuzamos pálca, úgy nyúltak ki az ajtón a folyosóra. A láthatatlan 407-es felfelé fordította a tenyerét; szinte csakját formált a tenyeréből. Amikor megkapta a kenyeret, a két tenyér összecsukódott, és a karok visszahúzódtak a cella sötétjébe. Ajtócsapódás.

Rubasov otthagya a kémlelőnyílást, és folytatta a járkálást. Abbahagyta a szemüveg-tisztogatást, orrára biggyesztette a csíptetőjét, és megkönnyebbülve mély lélegzeteket vett. Füttyörészve várta a reggelijét. A két csontsovány kar meg a felfelé fordított tenyerek emléke azonban kissé nyomasztotta; valami halovány emlékképet ébresztettek benne, bár maga sem tudta, hogy mire is emlékeztetik. A két kinyújtott kar körvonala azonban, de még a rájuk hulló árnyék is nagyon ismerős volt a számára, és mégis hiába kutatott utána az agyában, az emlékkép szétfoszlott, mint egy réges-régi dallam vagy mint egy szűk, kikötői sikátor szaga.

7.

A menet sorra járta a cellákat, nyitotta-csukta az ajtókat, de hozzá még mindig nem értek el. Rubasov óira odament a júdásablakhoz, hogy megnézze, jönnek-e már végre; jóleső érzéssel gondolt a forró teára. Amikor először kinézett, még gőzölgött a kondér és vékony citromszeletek úsztak a felszínén. Levette a csíptetőjét, és szemét a kémlelőnyílásra tapasztotta. Éppen négy szemközti cella ajtaja esett a látómezejébe: 401-től 407-ig. A zárkasor fölött keskeny vas függőfolyosó futott végig, melyről további cellák nyíltak, az emeletiek. A menet éppen akkor jött visszafelé a folyosó jobb oldali vége felől; nyilván először sorra veszik az összes páratlan számú cellát, és a párosak majd csak azután következnek. Most a 408-as előtt álltak;

Rubasov csak a két egyenruhás revolverszíjas hátát látta; a többiek úgy álltak, hogy kívül estek a látómezőjén. Becsapódott az ajtó; továbbmentek a 406-oshoz. Rubasov most újra megpillantotta a gőzölgő kondért meg a kenyeres kosarat hozó házimunkást; már alig néhány szelet volt csak a kosarában. A 406-os ajtaját épp csak kinyitották, azon nyomban be is csapódott; a zárka lakatlan volt. A menet továbbindult, aztán el is haladt Rubasov cellája előtt, és csak a 402-esnél állt meg legközelebb.

Rubasov öklével verni kezdte az ajtót. Látta, hogy a kondért cipelő két házimunkás egymásra néz, aztán az ő ajtaja felé pillant. A fegyőr a 402-es ajtajának zárjával foglalatoskodott buzgón, és úgy tett, mintha nem is hallaná a dörömbölést. A két egyenruhás háttal állt Rubasov kémlelőnyílásának. Most adták be a kenyeret a 402-es ajtaján; aztán a menet nekikészült, hogy továbbvonuljon. Erre Rubasov erősebben verte az ajtót. Levette az egyik cipőjét, és most már azzal döngette.

A két egyenruhás közül a megtermettebb megfordult, kifejezéstelen arccal megnézte magának Rubasov ajtaját, aztán újra elfordult. A fegyőr becsapta a 402-es ajtaját. A két házimunkás felemelte a kondért, és tanácstalanul álldogált. Az az egyenruhás, aki az imént hátrafordult, mondott valamit az öreg fegyőrnek, az erre megvonta a vállát- és a kulcsait zörgetve odacsoszogott Rubasov ajtajához. A két házimunkás követte a kondérral, a kenyeres pedig beszólt valamit a 402-esnek a kémlelőn.

Rubasov egy lépéssel hátrált az ajtótól, és várta, hogy kinyíljék. Hirtelen feloldódott benne a feszültség; már nem is érdekelte, hogy kap-e teát vagy sem. A visszafelé vezető úton már nem gőzölgött a kondér, a maradék, halványsárga folyadék felszínén úszkáló citromszeletek pedig láthatólag eláztak, és mintha össze is zsugorodtak volna.

Elfordult a kulcs a zárban, majd merev pupillájú szem jelent meg a kémlelőnyílásban, hogy mindjárt el is tűnjön. Felpattant az ajtó. Rubasov időközben leült az ágya szélére, hogy felvegye a cipőjét. A fegyőr kitérte az ajtót a nagy testű egyenruhásnak, aki belé-

pett a cellába. Kerek, kopaszra borotvált feje volt, és kifejezéstelen halszeme. Kikeményített zsávolyniformisa szinte recsegett minden mozdulatára, akárcsak a csizmája; Rubasov szinte az orrában érezte revolver-szíjának borszagát. A vödör mellett állt meg, és körülnézett a zárkában, amely mintha összezsugorodott volna a jelenlététől.

- Nem takarította ki a zárkáját - mondta Rubasovnak. - Pedig bizonyára ismeri a szabályzatot.

- Miért maradtam ki a reggeliosztásból? - kérdezte Rubasov, csíptető szemüvegén át méregetve az egyenruhást.

- Álljon föl, ha vitatkozni akar velem - mondta az egyenruhás.

- Nincsen kedvem vitatkozni magával, de még beszélni sem - felelte Rubasov a cipőjét fűzve.

- Akkor pedig máskor ne dörömböljön nekem az ajtaján, vagy kénytelen leszek a szokásos fegyelmi intézkedéseket alkalmazni - mondta. Újra körülnézett a zárkában. - Az őrizetesnek nincs felmosórongya a takarításhoz - mondta a fegyőrnek.

A fegyőr mondott valamit a kenyeres házimunkásnak, s az futólépésben azonnal eltűnt a folyosón. A két másik házimunkás csak állt a cella ajtajában, és kíváncsian bámult befelé. A másik egyenruhás Rubasovnak háttal állt, kinn a folyosón, szétvetett lábbal, kezét a háta mögött összekulcsolva.

- És csajkája sincs az őrizetesnek - mondta Rubasov még mindig a cipőfűzőjével bajlódva. - Gondolom, szívesen megtakarítja nekem az éhségstrájkjal járó kellemetlenségeket. A maguk új módszerei bámulattal töltenek el.

- Maga nagyon téved - felelte az egyenruhás, kifejezéstelen tekintettel. Kopaszra borotvált fején széles forradás éktelenkedett, és gomblyukában a Forradalmi Érdemrend szalagját viselte.

Szóval legalább harcolt a polgárháborúban, gondolta Rubasov. De az már persze régen volt, és ma már nem sokat számít...

- Maga nagyon téved. Maga azért maradt ki a reggeliosztásból, mert beteget jelentett.

- Fogfájás - mondta az öreg fegyőr, aki az ajtófélfának támaszkodva álldogált. Még most is papucsban volt, az egyenruhája gyűrött és zsírpecsétes.

- Ahogy tetszik - mondta Rubasov. A nyelvén volt, hogy megkérdezze, vajon ezek szerint az a rendszer legújabb vívmánya, hogy kötelező böjttel gyógyítja a betegeket, de aztán erőt vett magán. Okádni tudott volna az egész jelenettől.

A futástól zihálva megjött a kenyeres házimunkás, valami szennyes rongyot lóbálva. A fegyőr elvette tőle a rongyot, és odacsapta a cella sarkába, a vödör mellé.

- Van még valami kívánsága? - kérdezte az egyenruhás. A hangijában nem volt semmi gúny.

- Csak az, hogy hagyjon békén, és vessen véget ennek komédiának - felelte Rubasov.

Az egyenruhás sarkon fordult, a fegyőr megrázta a kulcscsomóját. Rubasov hátat fordított nekik, és az ablakhoz ment. Akkor jutott csak az eszébe, amikor az ajtó becsapódott, hogy elfelejtette a legfontosabbat, és egyetlen ugrással újra az ajtónál termett.

- Adjanak papírt és ceruzát - kiabálta ki a kémlelőnyíláson. Lekapta a csíptetőjét, és szemét a nyílásra szorította, hogy visszafordultak-e a kiáltására. Teli torokból kiáltott, de a menet tovább folytatta útját a folyosón. mintha mit sem hallottak volna. Még látta eltűnni a kopaszra borotvált koponyájú egyenruhás hátát s a rajta keresztbe vetett széles bőrszíjat, melyen a pisztolytáskája függött.

8.

Rubasov folytatta a járkálást; hat és fél lépés az ablakig, hat és fél lépés vissza. Az előbbi jelenet nagyon felzaklatta: szemüvegét a kabátujjához dörzsölgetve igyekezett aprólékos részletességgel felidézni a történeteket. Megpróbálta rögzíteni magában azt a gyűlöletet, amit az imént néhány percig a forradásos fejű egyenruhás iránt szett; azt gondolta, hogy ez majd

kellőképpen felvértezi az elkövetkező küzdelemhez. Ehelyett azonban óhatatlanul erőt vett rajta régi, végzetes szokása, hogy az ellenfele helyzetébe képzelje magát, és a másik szemén át lássa a jelenetet. Ott ül ez a Rubasov az ágyán - alacsony, szakállas, arrogáns emberke, aki szemlátomást provokálni akarja, és a cipőjét húzogatja a bűdös lábára. Hát persze hogy ennek a Rubasovnak mindenféle érdemei vannak a múltból, de egészen más dolog az, ha az ember egy kongresszusi emelvényen látja, vagy ha egy szalmazsákon a cellájában. Ez lenne hát az a legendás Rubasov, gondolta Rubasov a halszemű egyenruhás nevében. Úgy követeli a reggelijét visítva, mint egy gyerek, és még csalt nem is röstelkedik miatta. A zárkáját meg persze nem takarította ki. És mind a két zoknija lyukas. Az akadémikuskodó értelmiségi. És összeesküvést sző a törvény meg a közrend ellen: hogy azért-e, mert lefizették vagy elvőből, az egyre megy. De mi nem az ilyen hóbortos hülyék miatt vívtuk meg a forradalmat. Való igaz, ő is besegett; de hát akkor még igazi férfi volt; mostanra azonban álszent vénember lett belőle, akit legfőbb ideje likvidálni. Persze lehetséges, hogy már annak idején is ilyen volt tulajdonképpen; sok szappanbuborék szálldosott a levegőben a forradalom alatt, aztán mind sorra kipukkadtak. De ha csak fikarcnyi önbecsülés is maradt volna benne, akkor most szó nélkül kitakarítaná a zárkáját.

Néhány pillanatig Rubasov még el is töprengett, hogy vajon nem kellene-e valóban felmosnia a követ. Habozva álldogált cellája közepén, aztán föltette orrára a csíptetőjét, és odakönyökölt az ablakba.

Időközben kivilágosodott az udvaron; a szürkés-kék derengésre sárgás fények vegyültek szinte biztatón, melyek újabb havazást ígértek. Körülbelül nyolc óra lehetett - három óra telt még csak el azóta, hogy belépett a zárkába. Az udvart körülvevő kerítés mintha barakkok fala lett volna; minden ablak mögött egy vasajtó meg egy cella, amely olyan sötét volt, hogy semmit sem lehetett kivenni az ablak mögött. Még azt se, hogy áll-e ott valaki, éppen úgy, mint ő, az udvar hávat bámulva. Szép volt a hó, kissé fagyott a felszíne, biztosan ropogna az ember léptei alatt. A falaktól tízlépésnyire körbefutó csapás két oldalán kis buckák-

ba lapátolták a havat, amikor az utat megtisztították. A fal tetején húzódó mellvéden fel-alá járkált az őr. Egyszer, amikor a forduló végére ért, nagy ívben kikö-pött az udvar havára; aztán áthajolt a korláton, és megnézte, hová hullott az estében jéggé fagyott köpés.

Megint a régi betegségem, gondolta Rubasov. A forradalmár ne akarjon a más fejével gondolkozni.

Vagy mégis? Lehet, hogy még kötelessége is?

De hogyan lehet megváltoztatni a világot, ha az ember mindenkivel azonosul?

Hogyan másképp lehetne megváltoztatni?

De aki mindent megért és mindent megbocsát - az olyan embert ugyan mi sarkallná cselekvésre?

Vagy mi tarthatná vissza a cselekvéstől?

Főbe fognak lőni, gondolta Rubasov. És az indíté-kaim a legkevésbé sem fogják érdekelni őket. Az ablak-üvegnek támasztotta a homlokát. Fehér és csöndes volt az udvar.

Így állt ott egy darabig, gondolatok nélkül; csak hagyta, hogy az üveg hidege lehűtse a homlokát. Las-san-lassan arra ocsúdott, hogy valami halk, de kitartó kocogtatás hallatszik a cellában.

Megfordult, és fülelni kezdett. Olyan halk volt a kopogtatás, hogy eleinte azt sem tudta megállapítani, hogy melyik fal felől jön. Aztán egyszer csak elhall-gatott. Ekkor maga is megkopogtatta a falat, először a kübli fölött, a 406-os felőli oldalon, de nem kapott választ.

Azután a másik falnál próbálkozott, az ágyánál, amely a 402-essel volt szomszédos. És akkor megjött a válasz. Rubasov kényelmesen elhelyezkedett az ágyán, úgy, hogy szemmel tarthassa a kémlelőnyílást is; a torkában dobogott a szíve. Az első kapcsolat létrejöt-te mindig nagyon izgalmas dolog.

A 402-es most már valamilyen rendszer szerint ko-pogott; háromszor egymás után rövid időközökkel, majd szünet következett, aztán megint három kopogtatás, megint szünet, és újra három kopogás. Rubasov megismé-

telte a kopogássorozatot, hogy jelezze: meghallotta. Jó lett volna tudni; hogy vajon a másik is ismeri-e a „négyzetes ábécét” - mert ha nem, akkor sok bajlódásba fog kerülni, amíg megtanítja rá. A fal vastag volt, és alig-alig vezette csak a hangot; rá kellett tapasztania a fülét, hogy tisztán hallja, de közben a kémlelőnyílásról sem vehette le a szemét. Nyilvánvaló volt, hogy a 402-esnek nagy gyakorlata van a kopogtatásban; határozott koppantásokkal, sietség nélkül ütögette a falat, alighanem valami kemény tárggyal, például egy ceruzával.

Mialatt igyekezett megjegyezni a kopogtatások számát, megpróbálta maga elé képzelni a huszonöt koc-kából álló négyzetrácsban elhelyezkedő betűket, hiszen régen kijött már a gyakorlatból - öt sor, mindegyikben öt betű. A 402-es először hármat koppantott - ami a harmadik sort jelentette: K-től O-ig; aztán egyet; tehát a harmadik sor első betűje: K. Most szünet következett; aztán két kopogtatás - második sor, F-től J-ig; majd négy koppantás - második sor, negyedik betű: I. Ekkor a 402-es elhallgatott.

- KI?

Gyakorlatias ember lehet, gondolta Rubasov; mindjárt azt akarja tudni, hogy kivel van dolga. A forradalmi etikett szerint politikai jelszóval kellett volna kezdenie; ezután a hírek következtek volna; majd az élelmezés és a dohány; és csak sokkal később, csak napok múlva kerülhetett sor a bemutatkozásra, ha ugyan nem maradt el egészen. De hát Rubasov tapasztalatai mindeddig csupán olyan országokra korlátozódtak, ahol üldözték a Pártot, nem pedig éppen fordítva állt a helyzet, ahol tehát a párttagok konspirációs okokból csak keresztnévről ismerték egymást, és ezt a nevüket is olyan gyakran váltogatták, hogy végül is az ember nevének már nem volt semmi jelentősége. Itt, most nyilván minden másképpen van. Rubasov mindazonáltal habozott, hogy megadja-e a nevét. A 402-es elvesztette a türelmét. Megint kikopogta: - KI?

Nos, miért is ne? - gondolta Rubasov. A teljes nevét kikopogta: NYIKOLAJ SZALMANOVICS RUBASOV - aztán várta a hatást. Hosszú ideig nem jött válasz. Rubasov mosolygott: némi elégedettséggel töltötte el, hogy a

neve ennyire megdöbbsentette a szomszédját. Egy teljes percig várt a válaszra, aztán még egy percet ráadott; végül is megvonta a vállát, és felkelt a priccséről. Folytatta a sétát fel és alá a cellájában, de minden fordulónál megállt egy pillanatra fűlelni. A fal azonban néma maradt. Megtörölte szemüvegét a zakója ujján, és lassan, fáradt léptekkel az ajtóhoz ment, kinézett a kémlelőnyíláson a folyosóra.

A folyosó üres volt, a villanylámpák egyenletesen szórták pállott, faltó fényüket; a legkisebb nesz sem hallatszott. Miéit némulhatott el a 402-es?

Talán fél; fél, hogy Rubasov révén belekeveredik valamibe. Elképzelhető, hogy a 402-es holmi egyszerű mérnök vagy orvos, aki sohasem foglalkozott politikával. és aki most reszket a gondolattól, hogy ilyen veszedelmes szomszédot kapott. Teljesen nyilvánvaló, hogy nincsen semmiféle politikai tapasztalata, máskülönben nem azzal kezdte volna, hogy mindjárt elsöre a nevét kérdezi. Valami szabotázsügye lehet. Az is nyilvánvaló továbbá, hogy már huzamosabb ideje benn lehet, hiszen tökéletesen elsajátította a kopogtatás tudományát, és valószínűleg ég a vágytól, hogy bebizonyítsa az ártatlanságát. Abban az együgyű hitben él, hogy különbség van aközött, hogy ő személy szerint bűnös-e vagy ártatlan mert sejtelve sincsen azokról a magasabb érdekekről, amelyek az ügyében valójában kockán forognak.

Most is alighanem ott ül az ágya szélén, és a századik tiltakozó beadványt körmöli a hatósághoz, mely természetesen el sem fogja olvasni, amit a szerencsétlen összeirkál, vagy esetleg a feleségének írja már a századik levelét, aki persze ezt sem fogja megkapni soha; elhagyatottságában valószínűleg szakállt is eresztett - fekete Puskin-szakálla lehet -, abba hagyta a mosakodást, rászokott a körömrágásra és az erotikus képzelgésekre. Nincs pusztítóbb a börtönben, mint ha valaki az ártatlansága tudatában él; ez gátolja csak az alkalmazkodásban, és aláássa az ember erkölcsi tartását... És akkor egyszer csak újra kezdődött a kopogtatás.

Rubasov gyorsan odaült a priccsre; az első betűről azonban így is lemaradt. A 402-es kopogtatása ez-

úttal sietős volt, és nehezebben olvasható, nyilvánvalóan az izgatottságtól:

- ...GY KELL MAGÁNAK.

„Úgy kell magának.”

Erre nem számított Rubasov. A 402-es tehát megalkuvó és konformista. Gyűlöli az eretnek ellenzékieket, ahogy illik, és őszintén hiszi, hogy a történelem mintegy síneken haladva gördül előre valamely csalhatatlan tervnek megfelelően, a hasonlóképpen tévedhetetlen Első Számú Vezető irányításával. És nyilván abban a hiszemben van, hogy letartóztatása csupán félreértés következménye, és hogy az utóbbi évek valamennyi katasztrófája - Kínától Spanyolországig, az éhínségtől a régi gárda kiirtásáig - vagy csupán sajnálatos véletlenek, vagy Rubasov és ellenzéki barátai ördögi cselszövényének tulajdonítható. A 402-es Puskin szakálla egy csapásra eltűnt; most simára borotvált arca volt, és rajongó tekintete; kínos igyekezettel szorgoskodott a zárkája tisztán tartásán, és szigorúan betartotta a börtönszabályzat valamennyi előírását. Nem Lett volna értelme vitába szállni vele; ez a fajta sose tanul. De annak sem lett volna értelme, ha elvágja egyetlen s talán utolsó kapcsolatát a külvilággal.

- KI? - kopogtatta Rubasov nagyon lassan és nagyon érthetően.

- SEMMI KÖZE HOZZÁ.

- ÚGY IS JÓ - válaszolta Rubasov, és felállt, hogy folytassa sétáját a cellában, feltételezve, hogy ezzel véget is ért a társalgásuk. A kopogtatás azonban folytatódott, méghozzá nagyon is hangosan, szinte zengve - a 402-es, egy látszik, levetette az egyik cipőjét, hogy nagyobb nyomatékot adjon a szavainak.

- ÉLJEN A CÁR!

Tehát erről van szó, gondolta Rubasov. Vagyis még mindig vannak hamisítatlan, valódi ellenforradalmárok - pedig mi azt hittük, hogy már csak a Nagy Egyes beszédeiben fordulnak elő az általa elkövetett hibák bűnbakjaiként. De íme, itt ül egy valódi ellenforradalmár, a Nagy Egyes eleven alibije, a maga hús-vér

valójában, és azt üvöltözi, amint az el is várható tőle, hogy éljen az uralkodó...

- ÁMEN - kopogtatta Rubasov elmosolyodva.

Haladéktalanul megjött rá a válasz, ha lehetséges, még hangosabban, mint az előbb:

- DISZNÓ!

Rubasovot mulattatta a helyzet. Levette a cvikkerét, és fémkeretével kocogtatta a falat, lassan, vontatottan és nagyon pontosan tagolva:

- NEM JÓL ÉRTEM.

A 402-es őrzöngött. Kikalapálta a falon, hogy - KUTY... - de az „A” végül is elmaradt. Helyette - úgy gátszik, hirtelen elpárolgott a dühe - ez hallatszott:

- MIÉRT CSUKTÁK LE?

Milyen megható együgyűség... A 402.-es arca újabb változáson ment át. Fiatal és jóképű, de buta gárdatiszt lett belőle. Talán még monoklit is visel. Rubasov most ezt kopogta neki válaszul a csíptetőjével:

- POLITIKAI ELHAJLÁS.

Rövid szünet következett. A 402-es nyilván valami gunyoros válaszon töprengett. Végre eszébe jutott valami:

- BRAVÓ! A FARKASOK FELFALJÁK EGYMÁST.

Erre Rubasov nem adott választ. Elege lett az efféle mulatságból, és inkább a sétáját folytatta. A 402-esben ülő cári tiszt azonban, úgy látszik, beszélgető kedvében volt. Így kopogott Rubasovnak:

- RUBASOV...

Ez szinte már baráti megszólítás volt.

- TESSÉK? - válaszolta Rubasov.

A 402-es mintha megint habozott volna, aztán egy viszonylag hosszú mondat következett:

- MIKOR HÁLT UTOLJÁRA NÓVEL?

Semmi kétség, a 402-es szemüveges; valószínűleg a szemüvegkerettel kopogtat, és lemeztelenített szeme közben idegesen ráng. Ez azonban egyáltalán nem taszította Rubasovot. Legalább nem alakoskodik, gondolta; azonkívül ez még mindig kellemesebb volt, mint ha monarchista manifesztumokat kopogtatott volna neki.

Rubasov egy kicsit elgondolkozott a válaszon, aztán ezt kopogta:

- HÁROM HETE.

Azonnal megjött a válasz:

- MINDENT MONDJON EL.

Ez azért mégiscsak túlzás. Rubasov először arra gondolt, hogy beszünteti a társalgást; de aztán eszébe jutott, hogy a 402-es alkalmasint még nagyon is fontos láncszemnek bizonyulhat a 400-as rabhoz és a még távolabbi cellákhoz is. Hiszen a tőle balra eső cella nyilvánvalóan lakatlan; arrafelé eleve megszakad a lánc. Rubasov törte a fejét, hogy mit válaszoljon. Egy régi, forradalom előtti dal ötlött az eszébe, amit még diák korában hallott, valami orfeumban, ahol fekete harisnyás hölgyek járták a kánkánt. Lemondóan sóhajtott, aztán kikopogta a cvikkerével:

- HAMVAS KEBLE, MINT A PEZSGŐSPOHÁR KELYHE...

Remélte, hogy sikerült a megfelelő hangot megütnie. És alighanem így is lehetett, mert a 402-es így sűrgette:

- MÉG. RÉSZLETEKET.

A 402-es ekkor már bizonyára izgatottan tépdeste a bajszát. Mert kétségkívül bajusza volt, pödrött, hegyes, kicsi bajsza. Az ördög vinné el ezt az embert; ő az egyetlen kapocs a külvilág felé; ki kell jönni vele. Miről szoktak a katonatisztek annak idején az étkezdében beszélgetni? Nőkről és lovakról. Rubasov megtörölte cvikkerét a kabátja ujján, és lelkiismeretesen kikopogtatta neki:

- COMBJA MINT VADLÓÉ.

Kimerülten abbahagyta a kopogtatást. A legjobb akarattal sem telt tőle több. A 402-es azonban ezzel is nagyon elégedett volt.

- REMEK! - kopogtatta válaszul lelkesen. Bizonyára fergeteges kacagás rázhatta közben, hallani azonban semmit sem lehetett; nyilván a combját csapkodta és a bajuszát pödörgette, de Rubasov ezt sem láthatta. Rubasovot nagyon zavarta a néma fal elvont obszcenitása.

- FOLYTASSA! - sürgette a 402-es.

Rubasov azonban nem tudta folytatni. - Ez MINDEN - kopogtatta, de mindjárt meg is bánta. Nem szabad megbántania a 402-est. Szerencsére a 402-es nem sértődött meg ilyen könnyen. Csökönnyösen kopogtatta a monoklija keretével:

- FOLYTASSA, KÉREM, KÉREM...

Időközben Rubasov megint gyakorlatba jött annyira, hogy nem kellett külön számolnia a kocogtatásokat; folyamatosan betükké alakította őket magában. Már-már az volt az érzése, hogy még a hangszínét is hallja a 402-esnek, amint a szomszédja könyörögve kéri a további erotikus részleteket. A 402-es megint megismételte a kérését:

- MÉG - KÉREM...

Valószínűnek látszott, hogy a 402-es fiatalember lehet még - talán emigrációban nevelkedett, esetleg valami régi katonacsaládból származhat, és hamis útlevelemmel küldték vissza az óhazába, és persze nyilvánvalóan halálra gyötri magát. Biztos, hogy idegesen tépkedi a bajuszkáját, miközben a monokliját alighanem újra a szemére illesztette, és most reménytelen tekintettel mered a fehérre meszelt falra.

- MÉG - KÉREM, KÉREM...

...Csüggedten bámulja a néma, meszelt falat, meredten nézi a falakon átütő nyirkosság rajzolta foltokat, melyek mindinkább egy kehelykeblű és vadlócombú nő körvonalait öltik.

- MESÉLJEN MÉG, KÉREM!

Lehet, hogy ott térdepel a priccsén, imára kulcsolt kézzel - vagy mint a 407-es, könyörögve, amikor a kenyeret várta.

És most végre Rubasovnak eszébe jutott, hogy mire emlékeztette ez a mozdulat- a két, könyörögve kinyújtott, aszott kéz. A *Pietà*...

9.

A *Pietà*... Egy délnémet kisváros képtára hétfő délután. Egyetlen lélek sem volt a múzeumban, csak Rubasov és az a fiatalember, akivel itt volt találkozója; beszélgetésükre egy kerek bársonypamlagon került sor, mely egy néptelen terem közepén állt; a falakon körös-körül flamand mesterek festette tonnányi, súlyos női hús. 1933-at írtak, a nagy rettenet első hónapjaiban jártak, már nem sok volt hátra Rubasov letartóztatásáig. A mozgalom vereséget szenvedett, tagjait törvényen kívül helyezték, üldözték, és ha elfogták, agyonverték. A Párt immár nem volt politikai szervezetnek nevezhető; csupán csak ezerkarú és ezerfejű, vérző hústömeg volt.

Am ahogy az ember haja és körme is tovább nő holtta után, a halott Párt sejtjei, a Párt teste és izmai is tovább mozogtak még. Mindenfelé az országban léteztek kicsinyke csoportok, amelyek túléltek a katasztrófát, és tovább szervezkedtek a föld alatt. Pincékben tartották a találkozóikat, erdőkben, vasútállomásokon, múzeumokban és sportegyletekben. Mindennap másutt hálaltak, és ugyanígy váltogatták a nevüket és a szokásaikat is. Keresztnevükön ismerték egymást csak, és soha senki sem kérdezte meg a másiktól, hogy hol lakik. Az életüket tették le mindahányan a társak kezébe, de egy fikarcnyit sem bíztak egymásban. Röpiratokat nyomtatottak, s ezekkel próbálták meggyőzni egymást és másokat is, hogy még életben vannak. Lopva járták a szűk, külvárosi utcákat, és régi jelszavakat mázoltak a falakra bizonyosságul, hogy élnek. Hajnalokon felkapaszkodtak a gyárkéményekre, és fölvonták a régi zászlót, ezzel akarván bizonyítani, hogy megvannak még. A röpiratok azonban alig néhány ember kezébe jutottak csak el, és ők is sietve eldobták őket, mert hátuk borsózott a holtak üzenetétől; a falakra fölfestett üzenetek eltűntek kakaskukorékolásra, a zászlókat pedig leszag-

gatták a kéményekről; de mégis újra meg újra ott lobogtak, fenn a magasban. Mert mindenfelé az országban akadtak kicsinyke csoportok, amelyek tagjai „szabadságos holtaknak” hívták magukat, s annak szentelték az életük hátralévő részét, hogy bebizonyítsák: még őrzik a lobogót.

Semmi módon nem tudtak érintkezni egymással ezek a csoportok; a Párt idegszálaait szétszaggatták, és a kis csoportok magukra maradtak. De aztán lassan-lassan mind újra kinyújtották egymás felé a csápjaikat. Tisztes kereskedelmi utazók érkeztek valahonnan külföldről hamis útlevéllel és kétfenekű bőröndökkel; ők voltak a Futárok. Rendszerint elfogták, megkínozták és végül nyaktiló alá küldték őket, de mindig akadtak mások, akik a helyükre álltak. A Párt továbbra is élettelen volt, mozdulatlanul hevert és nem is lélegzett, ám a haja és a körme holtában is tovább nőtt; a béna testbe a külföldre menekült vezetők elektromos impulzusokat vezettek, melyek görcsös rángásokat eredményeztek a végtagokban.

A *Pietà*... Rubasov teljesen megfélelkezett a 402-esről, és tovább róttá a maga hat és fél lépését jobbra, aztán balra; újra ott ült a por- és padlóviaszszagú képtár kerek, plüsshuzatú pamlagán. Egyenesen a vasútállomásról jött kocsival, és néhány perccel korábban érkezett a kitűzött időpontnál. Többé-kevésbé biztos volt benne, hogy nem keltett gyanút. Bőröndjét, melyben egy holland cég legújabb fogászati felszereléseit cipelte, beadta a ruhatárba. Békésen üldögélt a kerek, plüssborítású pamtagon, és a falakon függő petyhüdt női hústömeget nézegette cvikkerén át.

A fiatalember, aki Richard néven volt ismeretes és abban az időben a helyi pártszervezet vezetője volt, néhány perc késéssel érkezett. Sohasem látta még Rubasovot, és Rubasov sem találkozott vele azelőtt. Két néptelen termet járt már végig, amikor végre megpillantotta Rubasovot a kerek pamtagon. Rubasov ölében egy könyv hevert: Goethe *Faust*-ja, a Reclam Universal kiadásában. A fiatalember észrevette a könyvet, sebtében körülnézett a teremben, aztán letelepedett Rubasov mellé. Félszeg fiatalember volt, a pamlag szélén foglalt helyet, mintegy félméternyire Rubasovtól, sapká-

ját a térdére fektetve. Foglalkozását tekintve lakatos volt, és fekete, vasárnapi ruháját vette fel az alkalomra; tudta, hogy kezeslábasban feltűnő látványt nyújtana a múzeumban.

- Bocsásson meg a késésért, kérem - mondta.

- Rendben van - felelte Rubasov. - Mindenekelőtt vegyük sorra az embereit. Van magánál lista?

A Richardnak nevezett fiatalember nemet intett a fejével. - Nem hordok listákat magammal - felelte. - minden itt van a fejemben, a lakcímekkel együtt.

- Helyes - mondta Rubasov. - De mi van, ha magát esetleg elkapják?

- Eme az esetre - válaszolta Richard - adtam egy listát Annának. Anna, tudja, a feleségem.

Itt megállt a beszédben, és nagyot nyelt, ádámcsutkája fel és alá ugrált; aztán, most első ízben, egyenesen szembefordult Rubasovval. Rubasov észrevette, hogy a fiatalembernek gyulladt a szeme; kissé düledt szemgolyón hajszálvékony vérerek hálózta be; álla és orcája borostás volt a vasárnapi öltöny ellenére. - Csak tudja, Annát tegnap este letartóztatták - mondta, és Rubasovra pillantott; Rubasov pedig reménykedést olvasott ki a fiatalember szeméből, ostoba és gyermeki reményt, hogy majd ő, a Központi Bizottság kiküldötte csodát művel és segíteni fog rajta.

- Csakugyan? - mondta Rubasov, és megtörölte cvikkerét a kabátja ujján. - Tehát a rendőrségnek a kezében van az egész névsor.

- Nem, nincsen - mondta Richard -, mert, tudja, a sógornőm is ott volt a lakásban, amikor érte jöttek, és a feleségemnek sikerült még észrevétlenül átadni neki a listát. És a sógornőmnél teljes biztonságban van; neki rendőr a férje, de máskülönben a mi oldalunkon áll.

- Jól van - mondta Rubasov. - És maga hol volt, amikor a feleségét letartóztatták?

- Az a helyzet - kezdte a magyarázatot Richard -, hogy én már hónapok óta nem alszom otthon. Van egy mo-

zigépész barátom, ő befogad; amikor vége az előadásnak, megengedi, hogy ott aludjam a vetítőfülkében.

Közvetlen bejárata van az utcáról, a tűzoltólétrán kell felmenni. És ráadásul ingyen járok moziba... - Szünetet tartott, nagyot nyelt. - Anna pedig ingyenjegyeket kapott tőle, tudja, és mindig, amikor sötét lett a nézőtéren, a feleségem megfordult ültében, és felnézett a vetítőfülke felé. Persze, nem látott engem, én viszont néha egészen jól ki tudtam venni az arcát, ha éppen valami világos jelenet ment a vásznon...

Elhallgatott. Éppen szemben vele egy *Utolsó ítélet* függött: göndör hajú és kerekded popsijú kerubok szálltak az ég felé, viharzó harsonaszó közepette. Richardtól balra egy régi német mester tollrajza volt látható; Rubasov a képnek csak egy részét látta onnan, ahol ült, mert a többit eltakarta a pamlag bársonytámlája és Richard feje: csak a Madonna vékony csontú kezét látta, amint tenyerét felfelé fordítva szinte kelyhet forrnál belőle, meg még egy darabka üres eget, amit vízszintes tollvonásokkal érzékeltetett a művész. Többet nem látott a képből, mivel Richard feje beszéd közben is mozdulatlanul ült kissé félreahajtott, vörös-lő nyakán, mindig ugyanabban a tartásban.

- Igazán? - mondta Rubasov. - És hány éves a felesége?

- Tizenhét - felelte Richard.

- Igazán? És maga?

- Tizenkilenc - mondta Richard.

- Gyerek van? - kérdezte Rubasov, és közben kissé kinyújtóztatta a nyakát, de így sem látott többet a rajzból.

- Most jön az első - felelte Richard. Mozdulatlanul ült, mint egy ólomszobor.

Egy darabig hallgattak, aztán Rubasov elmondatta vele a párttagok névsorát. Körülbelül harminc névből állt a lista. Néhány kérdést is feltett neki, és többiek lakcímét is feljegyezte a fogászati berendezéseket gyártó holland cég megrendelőkönyvébe. Jó előre

hosszú listát fektetett fel a helybéli fogorvosokról, és kiírta a telefonkönyvből tucatnyi más tisztes polgár címét is, de ki-kihagyott egy-egy sort a nevek között - ezekben a sorokba jegyezte fel most a párttagokat. Amikor Rubasov elkészült a jegyzeteléssel, Richard így szólt:

- Most pedig szeretnék rövid jelentésben beszámolni önnek, elvtárs, arról, hogy milyen munkát végzünk a sejtben.

- Helyes - bólintott Rubasov. - Hallgatom.

Richard megtette a jelentését. Kissé előredőlve ült, valamelyest távolabbra húzódva Rubasovtól a keskeny bársonypamlagon, és nagy, vörös kezét vasárnapi ruhája térdén nyugtatta; míg a beszámolóját mondta, egyetlenegyszer sem változtatott a testtartásán, meg sem moccant. Beszámolt a gyárkéményekre kitűzött zászlókról, a falakra felfestett jelszavakról, a gyári latrinákban szétszórt röplapokról - érzelem nélkül beszélt, tárgyyszerűen, akár egy könyvelő. Vele szemközt harsonázó angyaloly szálltak a viharzó egekbe, a feje mögött a láthatatlan Szűz Mária nyújtotta előre sovány karjait; körös-körül kolosszális keblek, combok és tomporok néztek le rá a falakról.

Keble, mint a pezsgőspohár kelyhe, jutott eszébe a sor Rubasovnak. Mozdulatlanul állt a cellaablaktól számított harmadik sor egyik fekete kőlapján, és fűlelt, hogy kopogtat-e a 402-es. Nem volt semmi nesz. Rubasov odament a kémelönyíláshoz, és kilesett a 407-esre, aki olyan könyörgően nyúlt ki a kenyérért. Láttá a 407-es zárka szürke vasajtáját és rajta a kis, fekete júdásablakot. A folyosón égtek a villanyok; kopár és néma kép tárult elébe; szinte hihetetlen volt, hogy ezek mögött az ajtók mögött emberi lények élnek.

Rubasov nem szakította félbe a Richard nevezetű fiatalember jelentését. A harminc férfi és nő közül, akit Richardnak sikerült összegyűjtenie a katasztrófa után, már csak tizenheten voltak együtt. Ketten, egy gyári munkás és a barátnője, kivetették magukat az ablakon, amikor értük jött a rendőrség. Egy ember dezertált - elköltözött a városból, és nyoma veszett. Kettő ellen gyanú merült fel, hogy talán rendőrspicli lehet,

bár ezt még nem lehetett biztosra venni. Hárman kiléptek a Pártból a Központi Bizottság politikája elleni tiltakozásképpen; ezek közül ketten új ellenzéki csoportot alapítottak, a harmadik pedig a Mérsékelteltekhez csatlakozott. Ötöt tegnap este tartóztattak le, köztük Annát is; biztos tudomása volt arról, hogy ötükből legalább ketten nincsenek már az élők sorában. Maradtak tehát még tizenheten, akik tovább folytatták a röplapok osztogatását és a jelszavak festését.

Richard mindezt aprólékos részletességgel adta elő, hogy Rubasov a lehető legpontosabban megértse az összes személyi viszonyokat és okokat, melyekre Richard különösen nagy súlyt helyezett; nem tudhatta, hogy a Központi Bizottságnak is megvan a maga beépített embere a csoportban, aki mindennek jó részét már réges-régen elmondta Rubasovnak. És persze azt sem tudta, hogy ez az ember nem más, mint az ő jó barátja, a mozigépész, akihez aludni jár; továbbá nem tudta azt sem, hogy ez az ember már huzamosabb ideje meghitt kapcsolatot tart fenn Annával, az ő feleségével, akit tegnap tartóztattak le. Minderről Richardnak sejtelme sem volt; Rubasov viszont mindezt pontosan tudta. A mozgalom romokban hevert, Tájékoztatói és Ellenőrzési Osztálya azonban zavartalanul működött; meglehet, már csak ez az egyetlen szerve működött; abban az időben Rubasov állt az élén. A vasárnapiasan kiöltözött bika-nyakú fiatalember ezt sem tudta; ő csak azt oldta, hogy Annát elvitték, és hogy ennek ellenére is tovább kell osztogatni a röpcédulákat és mázolni a falakra a jelmondatokat; és hogy Rubasovban, aki elvtárs és a Központi Bizottság kiküldötte, bízni kell, akár a tulajdon édesapjában; valamint tudta még azt is, hogy ezt az érzést nem szabad kimutatnia, aminthogy semmi egyéb tekintetben sem szabad gyengeséget mutatna. Mert aki gyenge és érzelgős, az nem alkalmas a feladat elvégzésére, és félre kell állítani - ki kell rekeszteni a mozgalomból, magány vár rá, és kiteszítettik a külső sötétségbe.

Kinn a folyosón léptek közeledtek. Rubasov az ajtóhoz ment, levette a csiptetőjét, és szemét a júdásablakra szorította. Két, revolveres egyenruhás kísért egy fiatal parasztembert; mögöttük az öreg fegyőr, kezében a kulcsosomó. A parasztnak be volt dagadva

a fél szeme, és felső ajkára alvadt vér tapadt mentében a ruhaujjába törölte vérvő orrát; lapos holdvilágképe volt, a tekintete kifejezéstelen. Aztán valahol lejjebb a folyosón, kívül már Rubasov látómezején, kinyílt egy zárkaajtó, majd becsapódott. A fegyőr meg a két egyenruhás egyedül jött visszafelé.

Rubasov fel és alá járkált a cellájában. Szinte látta magát, ahogy ott ült Richard mellett a kerek, puha pamlagon; megint hallotta a csöndet, amely rájuk zuhant, mikor a fiatalember befejezte a beszámolóját. Még most sem mozdult; csak ült, két kezét a térdén nyugtatta, és várt. Úgy ült ott, mint aki most meggyőnt valahára, és arra vár; hogy a gyóntatóatyja ki-
rója rá a penitenciát. Rubasov csak nagy sokára szólalt meg. És akkor csak ennyit mondott:

- Rendben van. Ennyi?

A fiú bólintott, de az ádámcsutkája fel-alá ug-rált.

- Több minden van a jelentésében, ami nem egészen világos a számomra - mondta Rubasov. - Többször is em-lítést tett különféle röplapokról meg más agitációs nyomtatványokról, melyeket a sejt maga készített. Mi természetesen ismerjük ezeket a nyomtatványokat, és mondhatom, a tartalmukat éles bírálatok érték. - Több olyan kifejezés is szerepel bennük, amelyek elfogadha-tatlanok a Párt számára.

Richard riadtan pillantott Rubasovra: nyakig el-vörösödött. Rubasov látta, ahogy forró pír önti el a pofacsontján megfeszülő bőrt, és látta, hogy összesű-rösödik a gyulladt szemgolyót befonó vérerek hálója.

- Másrészt viszont- folytatta Rubasov - mi is küldtünk maguknak több ízben is különféle nyomtatott propagandaanyagokat terjesztésre, egyebek között a Párt hivatalos orgánumának külön e célra készült, ki-csinyített kiadását. Nem tudom, eljutottak-e önhöz ezek a küldemények.

Richard bólintott. De a pír nem enyhült az arcán.

- Önök azonban a mi anyagainkat nem terjesztet-ték; a jelentésében szó sem esik róluk. Ehelyett csak

a maguk házilag sokszorosított anyagait terjesztették, anélkül hogy ehhez a Párt jóváhagyását kérték volna.

- De-de kénytelenek voltunk - nyögte ki Richard nagy erőfeszítéssel. Rubasov figyelmesen nézte cvikke-rén át a fiatalembert; eddig még nem is tűnt fel neki, hogy Richard dadog. Furcsa, gondolta, ez most már a harmadik eset két héten belül. Meglepő, hogy mennyi testi hibás van a Pártban. Ennek az oka nyilván vagy a körülményekben keresendő, amelyek között dolgoznunk kell, vagy abban, hogy a mozgalom eleve az ilyeneket választja ki magának...

- Me-meg kell értenie, elvtárs - mondta Richard egyre kétségbeesettebben. - A kö-központi propaganda-anyagok ha-hangvétele nem megfelelő a mi számunkra, me-mert...

- Halkabban beszéljen - szólt rá Rubasov hirtelen élesen -, és ne forduljon az ajtó felé.

Magas fiatalember lépett a terembe a rendszer testőrségének fekete egyenruhájában, a barátnője társaságában. A lány szőke volt, és nagy mellű; az egyenruhás a csípőjét átkarolva vezette, ő pedig a fiú nyakát fogta át.

Rubasovra és társára ügyet sem vetettek, a harsonázó angyalok előtt álltak meg, háttal a pamlagnak.

- Ne hallgasson el, folytassa - mondta Rubasov halk, nyugodt hangon, és közben önkéntelen mozdulattal elővette a cigarettáját. Aztán észbe kapott, hogy a múzeumokban tilos a dohányzás, és zsebre tette a dobozt.

Richard úgy ült ott, dermedten, mint akit áramütés ért, és nem tudta levenni a szemét az egyenruhásról és a barátnőjéről. - Beszéljen - mondta Rubasov halkán. - Gyerekkorában is dadogott már? Feleljen, és ne nézzen oda.

- Né-néha - bökte ki Richard nagy nehezen.

A pár végigandalgott a képek sora előtt. Egy nagyon kövér női akt előtt állapodtak meg, aki egy szaténhuzatú kanapén heverészve nézett le a látogatókra. A fiatalember súgott valamit a lánynak, feltehetőleg

valami tréfásat, mert a lány felkuncogott, és lopva a pamlagon üldögélő két alakra pillantott. Továbbléptek, és ezúttal egy csendélet előtt álltak meg, amely dögöltött fácánokat mindenféle gyümölcsöket ábrázolt.

- Ne-nem kellene mennünk inkább? - kérdezte Richard.

- Nem - mondta Rubasov. Attól tartott, hogy ha most felállnának, izgatottságában Richard feltűnően viselkednék. - Mindjárt továbbmennek. Azonkívül háttal ülünk a világosságnak; nem láthatják tisztán az arcukat. Lélegezzen mélyeket, lassan és minél mélyebbről. Az segít.

A lány nem bírta abbahagyni a nevetést, a pár már kifelé tartott. Elmenet azonban még mindketten odapillantottak Rubasovra és Richardra. Már éppen kiléptek volna az ajtón, amikor a lány ujjával a *Pietà*-ra mutatott; erre megálltak, hogy szemügyre vegyék a képet. - Nagyon za-zavaró, hogy da-dadogok? - kérdezte Richard halkán, tekintetét a padlóra sütve.

- Önuralom - mondta Rubasov kurtán. Nem engedhete meg, hogy túlságosan meghitté váljék a beszélgetésük.

- Mi-mindjárt jobb lesz - felelte Richard, és közben görcsösen ugrált az ádámcsutkája. - Tudja, Anna is mindig kinevetett miatta.

Amíg azonban az egyenruhás és a barátnője ott volt a teremben, Rubasov nem tudott más irányt szabni a beszélgetésnek. A férfi egyenruhás háta odaszegezte Richard mellé. A közös veszedelem pedig neki is segített leküzdeni a féltékenységét; még közelébb is csúszott egy kicsit Rubasovhoz.

- De azért nagyon is kedvelt engem - folytatta suttogva, s most valami más, valami csöndesebb izgatottság bujkált a hangjában. - Közben persze sose tudtam igazán eligazodni rajta. A gyereket például egyáltalán nem akarta, de-de elvetetni se. Arra gondolok, hogy mivel terhes, ta-talán n-nem nyúlnak majd hozzá. T-tudja, már n-n-nagyon jól látszik rajta. M-maga szerint te-terhes nőket is megvernek?

Állával az egyenruhás férfi felé bökött. Ugyanebben a pillanatban azonban az is hátrafordult, és Richardra nézett. Egy másodpercig egymásra meredtek. Ekkor az egyenruhás megint sűgött valamit a lánynak; ő is odafordította a fejét. Rubasov újra a zsebébe nyúlt, és megfogta a cigarettásdobozát, ezúttal azonban már a zsebében elengedte. A lány mondott valamit a barátjának, és áthúzta a szomszédos terembe; a fiatalember csak vonakodva követte. Még hallották kintről a lány kacagását, aztán távolodó lépteiket.

Richard utánuk fordult, és követte őket a tekintetével. Most, hogy elmozdította a fejét, Rubasov végre jobban látta a rajzot; most már könyékig látta a Szűz Mária karját. Sovány kislánykarja volt a Szűznek, melyet súlytalanul emelt a láthatatlan keresztfa felé.

Rubasov az órájára pillantott. Richard kissé távolabb húzódott tőle a pamlagon.

- Be kell fejeznünk a beszélgetést - mondta Rubasov. - Tehát, ha jól értettem, amit mondott, akkor maguk tudatosan nem terjesztették a mi anyagainkat, mivel nem értettek egyet a tartalmukkal. Csakhogy mi meg a maguk röpiratainak a tartalmával nem értettünk egyet. Az elvtárs bizonyára megérti, hogy ebből a tényből le kell vonni bizonyos konzekvenciákat.

Richard Rubasovra emelte véreeres szemét. Aztán leszegte a fejét. - Maguk is nagyon jól tudják, hogy az anyagok, amiket küldözgetnek, tele vannak ostobaságokkal - mondta színtelen hangon. Most hirtelen elhagyta a dadogást.

- Ez nem így van - felelte Rubasov szárazon.

- Maguk úgy írnak, mintha itt semmi sem történt volna - mondta Richard fáradtan. - A Pártot tönkrevérték, maguk meg csak a frázisokat hajtogatják a töretlen győzni akarásról - éppen úgy, mint a hazug hadijelentések a Nagy Háború idején. Mindenki, akinek megmutattuk, csak köpött, amikor elolvasta. De szerintem biztos, hogy ezt maguk is éppen olyan jól tudják, mint én.

Rubasov a fiatalemberre pillantott, aki most előredőlve, a térdére könyökölve ült, és állát a tenyerébe támasztotta, majd szárazon ezt válaszolta neki:

- Most már másodszor tulajdonít nekem olyan véleményyt, amit nem osztok. Fel kell szólítanom, hogy ezzel azonnal hagyjon fel.

Richard gyulladt szeme hitetlenkedve pillantott Rubasovra. De Rubasov folytatta.

- A Párt most súlyos megpróbáltatásokon megy át. Volt már rá példa a történelemben, hogy egy forradalmi párt ennél nehezebb időket is átvészelt. Most a legfontosabb tényező a töretlen akarat. Aki ezekben az időkben gyengének bizonyul, annak nincs helye sorainkban. Aki most pánikot kelt, az csak az ellenség malmára hajtja a vizet. Az, hogy mik erre a személyes indítékai, a mi szempontunkból közömbös. Magatartásával veszélyessé válik a Párt számára, és mi ennek megfelelően fogunk bánni vele.

Richard csak ült, állát a tenyerébe támasztva, és tekintetét Rubasovra emelte.

- Tehát én veszélyeztetem a mozgalmat - mondta. - És az ellenség malmára hajtom a vizet. Talán még meg is fizetnek érte. És persze Anna is...

- A maguk pamfletjeiben - folytatta Rubasov ugyanazon a színtelen hangon -, melyeknek szerzőségét nem is tagadja, sűrűn előfordulnak olyan kifejezések, mint például az, hogy vereséget szenvedtünk, nagy katasztrófa érte a Pártot, és hogy mindent előlről kell kezdenünk és alapvetően meg kell változtatni a politikánkat. Ezt defetizmusnak hívják. Demoralizáló hatása van, és megbénítja a Párt harci szellemét.

- Én csak azt tudom, hogy meg kell mondani az igazságot az embereknek, főleg ha már amúgy is tudják. A képmutatás bennünket tesz nevetségessé.

- Legutóbbi Kongresszusán a Párt - folytatta Rubasov - határozatban szögezte le, hogy nem szenvedett vereséget, csupán stratégiai visszavonulást hajtott végre; és ezért semmi olyan ok nem forog fenn, amiért meg kellene változtatnia korábbi politikai irányvonalat.

- De ez ostobaság - vetette közbe Richard.

- Ha ebben a modorban kívánja folytatni - mondta Rubasov -, akkor kénytelen leszek véget vetni a beszélgetésünknek.

Richard elhallgatott, és egy darabig nem szólt. Közben lassan félhomályba borult a terem, és a falakon függő nők meg angyalok körvonalai lágyabbak, elmosódottabbak lettek a fogyó fényben.

- Bocsánat - mondta Richard. - Úgy akartam mondani, hogy a Párt vezetősége tévedésben van. „Stratégiai visszavonulásról” beszélnek, holott a mieink felét megölték, a megmaradtak meg annyira boldogok, hogy egyáltalában életben maradtak, hogy csapatostul állnak át a másik oldalra. Ezek a szórszálhasogató határozatok, amiket maguk odakint összeeskábálnak, idehaza nem mondanak semmit...

Richard arcvonásai is mindinkább egybemosódtak a sűrűsödő homályban. Kis szünetet tartott, aztán még hozzátette:

- Anna is, ugye, „stratégiai visszavonulást” hajtott végre tegnap. Kérem, értse meg. Itt mi mindannyian a Dzsungel törvényei szerint élünk...

Rubasov várhegy kicsit, hogy van-e még valami mondanivalója a fiatalembernek, de Richard hallgatott. Most már egyre gyorsabban sötétedett a teremben. Rubasov levette a cvikkerét, és megtörölte üvegét a zakója ujján.

- A Párt sohasem téved - mondta Rubasov. - Maga meg én követhetünk el hibákat. De a Párt soha. A Párt, elvtársam, több, mint maga vagy én, vagy akár ezer más, hozzánk hasonló ember. A Párt a forradalmi eszme megtestesülése. A történelem pedig nem ismer fenntartásokat és tétovázást. Rendíthetetlenül és tévedhetetlen biztonsággal halad végső célja felé. És medrének minden kanyarulatában lerakja partjain a kimosott iszapot meg a sodrában vízbe fúltak tetemeit... A történelem sohasem téveszt utat. És sohasem hibázik. Aki pedig nem hisz fenntartások nélkül a történelemben, annak nincs helye a Párt soraiban.

Richard nem felelt; állát öklére támasztva, mozdulatlan arccal nézte Rubasovot. Minthogy Richard csak hallgatott, Rubasov folytatta:

- Meggátolták a Párt propagandaanyagainak szétosztását; ez azt jelenti, hogy elfojtották a Párt szavát. Továbbá olyan röpiratokat terjesztettek, amelyeknek minden szava hamis és káros. A következőket írták bennük: „Össze kell gyűjteni a forradalmi mozgalom maradványait, egységbe kell forrnia minden olyan erőnek, amely szemben áll a zsarnoksággal; véget kell vetni az egymás közötti harcnak, és egyesült erővel előlről kell kezdeni a küzdelmet.” Ez hibás megállapítás. A Párt nem szövethet a Mérsékeltelkkel. A Mérsékeltelk a múltban is számtalanszor elárulták a mozgalmat, és a jövőben is meg fogják tenni ugyanezt. Aki kompromisszumokra lép velük, a Forradalom sírásója, továbbá: „Amikor ég a ház, mindenkinek segítenie kell az oltásban; amíg mi az elvekről vitatkozunk, leég a ház, és mi valamennyien benne veszünk.” Ez is hibás. Mi vízzel igyekszünk eloltani a tüzet; ők viszont olajjal. Ezért legelőször is azt kell eldöntenünk, hogy melyik a helyes módszer, a tűz-e vagy a víz, és csak aztán egyesíthetjük a tűzoltó brigádokat. Így nem lehet politizálni, elvtársam. A politikai irányvonal kialakításában szenvedélyeknek és csüggedésnek nincs helye. A Párt nagyon pontosan kijelölte a vonalat; olyan, mint egy szűk és meredek hegyi ösvény. Egyetlen rossz lépés, akár jobbra, akár balra, s aki hibázik, lezuhan a szakadékba. Márpedig a hegyek közt ritka a levegő; de aki csak egyszer is megszédül, az elveszett ember.

Olyan sűrű félhomály borult a teremre, hogy Rubasov már nem látta a ceruzarajz kezét. Csöngő szólalt meg, kétszer egymás után, éles, fülsértő hangon; negyedóra múlva zár a múzeum. Rubasov az órájára pillantott; még ki kell mondani a döntő szót, és akkor véget ér a találkozás. Richard mozdulatlanul ült mellette, térdére könyökölve.

- Igen - mondta végül -, erre nem tudok mit válaszolni - s a hangja megint fáradtan, tompán hangzott. - Mindaz, amit az elvtárs elmondott, az kétségkívül igaz. És az is, amit a hegyi ösvényről mondott, nagyon szépen hangzik. Én viszont csak egyet tudok, azt, hogy

Legyőztek bennünket. Azok pedig, akik még megmaradtak közülünk, sorra dezertálnak. A másik oldalon - a másik oldalon szól a zene, lobognak a színes zászlók, és jó meleg tűz körül ülnek. Lehet, hogy ezért is győztek. Mi pedig ezért törjük ki a nyakunkat.

Rubasov némán hallgatta Richard szavait. Hallani akarta, hogy van-e még valami mondanivalója a fiatal-embernek majd csak aztán fogja kimondani az ítéletet. Bármit mondjon is persze Richard, az ítéletet az már nem fogyja megváltoztatni; de azért még várt vele.

Richard súlyos alakját már csaknem elnyelte a félhomály. Időközben még távolabb húzódott Rubasovtól a kerek pamlagon; roskadtan ült, arcát szinte belete-metve tenyerébe. Rubasov kiegyenesítette derekát ülté-ben, hátradőlt a pamlag támlájának, és várt. Kicsiny, nyilalló fájdalmat érzett a felső fogsorában: aligha-nem a lyukas szemfoga jelentkezett megint. Kisvártatva megszólalt Richard:

- És most mi lesz velem?

Rubasov megnyomkodta fájó fogát a nyelvével. Szerette volna az ujjával is megnyomkodni, mielőtt ki-mondja a döntő szót, de ezt végül is nem engedélyezte magának. Csöndesen így szólt:

- Felhatalmaztak annak közlésére, hogy a Központi Bizottság döntésének értelmében ön már nem tagja a Pártnak.

Richard nem mozdult. Rubasov megint várt egy ki-csit, csak azután állt fel. Richard ülve maradt. Csak felemelte a fejét, fölnézett Rubasovra, és megkérdez-te.

- Ezért jött?

- Főleg - mondta Rubasov. Szeretett volna már menni, de csak állt Richard előtt, és várt.

- Mi lesz most velem? - kérdezte Richard.

Rubasov nem felelt. Aztán kisvártatva Richard megkérdezte:

- Gondolom, ezután a vetítőfülkét sem használha-tom?

Rövid habozás után Rubasov így szólt: - Inkább ne.

Mindjárt meg is bánta, hogy ezt mondta, és nem is volt benne biztos, hogy Richard érti-e, hogy mit jelentettek a szavai. Lepillantott az ülő alakra:

- Jobb, ha nem együtt hagyjuk el az épületet. A viszontlátásra.

Richard kiegyenesedett, de ülve maradt. A sűrű félhomályban Rubasov csak találgathatta, hogy milyen pillantással nézhet most rá Richard gyulladt s kissé kidülledő szeme: mégis, ez a homályba vesző, esetlen tartással ülő alak maradt meg Richardból Rubasov emlékezetében örökre.

Távozott: kiment a teremből, átvágott a szomszédos termen, amely ugyanolyan üres és sötét volt, mint az, amelyikben ők ültek még az imént. Léptei recsegték a parkettán. Már csak a kijáratnál jutott az eszébe, hogy elfelejtette megnézni a *Pietà*-t; most már mindig csak a két kézre meg a két vékony karra fog emlékezni.

A múzeum kapujától levezető lépcsőn megtorpant. Megint belehasított a fájdalom a fogába, élesebben, mint az előbb; hideg volt odakint az utcán. Szorosabbra húzta nyakán ritkásra kopott szürke gyapjúsálját. A múzeum előtti nagy téren már égtek a lámpák; kevesen jártak erre ebben az órában; csak a villamos csörömpölt a szilfákkal szegélyezett sugárúton, csengőjét berregtetve. Hol fog itt taxit fogni? - tűnődött Rubasov.

Richard a legalsó lépcsőfokon érte utol, kifutoladva. Rubasov sietség nélkül, de nem is lassítva lépteit, elindult az utcán, oda sem pillantva Richardra. Richard fél fejjel magasabb volt nála, és sokkal vállasabb is, mint Rubasov, de most roskadtan tartotta magát, szinte még kisebb is lett így, mint Rubasov, ahogy lépteit aprózva loholt utána. Néhány lépés múlva megszólalt:

- Figyelmeztetésnek szánta azt, amikor megkérdeztem, hogy alhatok-e továbbra is a barátomnál, és akkor maga azt felelte, hogy „Inkább ne”?

Rubasov megpillantott egy taxit, amely felgyűjtött reflektorral közeledett a sugárúton. Kilépett a járdaszélre, és várta, hogy közelebb érjen. Richard ott állt mellette. - Nincs több mondanivalóm, Richard - mondta Rubasov, és leintette a taxit.

- Elvtárs... de-de az nem l-lehet ugye, hogy feladjanak a rendőrségen... - mondta Richard.

A taxi lassított; már alig húszlépésnyire volt csak tőrük. Richard összeroskadva állt Rubasov mellett; megragadta Rubasov kabátja ujját, és egyenesen az arcába hajolva beszélt; Rubasov a bőrén érezte a leheletét, a homlokán csapódott le Richard lélegzetének párája.

- Én nem lettem ettől a Párt ellensége - mondta Richard. - Nene-nem tehetik m-m-meg velem, hogy odadobnak a fa-farkasok elé, elvtárs...

A taxi megállt a járdánál; a sofőr egészen bizonyosan meghallotta az utolsó szavakat. Rubasov gyorsan fontolóra vette, hogy mitévő legyen; elküldeni nem lett volna értelme, százméternyire tőlük, a sarkon ott állt a posztoló rendőr. A taxisofőr, bőrkabátos, kicsi öregember, kifejezéstelen arccal nézett rájuk.

- A pályaudvarra, legyen szíves - mondta Rubasov, és beszállt a kocsiba. A taxis fél kézzel hátranyúlt, és nagyot rántva az ajtón, behúzta Rubasov mögött. Richard ott maradt a járdaszélen állva, sapkájával a kezében; ádámcsutkája sebesen ugrált fel és alá. A taxi elindult; a rendőr felé haladtak; aztán elhaladtak a rendőr mellett; Rubasov nem akart hátrapillantani, de anélkül is tudta, hogy Richard még mindig ott áll a járdaszélen, és a taxi távolodó vörös hátsó lámpáit nézi.

Néhány percig forgalmas utcákon haladtak; útközben a taxis többször is hátrapillantott, mintha arról akarna meggyőződni, hogy megvan-e még az utasa. Rubasov nem ismerte annyira a várost, hogy képes lett volna megállapítani az útirányból, csakugyan a pályaudvar felé tartanak-e. Aztán csendesebb vidékre értek; hosszú sugárút végén óriási, várszerű épület tűnt fel, a homlokzatán kivilágított számlapú óra: megérkeztek a pályaudvarhoz.

Rubasov kiszállt; ebben a városban még nem vezeték be a taxamétert. - Mennyi lesz? - kérdezte.

- Semmi - felelte a taxis. Öreg, gyűrött arca volt; piszkos, vörös rongyot húzott elő bőrkabátja zsebéből, és szertartásos lassúsággal belefújta az orrát.

Rubasov figyelmesen szemügyre vette az öregembert a cvikkere mögül. Biztos volt benne, hogy még sohasem látta ezt az arcot. A sofőr összehajtogatta és eltette a zsebkendőjét.

- Az olyanoknak, mint maga, uram, mindig ingyen van a fuvar - mondta, és a kézfékkal kezdett babrálni. Hirtelen kinyújtotta a kezét Rubasovnak. A keze is öreg volt, kidagadtak rajta az erek, és a köröm alatt fekete piszok ült. - Sok szerencsét, uram - mondta, és szinte riadtan mosolygott Rubasovra. - Ha bármikor szüksége van valamire a fiatal barátjának - ott van a standom a múzeum előtt. Megírhatja neki a rendszámomat, nyugodtan.

Jobbra pillantva Rubasov észrevette, hogy az egyik oszlopnak dőlve egy hordár áll és őket figyeli. Nem fogadta el a sofőr kinyújtott kezét; pénzdarabot nyomott a sofőr tenyerébe, és egyetlen szó nélkül besietett az állomásépületbe.

Egy órát kellett még várnia a vonatindulásig. Megivott egy rossz kávé a büfében; már nagyon kínozza a foga. A vonaton elbőbiskolt, és azt álmodta, hogy a mozdony előtt fut a síneken. Fönn, a mozdonyvezető helyén Richard állt, és a taxis; azért akarták elgázolni, mert becsapta őket, és nem fizette ki nekik a jegy árát. A kerekek már egyre közelebbről zakatoltak, ő viszont nem bírta mozdítani a lábát. Hányingerrel ébredt, a homlokán kiütött a hideg verejték; a fülke többi utasa enyhén furcsálkodva nézett rá. Közben éjszaka lett; robogott vele a vonat az idegen, ellenséges ország éjjeli sötétségében, Richard ügyét mindenképpen le kellett zárnia, a foga viszont egyre jobban sajtogott. Egy héttel később Rubasovot letartóztatták.

Rubasov az ablaknak támasztotta a homlokát, és lenézett az udvarba. Már sajtott a lába, és szédült a feje a járkálástól. Az órájára pillantott; háromnegyed tizenkettő volt; csaknem négy óra hosszat járkált fel és alá a cellájában azóta, hogy először emlékezetébe ötlött a *Pietà*. Nem lepte meg, hogy ilyen észrevétlenül telt el az idő; gól ismerte már régről a börtönbéli lét éber álmait, a bódulatot, melyet a fehérre meszelt falak borítanak a rabra. Eszébe jutott egy fiatalabb elvtársa, foglalkozására nézve borbélysegéd, aki egyszer elmesélte neki, hogy amikor már a második évet töltötte magánzárkában, előfordult, hogy hét órát is öntudatlan álomban töltött egyvégtében, nyitott szemmel; közben azonban huszonnyolc kilométert gyalogolt az ötlépésnyi széles zárkában, és a cipő is feltröpte a lábát, de mit sem érzett belőle.

Ez alkalommal azonban nagyon korán jelentkeztek a tünetek; már az első nap elővette a régi rossz szokás, holott a korábbi börtönbüntetései alatt csak hetek múltán vette észre magán, hogy nyitott szemmel álmodik. Az is furcsa volt, hogy a múltra gondolt, holott a börtönbéli éber álmok rendszerint a jövőben szoktak játszódni - ha a múlt egyáltalán felbukkant bennük, mindig csak úgy, ahogy történhetett volna, de sohasem abban a formában, ahogyan valóban megtörténtek az események. Rubasov kíváncsian gondolt rá, hogy vajon milyen meglepetéseket tartogathat még számára az idegrendszere. Tapasztalatból tudta, hogy a halál közelsége mindig átformálja az ember gondolkodási mechanizmusait, és a legmeghökkenőbb reakciók kiváltására képes - úgy viselkedik ilyenkor az idegrendszer, mint az iránytű a mágneses sarok közelében.

Ólmos szürke volt az ég még mindig, hóesés készülődött. Lenn, az udvarban két ember végezte napi sétáját a hőtől megtisztított keskeny csapáson. Egyikük folyton fel-felpillantott Rubasov ablakára - úgy látszik, már elterjedt a letartóztatásának híre. Csonttá fogyott, sárgás bőrű, nyúlshajú férfi volt; vékony, de vízhatlan esőkabátot viselt, szorosra fogva a mellén; ebből látszott, hogy fázik. A másik férfi idősebb volt nála, ő pokrócot terített magára a hideg ellen. Nem

beszéltek egymással, mialatt köreiket rótták, aztán tíz perc múlva megjelent egy gumibotos, revolveres egyenruhás, és visszakisérte őket az épületbe. Az ajtó, amely mögött az egyenruhás a tíz percet kivárta, éppen Rubasov cellaablakával szemben volt; mielőtt becsukódott volna a rabok mögött, a nyúlszájú még egyszer felpillantott Rubasovra. Bizonyos, hogy őt magát nem láthatta az udvarról nézve; ablaka nyilván csak sötét négyszög lehetett, tekintetét mégis fürkészőn függesztette az ablakra. Én látlak téged, de nem ismerlek; te nem látsz engem, viszont nyilván ismersz, gondolta Rubasov. Leült az ágyára, és átkopogott a 402-esnek:

- KIK EZEK?

Megfordult a fejében, hogy meglehet, a 402-es megsértődött rá, és nem is fog válaszolni a kopogtatására. A tiszt azonban, úgy látszik, nem volt haragartó ember; azonnal jött a válasz:

- POLITIKAIK.

Rubasov meglepődött; inkább bűnözőnek nézte volna a sovány, nyúlszájú emberkét.

- A MAGA FAJTÁJA? - kérdezte.

- NEM, A MAGÁÉ - kopogott vissza a 402-es, alighanem némi elégedettséggel mosolyogva közben. A következő mondat hangosabban szólt - talán a monoklijával kopogtathatta.

- A NYÚLSZÁJÚ A SZOMSZÉDOM, 400-AS CELLA, TEGNAP MEGKÍNOZTÁK.

Rubasov elhallgatott egy percre, és csíptetője üvegét a kabátujjába törülgette, pedig most csak kopogtatásra használta. Először azt akarta kérdezni, hogy „Miért?“, de aztán inkább ezt kopogtatta ki:

- HOGYAN?

A 402-es szenvtelenül kopogta vissza:

- GŐZFÜRDŐ.

Amikor a legutóbb börtönben volt, Rubasovot többször is megverték, a gőzfürdő módszerét azonban csak hallomásból ismerte. Azt már tudta, hogy minden ismert

fizikai fájdalom elviselhető, ha az ember előre tisztában van vele, hogy mi is fog történni; felkészült rá, és kiállta, mint egy műtétet, vagy mint egy foghúzást, például.

Az igazán komisz dolog mindig csak az ismeretlen fájdalom volt, mert az ember nem tudhatta előre, hogyan fog reagálni rá, és persze azt sem lehetett ilyenkor kiszámítani, hogy mennyire lesz képes kiállni. De a legrosszabb ebben is a rettegés volt, hogy majd valami jóvátehetetlent tesz vagy mond az ember kínzás közben.

- MIÉRT? - kérdezte Rubasov.

- POLITIKAI ELHAJLÁS - kopogtatta a 402-es gúnyosan. Rubasov visszatette orrára a csíptetőjét, és benyúlt a zsebébe, hogy elővegye a cigarettáját. Már csak két szál volt a dobozban. Aztán ezt kérdezte:

- MAGA HOGY VAN?

- KÖSZÖNÖM, JÓL - kopogtatta ki válaszát a 402-es, és azzal véget vetett a társalgásnak.

Rubasov vállat vont; rágyújtott az utolsó előtti cigarettájára, és folytatta a járkálást. Különös mód szinte még örült is annak, ami most reá várt. Érezte, hogy elszáll belőle a bágyadt mélabú, a feje is kitisztult, és az idegei megfeszültek. Odament a vízcsaphoz, és hideg vízben megmosta arcát, karját és a mellét, a száját is kiöblítette, aztán a zsebkendőjével megtörülközött. Elfütyült néhány taktust valami zenedarabból, és elmosolyodott - világéletében mindig hamisan fütyörészett, és csak néhány napja jegyezte meg neki valaki: „Ha a Nagy Egyes zenerajongó volna, már régen kieszél valami ürügyet, hogy főbe lövethessen.”

- Anélkül is megteszi, ne aggódj - felelte rá, de persze nem gondolta igazán komolyan.

Rágyújtott az utolsó cigarettájára, és végre tiszta fejjel hozzálátott, hogy kidolgozza magában, hogyan fog viselkedni a kihallgatáson. Ugyanaz a csöndes és derűs magabiztosság töltötte el, mint diák korában a nehéz vizsgák előtt. Emlékezetébe idézett minden apró részletet, amit a „gőzfürdőről” tudott. Maga

elé képzelte a helyzetet, és megpróbálta elemezni a reá váró testi fájdalmakat, nehogy váratlanul ériék. Az volt a legfontosabb, hogy mindenre fel legyen készülve. Most már biztosra vette, hogy nem fogja elveszíteni az önuralmát, akármilyen történjék is vele, amint-hogy korábban is mindig kiállta a kínzásokat; már tudta, hogy ezúttal sem fog olyasmit mondani, amit ne a maga jószántából mondana. Most már csak azt szeretne volna, ha minél előbb elkezdik a kihallgatásokat.

Megint eszébe jutott az álma: Richard és az öreg taxis elöl menekül, akik azért üldözik, mert azt hiszik, hogy becsapta és elárulta őket.

Most majd megadom a jegy árát, gondolta tétován elmosolyodva.

Majdnem végigégett az utolsó cigaretta, már az ujjait perzselte; elengedte hát, és a földre ejtette. Éppen el akarta taposni, amikor eszébe jutott valami; lehajolt érte, felvette a padlóról, és az izzó csikket a keze fején nyomta el, lassú, megfontolt mozdulattal a kígyózva kidagadó kék erek közötti bőrön. Pontosan fél percig tartott a művelet; Rubasov a karórája másodpercmutatóját figyelve mérte az időt. Elégedett volt magával; a keze még csak meg sem rándult ez alatt a fél perc alatt. Aztán folytatta a sétát,

És ekkor eltűnt a szem is, a szem, amely már percek óta figyelte Rubasovot a kémlelőnyíláson át.

11.

A folyosón az ebédosztás folyt; Rubasovot megint kihagyták. Meg akarta takarítani magának a megaláztatást, ezért ki sem nézett a kémlelőlyukon s így persze azt sem tudta meg, hogy mi volt aznap az ebéd; illata azonban az ő zárkáját is betöltötte; ínycsiklandó volt.

Erős vágy fogta el, hogy rágyújtson. Valahonnan cigarettát kell majd szereznie, mert másképp nem lesz képes koncentrálni; a cigaretta fontosabb volt a számára, mint az étel. Fél órát várt az ételosztás befejeződése után, majd öklével megzörgette a zárkaajtót. Negyedórába telt, mire az öreg fegyőr odacsoszogott. - Mit akar? - kérdezte szokásos mogorva hangján.

- Cigaretttát szeretnék hozatni a kantinból -
mondta Rubasov.

- Van börtönpénze?

- Elvették a pénzemet, amikor behoztak - felelte
Rubasov.

- Akkor vár, amíg átváltják utalványra.

- És az meddig tart ebben a mintafegyintézetben?

- Ha valami nem tetszik, írjon panaszlevelet -
mondta az öregember.

- Maga is nagyon jól tudja, hogy nincsen se ceru-
zám, se papírom - mondta Rubasov.

- Írószerrásárláshoz is utalvány kell - felelte
az őr.

Rubasov érezte, ahogy előnti a harag; ismerős ér-
zés volt, ahogy egyszer csak szűk lett a kabátja, és
valami fojtogatni kezdte a torkát; de úrrá lett rajta.
Az öreg is látta, hogy fenyegetően villan Rubasov szeme
a csíptetője mögött; azokra a színes nyomatokra emlé-
keztette, amelyek egyenruhában ábrázolták Rubasovot,
és amelyek azelőtt mindenfelé láthatók voltak; egy-
ügyű, szenilis öröm ült ki az arcára, de azért hátrált
egy lépést.

- Maga kis szarjancsi - mondta Rubasov lassan és
érthetően, aztán hátat fordított neki, és visszament
az ablakhoz.

- Jelenteni fogom, hogy sértő szavakat használt
velem szemben - hallotta Rubasov az őr öreges hangját
a háta mögött; aztán becsapódott az ajtó.

Rubasov megtörölte cvikkerét a kabátja ujján, és
várta, hogy lecsillapodjék. Cigaretttát kell szereznie,
mert másképp nem fogja kibírni. Tízpercnyi várakozást
szabott ki magára. Amikor letelt, átkopogott a 402-
esnek:

- VAN DOHÁNYA?

Kicsit várnia kellett a válaszra. Aztán tisztán,
jól hallhatóan, hosszú szóközöket tartva, megjött a
felelet:

- VAN, DE NEM MAGÁNAK.

Rubasov visszaballagott az ablakhoz. Látta maga előtt a fiatal tisztet, kicsi bajuszkáját, a szemébe csíptetett monokliját, ahogy ostoba vigyorral mered az őket elválasztó falra; szeme a lencse mögött üvegesen csillogott, ahogy felvonta kivörösödött szemhéját. Vajon mi járhat a fejében? Talán arra gondol, hogy „most jól megadtam neki”. Vagy esetleg arra, hogy „Rubasov, te csatornapatkány, hány embert lövettél agyon az enyémekek közül?” Rubasov felpillantott a fehérre meszelt falra; érezte, hogy a másik is ott áll a fal előtt, feléje fordítva arcát; szinte hallotta ziháló lélegzetét. Csakugyan, hányat is lövöttem agyon a tied között? Nem emlékezett: régen volt már, nagyon régen, még a polgárháború alatt; legalább hetvenet, de legfeljebb százat. Na és? Úgy kellett történnie; az egészen más kérdés volt, mint Richard ügye; nem bánta meg, és ma újra megtenné. Még akkor is, ha előre tudná, hogy a Forradalom végül is a Nagy Egyest fogja hatalomra segíteni? Még akkor is.

Veled azonban, gondolta Rubasov, és a meszelt falra pillantott, amely mögött a másik állt - aki közben valószínűleg cigarettára gyújtott, és most élvezettel fújta a falra a füstöt -, veled nincs rendezetlen számlám. Neked nem tartozom semmiféle viteldíjjal. Nekünk nincs közös pénzünk, ami neked is, nekem is ugyanannyit érne; de még közös nyelvünk sincsen... Na, most meg mit akarsz tőlem?

A 402-es ugyanis újra kopogtatni kezdett. Rubasov visszament a falhoz... - KÜLDÖK DOHÁNYT - hallotta. Aztán halkabban, mint az imént, hallotta, hogy a 402-es az ajtaján dörömbölve a fegyőrt hívja.

Rubasov visszafojtott lélegzettel figyelt; néhány perc múlva meghallotta az öregember közelgő csoszogását. A fegyőr nem nyitotta ki a 402-es ajtaját, a kémlelőnyíláson szólt be:

- Mit akar?

Rubasov nem hallotta a választ, pedig nagyon szeretne volna megtudni, hogy milyen a 402-es hangja. De csak az öreg válaszát hallotta, aki hangját felemelve mondta, hogy Rubasov is hallja:

- Tilos, szabályellenes.

Rubasov most sem hallotta a választ. Csak a fegyőr hangját:

- Jelenteni fogom, hogy sértő szavakat használt velem szemben. - Aztán már csak a távolodó léptekeket hallotta, amíg el nem halt ez a hang is a hosszú folyosón.

Egy darabig csönd volt. Aztán újra jelentkezett a 402-es:

- ROSSZAK A KILÁTÁSAI.

Rubasov nem adott választ. Fel-alá járkált; száraz nyálkahártyáit nikotinéhség kínozza. A 402-esre gondolt. „Akkor is megtenném újra”, mondta magában. „Meg kellett tennem, és helyesen cselekedtem. De lehet, hogy ennek ellenére neked is adósod maradtam a jegy árával? A helyes és szükséges cselekedetekért is meg kell fizetni?”

Egyre jobban kiszáradt a torka. És nyomást érzett a homlokában; lankadatlanul járkált fel és alá; és ahogy töprengett, lassan mozogni kezdett az ajka.

A helyes tettekért is meg kell fizetni? Létezik talán más mérce is, mint a józan ész?

Lehetséges volna, hogy ezzel a bizonyos másik mércével mérve még nagyobb is a teher, amit az igazaknak magukra kell venniük? És lehet, hogy az ő adóssága még duplán is számít - mert hiszen a többiek nem is tudták, hogy mit cselekszenek...?

Rubasov megtorpant, és állva maradt az ablaktól számított harmadik fekete kőlapon.

Ez meg micsoda? A vallási téboly első fuvallata? Most vette csak észre, hogy már percek óta félhangosan magában beszél. De még most is, pedig már figyelte magát, ajka akarata ellenére is megmozdult, és ezeket a szavakat mondta:

„Fizetni fogok.”

Letartóztatása óta most első ízben Rubasov megrémült. Cigarettaért nyúlt. De a doboz üres volt.

Ekkor megint meghallotta a halk kocogtatást. A 402-es üzenetet továbbított Rubasovnak:

- A NYÚLSZÁJÚ ÜDVÖZLETÉT KÜLDI.

Lelki szeme előtt megjelent a Nyúlszájú sárga arca, amint föltekint az ablakára, kissé elbizonytalanodott az üzenettől. Ezt kopogta:

- MI A NEVE?

A 402-es így válaszolt:

- AZT NEM MONDJA MEG, DE ÜDVÖZLETÉT KÜLDI.

12.

Délutánra tovább romlott Rubasov állapota. Néha görcsös reszketés fogta el. A foga is újra megfájdult - a jobb szemfoga kínozza, az, amelyik összeköttetésben van a szemideggel. Letartóztatása óta egy falatot sem evett, éhes azonban nem volt. Megpróbálta összeszedni a gondolatait, de a testén futkározó jeges borzongás és a kiszáradt torkát gyöttrő cigarettaéhség megakadályozta még a gondolkodásban is. Két sarkpont körül kerengtek a gondolatai: folyton csak a cigaretta járt a fejében, meg ez a mondat: Fizetni fogok.

Emlékek rohanták meg; zümmögve döngicséltek a fülében. Arcok és hangok merültek fel, majd szertefoszlottak és eltűntek; bárhol próbált beléjük kapaszkodni, hogy visszahúzza őket, valóságos fizikai fájdalmat okoztak neki; az egész múltja csupa seb volt, és felsajdult minden érintésre. Egész múltja a mozgalom volt, a Párt; jelene és jövője is a Párté volt, eloldhatatlanul össze volt kötve a Párt sorsával; a múltja azonban azonos volt vele. És most hirtelen épp a múltja vált kérdéssé. Sebekkel borítottan jelent meg előtte a Párt meleg, lélegző teste - gennyes kelések, vérző stigmák fődtek. Hol és mikor voltak még a történelemben ilyen fogyatékos szentek? Mikor fordult még elő, hogy jó ügyet ilyen rosszul képviseljenek? Ha a Párt a történelem akaratának megtestesülése, akkor bizonyára maga a történelem is fogyatékos.

Rubasov a zárkája falán kiütő nedves foltokat bámulta. Fogta a pokrócát, és a vállára kerítette; meggyorsította a lépteit, és gyors apró léptekkel gyalog-

golt, éles fordulatokat téve az ajtónál és az ablaknál; a hidegrázás azonban nem akart elmúlni. Á füle is tovább zúgott, és a zümmögésbe mindenféle halk, tétova hangok vegyültek; nem volt képes megállapítani, hogy a folyosóról jönnek-e vagy az érzékei játszanak vele. Az orbitális ideg okozza, állapította meg magában; kitört szemfoga benn maradt gyökeréből jön a zúgás. Holnap majd felhívja rá az orvos figyelmét, de addig még rengeteg a dolga. Rá kell jönnie az okára, hogy miért fogyatékos a Párt.

Valamennyi alapelvünk helyes volt, a végeredmény azonban mégis hibás. Ez a század beteg. Mi diagnosztizáltuk a kórt, és mikroszkopikus pontossággal megállapítottuk a baj okait is, ám hiába folyamodtunk a gyógyító késhez, a testen új kelések támadtak. Az akaratunk kemény volt és tiszta, rászolgáltunk az emberek szeretetére. Ehelyett mégis gyűlölnék bennünket. Miért vagyunk kutasztítottak és gyűlöletesek?

Mi hoztuk el az igazságot, a mi szánkából azonban hazugságnak hangzott. Elhoztuk nektek a szabadságot, a mi kezünkben azonban korbácsnak látjátok. Az eleven életet kaptátok tőlünk, és mégis, ahol felhangzik a szavunk, elhervadnak a fák, és száraz leveleket hord a szél. A jövő ígéretét hoztuk, de akadozott a nyelvünk, és csak kutyaugatás szólt a szánkából...

Megborzongott. Egy kép jelent meg lelki szemei előtt, nagy, bekeretezett fotográfia: a Párt első Kongresszusának delegátusai. Hosszú faasztalnál ülnek, némelyek könyökölve, mások térdükön nyugtatva a kezüket; szakállas, komoly férfiak néznek a fényképezőgép lenscséjébe. Minden fej fölött kis karika, benne szám, amely a képaláírás számaira utal. Valamennyien ünneplésesek, kivéve az elnöklő öregembert, akinek ravasz-kás, mégis szórakozott mosoly ül ferde metszésű, tatáros szemében. Rubasov a képen tőle jobbra a második széken ül, orrán csíptetőjével. A Nagy Egyes valahol az asztal túlsó végén foglalt helyet, súlyosan, szögletesen. Úgy festenek a képen, akár egy vidéki város elöljárósága, pedig az emberiség történetmének legnagyobb forradalmát készítették elő. Maroknyian voltak csupán akkor még, egy merőben új emberfaj képviselői: harcos filozófusok. Úgy ismerték az európai városok

börtöneit, mint a kereskedelmi utazók a szállodákat-Hatalomról álmodtak, de csak azért vágytak a hatalomra, hogy egyszer s mindenkorra eltöröljék a hatalmat; uralkodni is csak azért akartak, hogy kineveljék a népből régi rossz szokását, mellyel eltűri, hogy uralkodjanak felette. Minden eszméjük tetté lett, és minden álmuk valósággá. De hová lettek ők maguk? Agyvelejüket, mely új irányt szabott a világ sorának, ólomgolyó loccsantotta ki. Ki a homlokába kapta, ki pedig a tarkójába. Már csak ketten vagy hárman voltak életben közülük, szétszórátva a nagyvilágban, fáradtan tengődve. És persze még ő maga; valamint a Nagy Egyes.

Úgy érezte, mindjárt megfagy, és nagyon szeretett volna rágyújtani. Újra látta magát, amint a régi belga kikötővárosba érkezik, és a víg kedélyű Kis Loewy kaulauzolja, akinek kissé púpos volt a háta, és matrózpipát szívott. Újra az orrában érezte a kikötő szagát, a rothadó tengeri növényzet és az olaj bűzének elegyét; hallotta a régi céhház zenélő órájának melódiáját, és látta a szűk sikátorokat, ahol kiugrottak az utca fölé az ablakok, melyek zsaluit nappal a kikötői prostituáltak teleaggatták a mosott ruhával. Két évvel a Richarddal történt eset után történt. A rendőrségen semmit sem tudtak rábizonyítani Rubasovra. Hallgatott, amikor ütötték, és hallgatott, amikor kirúgták a fogait, és akkor sem mondott semmit, amikor süketre verték és összetörték a szemüvegét. Rubasov hallgatott, makacsul tagadott mindent, higgadtan és körültekintően hazudott nekik. Akkor is szakadatlanul járkált a cellájában, amikor pedig a vaksötét büntetőzárkába tették, négykézláb mászkált a hideg kövön, közben pedig mindig félt, és szüntelen azon töprengett, hogyan védekezzék; amikor hideg vízzel magához térítették ajultából, cigarettáért nyúlt, és kitartott a hazugságai mellett. Akkor egyáltalában nem lepte meg, hogy a kínzóí gyűlölik, nem csodálkozott rajta, hogy miért néznek rá olyan megvetéssel. A diktatúra egész jogi gépezete csak a fogát csikorgatta, mert semmit sem tudtak rábizonyítani. Kiszabadulása után repülőgéppel a hazájába vitték - a Forradalom Szülőföldjére. Fogadások következtek, ünneplő nagygyűlések és katonai díszszemlék. Még a Párt Első Számú Vezetője is többször megjelent Rubasov társaságában a nyilvánosság előtt.

Akkor már évek óta nem járt a szülőföldjén, és most azt tapasztalta, hogy sok minden megváltozott. A kongresszusi fényképen látható szakállas emberek fele már nem élt. A nevüket sem volt szabad kiejteni, emléküket is csak átkok közepette lehetett felidézni - kivétel csak a tatárosan ferde szemű öreg volt, a hajdani vezér, aki még jó időben meghalt. Ő volt most az Atya, és az Első Számú Vezető az ő Fia; de mindenfelé azt suttogták, hogy az Első Számú Vezető meghamisította az öreg végakarátát, és úgy ragadta magához az örökségét. Aki még életben volt a fényképen látható szakállasok közül, a felismerhetetlenségig megváltozott. Borotvált arcú, fáradt és kiábrándult öregemberek lettek, akikből cinikus mélabú áradt. Időről időre új áldozatot választott magának közülük a Nagy Egyes, ahogy egymás közt hívták a Párt Vezérét. Ilyenkor mindnyájan bűnbánatot tartottak, a mellüket verték, és kórusban gyónták meg vétkeiket. Alig két hét múlva, pedig még mankóval járt, Rubasov újabb külföldi megbízatást kért. - Úgy látszik, nagyon sietős a dolga - felelte neki a Nagy Egyes pipájának füstfelhője mögül. Húsz éve dolgoztak együtt a Párt vezetésében, mégsem tegeződtek. A Nagy Egyes feje fölött az Öreg arcképe függött: közvetlenül mellette pedig valamikor az a bizonyos fénykép, a megszámozott fejekkel; most azonban Rubasov szeme hiába kereste, eltávolították. Beszélgetésük rövid volt, néhány percig tartott csupán, de a távozáskor a Nagy Egyes különösen meleg kézzszorítással vett búcsút tőle. Rubasov utóbb sokat töprengett rajta, hogy mit jelenthet ez a kézfogás meg a mindent tudó irónia a Nagy Egyes szemében, amikor a füstfelhő mögül reá nézett. Aztán Rubasov kibicegett mankóin a szobából. A Nagy Egyes nem kísérte az ajtóhoz. Másnap Rubasov elutazott Belgiumba.

A hajóúton sokat javult az állapota, és arra is volt ideje, hogy eltöprengjen a feladatán. A kikötőben a matrőzpipás Kis Loewy várta. A Párt dokkmunkástagozatának helyi vezetője volt; Rubasov azonnal megkedvelte. Olyan büszkén kalauzolta a dokkokban s a girbe-gurba kikötői utcákban, mintha az egész az ő műve lett volna. Minden csapszékben voltak ismerősei, rakodómunkások, tengerészek és prostituáltak; mindenütt meg akarták hívni egy pohár italra, és ő úgy viszonzta az

üdvözléseket, hogy a füléhez emelte a pipáját. Még a piactéren álló közlekedési rendőr is odakacsintott rá elhaladtukban, a külföldi hajók matrózai pedig, szintén elvtársak, akik nem értették az ország nyelvét, de szintén üdvözölni akarták, nyájasan megveregették púpos hátát. Rubasov enyhe meglepetéssel szemlélte mind ezt. A kikötőváros dokkmunkástagozata volt a Párt egyik legjobb szervezete az egész világon.

Az este Rubasov, a Kis Loewy és még néhányan az egyik kikötői csapszékben üldögéltek. Köztük volt egy bizonyos Paul is, a tagozat szervezőtitkára. Azelőtt birkózó volt, kopasz, himlőhelyes, elálló fülű férfi. Fekete tengerészpulóvert viselt, és fekete keménykalapot. Olyan jól tudta mozgatni a fülét, hogy ha akarta, a kalapját is megemelte vele, aztán visszajejtette a fejére. Velük volt egy bizonyos Bill is, azelőtt matróz, aki regényt írt a tengerészeletről, aminek révén híres ember lett belőle egy esztendőre, hogy aztán hamar el is felejtse; most a Párt lapjaiba írt cikkeket. A többiek dokkmunkások voltak, tagbaszakadt férfiak, nagy ivó valamennyi. Közben egyre újabb emberek érkeztek, letelepedtek melléjük vagy csak megálltak az asztaluk mellett, fizettek egy kört, aztán arrébbálltak. A kövér kocsmáros is odaült közéjük, ha az elfoglaltsága megengedte. Nagyon szépen szájharmonikázott. Sok ital fogyott aznap este.

A Kis Loewy úgy mutatta be Rubasovot, hogy „az elvtárs odaátról érkezett”, és ehhez nem is fűzött több magyarázatot. A Kis Loewy volt az egyetlen, aki tudta, hogy kicsoda ő valójában. Az asztal körül ülők látták, hogy Rubasov vagy nincs közlékeny kedvében, vagy jó oka lehet rá, hogy inkább hallgasson, ezért nem is nagyon faggatták; akik pedig mégis feltettek neki kérdéseket csakis arról érdeklődtek, hogy milyen az életszínvonal „odaát”, milyenek a bérek, hogyan oldották meg a földkérdést és hogyan fejlődik az ipar. Minden kérdésük a tények meglepően aprólékos ismeretéről árulkodott, de éppígy elárulta azt is, hogy arról viszont sejtelmük sincsen, milyen „odaát” az általános helyzet és a politikai légkör. Úgy kérdezgették a könnyűfémpar termelésének fejlődéséről, mint a gyerekek, akik azt tudakolják, hogy pontosan mekkorák is a szőlőszemek a Kánaánban. Egy öreg dokkmunkás, aki már

régebben ott üldögélt a söntéspultnál anélkül hogy rendelt volna, amikor a Kis Loewy áthívta az asztalukhoz egy pohárkára, így szólt Rubasovhoz, miután kezét ráztak: - Nagyon hasonlít az öreg Rubasovra.

- Már mások is mondták - felelte Rubasov.

- Az öreg Rubasov... az volt ám a legény a talpán - mondta az öregember, fenéig ürítve a poharát. Még egy hónap sem telt el azóta, hogy Rubasov kiszabadult, és még hat hete sem volt, hogy biztosra vehette, most már életben marad. A kövér kocsmáros rázendített egy dalra a szájharmonikáján. Rubasov cigarettára gyújtott, és mindenkinek fizetett. Ittak az egészségére meg az „odaátiakéra”, Paul pedig a keménykalapját billegtetette a fülével.

Később Rubasov meg a Kis Loewy beült még egy kávéházba. A tulaj lehúzta a redőnyöket, a székeket feltornyoztatta az asztalokra, és a pultnak dőlve bóbiskolt, mialatt a Kis Loewy elmesélte Rubasovnak az élete történetét. Nem Rubasov kérdezősködött, sőt mindjárt át is látta, hogy milyen bonyodalmak származhatnak még ebből másnap; de nem tehetett róla, minden elvtárs azonnal úgy érezte, hogy el kell mondania neki az élete történetét. Nem is akarta végighallgatni, elhatározta, hogy felkel és távozik, de hirtelen nagy-nagy fáradtság telepedett rá - úgy látszik, túlbecsülte az erőit; így hát mégis maradt, és hallgatta a Kis Loewyt.

Kiderült, hogy a Kis Loewy nem is ebben az országban látta meg a napvilágot, pedig úgy beszélt a nyelvet, akár a bennszülöttek, és mindenkit ismert a városban. Egy délnémet városban született, és kitanulta az ácsmesterséget, azonkívül gitározni is tudott, és a darwinizmusról tartott előadásokat a forradalmi ifjúsági egyesület vasárnapi kirándulásain. A Diktatúra hatalomátvétele előtti zavaros hónapokban, amikor a Pártnak sürgősen fegyverekre volt szüksége, merész csínytet hajtottak végre a Kis Loewy városában: egy vasárnap délután ötven karabélyt, húsz revolvert és két könnyű gépfegyvert vittek el a legforgalmasabb negyed rendőrőrszobájáról egy bútorszállító teherautóval. A tolvajok valami írásos parancsot mutattak fel, amely telis-tele volt hivatalos pecsétekkel, és két rendőr-

ruhás ember is volt köztük, valódi egyenruhába öltözve. A fegyvereket később egy másik városban találták meg, egy párttag garázsának az átkutatásakor. Az ügyet sosem sikerült egészen felderíteni, mindenesetre a csíny másnapján a Kis Loewy eltűnt a városból. A Párt útlevelet ígért neki, és hamis iratokat, de mindenféle szervezési nehézségek támadtak. Az történt, hogy a felsőbb pártszervek küldötte, akinek az útlevelet és az útiköltséget kellett volna hoznia, nem jelent meg az előre megbeszélte találkozón.

- Mi mindig így járunk - fűzte hozzá a Kis Loewy filozofikusan. Rubasov nem tett megjegyzést.

A Kis Loewynek azonban így is sikerült elszélelnie, és végül még a határon is átcsúszott valahogy. Minthogy azonban elfogatási parancsot adtak ki ellene, és a fényképe, amin a púpja is jól látszott, minden őrszobán ki volt függesztve, előbb még hónapokig barangolt az országban. Amikor elindult a „felső kapcsolattal” való találkozójára, három napra elegendő pénz volt a zsebében. - Addig mindig azt hittem, csak a könyvekben fordul elő olyasmi, hogy valaki a fák kergét rágcsálja éhében - mondta magyarázatképpen. - A fiatal platán a legízesebb. - Az emlék arra indította, hogy odamenjen a pulthoz, és egy pár virslit hozzon magának. Rubasovban viszont a börtönkoszt híg leveसे merült fel, meg az éhségstrájkok emléke, és maga is vele tartott.

Végül is a Kis Loewynek sikerült átlépnie a francia hatást. Minthogy útlevele nem volt, néhány nap múlva letartóztatták, és felszólították, hogy hordja el magát valami másik országba, majd elengedték. - Akár azt is mondhatták volna, hogy menjek a Holdba - jegyezte meg. A Párthoz fordult segítségért; ebben az országban azonban a Párt nem ismerte a Kis Loewyt, és közölték vele, hogy előbb informálódniuk kell róla a szülőföldjén. A Kis Loewy nem tehetett egyebet, továbbvándorolt; néhány nap múlva megint letartóztatták, és három hónapra ítélték. Letöltötte a büntetését, mi alatt szemináriumot tartott a cellatársának, egy csavargónak a Párt utolsó Kongresszusának határozatairól. Viszonzásul a csavargó megtanította rá, hogyan lehet megélni abból, ha macskákat fogdos az ember, aztán el-

adja a bundájukat. Amikor letelt a három hónap, egy éjszaka kivitték a belga határra, és egy erdőben magára hagyták. A csendőrök ellátták sajttal, kenyérral, cigarettával, és azt mondták neki: - Induljon el itt, egyenesen, és egy óra múlva Belgiumban lesz. De ha még egyszer elkapjuk ideát, szétverjük a pofáját.

A Kis Loewy hetekig kóválygott Belgiumban. Megint a Párthoz fordult segítségért, de itt is ugyanazt a választ kapta, mint Franciaországban. Minthogy unta már a platánfák kergét, elhatározta, hogy megpróbálkozik a macskákkal. A macskafogás könnyű mesterség volt, a fiatal állatok dús prémű bőréért pedig annyi pénzt kapott, hogy akár egy fél kenyeret meg egy csomag pipadohányt is vehetett rajta. Csakhogy a macskák megfogása és a bőr eladása között ott volt még egy meglehetősen kellemetlen művelet, amit szintén el kellett végeznie.

Úgy ment a leggyorsabban, ha megragadta az egyik kezével a macska fülét, a másikkal meg a farkát, és eltörte a gerincét a térdén. Eleinte hányinger fogta el, aztán hozzászokott. Sajnos azonban a Kis Loewyt néhány hét múltán megint letartóztatták, mert Belgiumban is megkövetelték az embertől, hogy iratokkal rendelkezék. Annak rendje és módja szerint ismét kiutasították, szabadlábba helyezték, majd megint letartóztatták, és börtönbüntetésre ítélték. Aztán egy éjjel két belga csendőr kikísérte a francia határra, és egy erdőben magára hagyta. Kapott tőlük kenyeret, sajtot meg egy csomag belga cigarettát. - Itt menjen egyenesen tovább - mondták - és egy óra múlva Franciaországban lesz. De ha még egyszer elkapjuk ideát, szétverjük a pofáját.

A következő esztendő során a Kis Loewyt háromszor csempészték át a határon hol a francia, hol meg a belga hatóságok. Arra a következtetésre jutott, hogy évek óta folyhat már ez a játék, nyilván több száz vele hasonszórú emberrel. Ő közben újra meg újra a Párthoz fordult, mert a legjobban az aggasztotta, hogy elveszítheti kapcsolatát a mozgalommal. - Nem kaptunk értesítést az ön érkezéséről - közölte vele a Párt. - Meg kell várnunk, amíg megjön a válasz a tudakozódásunkra. Ha ön csakugyan tagja a Pártnak, akkor tessék

betartani a pártfegyelmet. - Ezalatt a Kis Loewy tovább folytatta a macskafogást, és hagyta magát jobbra-balra toloncoltatni a belga-francia határon. A hazájában pedig a Diktatúra vette át a hatalmat. Még egy év telt el így, de a Kis Loewyt már nagyon megviselte a sok utazás; vért köpött, és macskákkal álmodott. Ébren is azt képzelte; mindennek macskaszaga van, az ételnek és a pipájának is, még azoknak a jószívű, öreg prostituáltaknak is, akik néha befogadták magukhoz. - Még mindig nem kaptunk választ - felelte kérdésére a Párt most is. Újabb esztendő múltán kiderült, hogy mindazok az elvtársak, akik megadhatták volna a Kis Loewyról a kívánt felvilágosítást, vagy meghaltak, vagy börtönben ültek, vagy eltűntek. - Sajnos, úgy látszik, semmit sem tehetünk önért - mondta a Párt a Kis Loewynek. - Nem szabad hivatalos értesítés nélkül utazgatni. Lehet, hogy ön a Párt engedélye nélkül távozott a hazájából. Honnan tudhatnánk, hogy mi az igazság? Nagyon sok spicli és provokátor próbál meg mostanában beférkőzni a sorainkba. A Pártnak résen kell lennie.

- Mondja, miért meséli ezt most nekem? - kérdezte Rubasov. Már megbánta, hogy nem ment el hamarább.

A Kis Loewy csapolt magának egy pohár sört, és szalutált a pipájával. - Azért, mert tanulságos - mondta. - Mert nagyon jellegzetes történet. Százakat tudnék mondani magának, akik ugyanígy jártak. Éveken át tették így tönkre a legjobbjainkat. Mindinkább megcsontosodik a Párt. A Párt köszvényes lett, és minden végtagja visszeres. De így nem lehet ám forradalmat csinálni.

Erről én többet tudnék mesélni, gondolta Rubasov, de nem szólt egy szót sem.

A Kis Loewy története azonban váratlanul szerencsés véget ért. Számptalan börtönbüntetése egyikén Paul, az exbirkózó lett a cellatársa. Paul abban az időben már dokkmunkás volt; azért ült börtönben, mert egy sztrájk alkalmával, amikor rájuk támadt a rendőrség, Paulban feltámadt a hajdani birkózó, és a dupla nelsonnak nevezett fogást alkalmazta az egyik rendőr ellen. Ez a fogás abból áll, hogy a támadó hátulról átnyúl az ellenfele hóna alatt, aztán a tarkóján összekulcsolja a kezét, és így két kézzel leszorítja az

illető fejét, amíg csak nem recsegnek-ropognak a nyakcsigolyái. Amikor a ringben mutatta be ezt a fogást, mindig nagy sikere volt, mert tetszett a közönségnek; keservesen kellett megtanulnia, hogy az osztályharcban viszont nem alkalmazható a dupla nelson. A Kis Loewy és Paul, a hajdani birkózó jó barátok lettek. Kiderült, hogy Paul a Párt dokkmunkástagozatának az adminisztratív titkára; amikor kiszabadultak, iratokat és munkát szerzett Loewynek, és azt is elintézte neki, hogy visszafogadták a Pártba. A Kis Loewy tehát most már újra tarthatott előadásokat a darwinizmusról, valamint a Párt legutóbbi Kongresszusáról a dokkmunkásoknak, mintha csak mi sem történt volna. És a Kis Loewy boldog volt, azonnal elfelejtette a macskákat, és a Párt bürokratái elleni haragja is azon nyomban elszállt. Fél év múlva pedig ő lett a helyi alapszerv politikai titkára. Minden jó, ha a vége jó.

És Rubasov is azt kívánta tiszta szívből, ha fáradtnak meg öregnek érezte is magát, hogy jól végződjék a történet. Csakhogy közben nagyon is jól tudta, hogy milyen feladattal küldték ide, ő pedig a forradalmárerények közül csak egyet nem sajátított el, az önbecsapás nagy erényét. Csöndesen szemügyre vette cvikkerén át a Kis Loewyt. S miközben a Kis Loewy, aki nem értette társa fürkésző tekintetét, kissé zavarba jött Rubasov pillantásától, ezért zavarát leplezendő mosolyogva szalutált neki a pipájával, Rubasovnak a macskák jártak az eszében. Rémülten állapította meg, hogy valami baj lehet az idegeivel vagy talán többet is ivott a kelleténél, mert nem bírt megszabadulni a gondolattól, hogy most meg kell ragadnia a Kis Loewyt a fülénél meg a lábánál, aztán púpostul, mindenestül egyszerűen kettéroppantja a térdén. Rosszullét fogta el, felállt, hogy hazainduljon. A Kis Loewy elkísérte; azt gondolta, hogy valami eszébe juthatott Rubasovnak, amitől hirtelen elkomorult, és ezért az úton mindvégig tiszteletteljesen hallgatott. Egy héttel később a Kis Loewy fölakasztotta magát.

*

Az együtt töltött este és a Kis Loewy halála közt eltelt időben számos eseménytelenül érdektelen gyűlést tartott a pártszervezet. Egyszerű dolgokról volt szó.

Két évvel korábban a Párt felszólította a világ dolgozóit, hogy indítsanak harcot az Európa szívében hatalomra jutott új diktatúra ellen; szervezzenek ellene politikai és gazdasági bojkottot. Senki se vásároljon az ellenséges országból származó árut, és ne engedjék át az ellenség hatalmas hadiiparának céljait szolgáló szállítmányokat. A Párt alapszervezetei nagy lelkesedéssel hajtották végre az utasításokat. A kis belga kikötő dokkmunkásai is megtagadták, hogy kirakodják az ellenséges országból származó vagy oda szánt árut. Más szakszervezetek is csatlakoztak hozzájuk. De nem volt könnyű végigharcolni a sztrájkot a rendőrséggel is összezsaptak, halottak és sebesültek is voltak. Nem lehetett még tudni, hogy mi lesz a harc kimenetele, amikor öt furcsa, feketére festett ósdi teherhajóból álló kis flotta futott be Kikötőbe. Mindegyik hajó orrán a Forradalom valamelyik nagy vezérének neve állt az „odaát” használatos különös betűkkel; tatjukon pedig a Forradalom zászlója lobogott. A sztrájkolók nagy lelkesedéssel fogadták a kis flottát. Azonnal hozzáláttak, hogy kirakodják a rakományukat. Már órák óta folyt a rakodás, amikor kiderült, hogy a hajók rakományát, bizonyos ritka ásványi nyersanyagokat, a bojkott alá vett országba szállítják tovább a Diktatúra hadiipara számára.

A Párt dokkmunkástagozata azonnal bizottsági ülést hívott össze, amelyen ököllet estek egymásnak az emberek. A vita országos méreteket öltött és az egész mozgalomra kiterjedt. A reakciós sajtó kéjelegve írt az eseményről, és alaposan kihasználta az ügyet. A rendőrség azonnal beszüntette a sztrájk megtörésére irányuló erőfeszítéseit, és semlegességét deklarálva, a dokkmunkásokra hagyta, hogy döntsék el maguk, hajlandók-e kirakni a furcsa kis fekete flotta rakományát vagy sem. A Párt vezetősége lefújta a sztrájkot, és utasította a dokkmunkásokat, hogy rakják ki a hajókat. Még hihető magyarázattal is szolgáltak az esetre, és ravasz érvekkel védelmezték a Forradalom Országának különös viselkedését, mindazonáltal csak keveseket sikerült meggyőzniük az igazukról. A tagozat tagsága kettészakadt; a régi tagok többsége kilépett a szervezetből. A Párt hosszú hónapokig csupán az árnyéka volt régi önmagának; ám ahogy a gazdasági válság mélyült,

fokról fokra megint visszanyerte régi népszerűségét és erejét.

Két év telt el azóta. Egy másik falánk diktatúra, ezúttal Európa déli felében, hódító és rablőháborút indított Afrikában. A Párt ismét bojkottra szólított fel. A felhívást ezúttal még lelkesebben fogadták a tömegek, mint a korábbi alkalommal. Ebben az esetben még a kormányok is, a világ majdnem minden országában, maguk is úgy határoztak, hogy beszüntetik az agresszor országába irányuló nyersanyagszállítmányokat. Nyersanyagok nélkül, főleg pedig olaj nélkül az agresszor nem tarthatta fenn magát. Így állt a helyzet, amikor a furcsa kis fekete flotta ismét útra kelt. A legnagyobb hajó annak az embernek a nevét viselte, akit azért gyilkoltak meg az ellenségei, mert felemelte szavát a háború ellen; árbocukon a Forradalom lobogója lengett, gyomrukban viszont olajat hoztak az agresszor számára. Már csak egy napra útra voltak a kis belga kikötőtől, a Kis Loewy és barátai azonban még mit sem sejtettek a jövetelükről Rubasov feladata volt, hogy felkészítse őket a hajók fogadására.

Az első nap Rubasov meg sem szólalt- csupán tájékozódott. A második nap reggelén kezdetét vette a vita. Tágas, kopár és rendetlen helyiségben ültek, a be rendezése is éppen olyan hevenyészett volt, mint a Párt irodáié a világ minden városában. Ennek oka részben a szegénység volt, főleg azonban a Pártban uralkodó komor és aszketikus tradíciók. A falakat régi választási plakátok, különféle jelszavak és gépírási hirdetések borították. Az egyik sarokban poros, öreg sokszorosítógép állt. A másik sarokban kupacban a sztrájkoló családjinak szánt használt ruhák; mellette sárguló papírú röplapok és brosúrák tornya. A hosszú asztal csupán két, bakokra fektetett deszkaszál volt. Az ablakokat bemeszelték, ahogy félig kész építkezéseken szokás. Az asztal fölött póre villanykörte lógott a mennyezetről, mellette pedig ragadós légyapír. A Kis Loewy, Paul, a hajdani birkózó, Bill, az író és a többiek ülték körül az asztalt.

Rubasov eléggé hosszan beszélt. A környezet ismerős volt a számára; hagyományos csúfságától egyszeriben itthon érezte magát. Ebben a környezetben ismét

teljesen meg volt győződve küldetése hasznos és szükséges voltáról; már nem is értette, hogy miért fogta el olyan bizonytalanság tegnap este abban a lármas csapszékben. Objektíven, de nem minden melegség nélkül a hangjában elmagyarázta a helyzet való állását, egyelőre azonban még nem említve a jövedele célját. Az agresszor elleni világméretű bojkott az európai kormányok mohó profitéhsége és képmutatása miatt megghiúsult. Egyik-másik kormány ugyan látszataból fenntartja még a bojkottot, más kormányok azonban már a látszattal sem törődnek. Az agresszornak olajra van szüksége. Korábban szükségleteinek nagy részét a Forradalom Országából fedezte. Ha a Forradalom Országága most beszünteti a szállításokat, akkor akadnak majd más országok, melyek ki fogják ezt használni, hiszen csak az alkalomra várnak, hogy a Forradalom Országát kiszoríthassák a világpiacról. Az ilyesféle romantikus gesztusok csak rátolnák Odaát az ipar fejlődését, és az egész világon visszavetnék a forradalmi mozgalom erősödését.

Paul és a három dokkmunkás bölintott. Lassú észjárású emberek voltak; számukra mindaz, amit az Odaát-ról érkezett elvtárs előadott, nagyon meggyőzően hangzott; és egyébként is csupán elméleti kérdésekről beszélt, melyek rájuk nézve semmiféle közvetlen következményekkel sem jártak. Nem vették észre, hogy merre kanyarodik a beszéd fonala; egyikükben sem ötlött fel a kikötőjük felé hajózó kicsiny, fekete flotta. Csak a Kis Loewy és a ráncos képű író váltott egymással gyors pillantást. Ez nem is kerülte el Rubasov figyelmét. Kissé szárazabb hangon fejezte be szavait, melyekben ezúttal nem volt semmi melegség:

- Ami az elvi kérdéseket illeti, csupán ennyit kívántam az elvtársak tudomására hozni. Elvárjuk, hogy végrehajtsák a KB határozatait, és hogy a politikailag kevésbé fejlett elvtársaknak is elmagyarázzák az ügy bonyolultabb aspektusait, ha valamelyiküknek kételyei lennének. Egyelőre nincs is több mondanivalóm.

Egy percig csönd volt a teremben. Rubasov levette a cvikkerét, és cigarettára gyújtott. A Kis Loewy szólalt meg, egykedvűen: - Köszönjük a felszólalást. Van valakinek kérdése?

Senkinek sem volt kérdése. Kisvártatva azonban a három dokkmunkás egyike szólásra jelentkezett. Kissé zavarban volt.

- Nem sokat lehet ehhez hozzátenni. Az elvtársak Odaát biztosan tudják, hogy mit miért tesznek. Nekünk azonban természetesen továbbra is az a dolgunk, hogy agitáljunk a bojkott mellett. Megbízhat bennünk az elvtárs. A mi kikötőnkől semmi sem fog eljutni a disznókhöz.

Két kollégája rábólintott. Paul, a birkózó pedig megerősítette: - Innen aztán nem - mondta harcias grimaszt vágva, s közben tréfásan megbillegttette fülével a kalapját.

Egy percig Rubasov azt hitte, új ellenzéki frakcióval került szembe; csak fokról fokra ébredt rá, hogy ezek az emberek egyszerűen nem értették meg, hogy mit akart mondani. A Kis Loewyre pillantott, abban a reményben, hogy majd ő tisztázza a félreértést. A Kis Loewy azonban lesütötte a szemét, és hallgatott. Váratlanul az író szólalt meg ekkor, s arca idegesen megrándult:

- Nem lehetne, hogy ez alkalommal valami másik kikötőt válasszanak ki a kis ügyleteik lebonyolítására? Miért mindig mi vagyunk kiszemelve?

A dokkmunkások meglepetten meredtek rá; nem értették, mire céloz az „ügyletekkel”; a köd- s füstfelhők leple alatt partjaik felé közelgő kicsiny, fekete flotta képe még mindig nem merült fel bennük. Rubasov azonban már várta ezt a kérdést:

- Politikailag és földrajzilag is ez a legkézenfekvőbb - felelte. - Innen már szárazföldön megy tovább az áru. Természetesen semmi okunk rá, hogy bármit is titokban tartsunk; mindazonáltal bölcsebb elkerülni a szenzációt, amit aztán kiaknázhatna a reakciós sajtó.

Az író meg a Kis Loewy ismét egymásra pillantott. A dokkmunkások értetlenül bámultak Rubasovra; az ember szinte látta rajtuk, ahogy lassacskán megfejtik maguknak a rejtélyt. Most Paul fakadt ki váratlanul, rekedt, megváltozott hangon:

- Tulajdonképpen miről beszéltek ti itt?

Minden szem feléje fordult. A nyaka kivörösödött, és düllelt szemmel meredt Rubasovra. A Kis Loewy látóhatólag uralkodott az indulatain; csak ennyit felelt neki:

- Te csak most veszed észre?

Rubasov az egyikről a másikra pillantott, aztán csöndesen így szólt:

- Elmulasztottam, hogy a részleteket is ismertessem. A Külkereskedelmi Népbiztosság öt teherhajójának érkezése holnap reggelre várható, feltéve, hogy az időjárás is kedvező lesz.

Még most is percekbe telt, amíg valamennyien felfogták, hogy miről is van szó. Senki sem szólt egy szót sem. Mindnyájan Rubasovot nézték. Aztán lassan felemelkedett ültéből Paul, kalapját a földhöz csapta, és elhagyta a szobát. A három dokkmunkás közül kettő utánafordult. Még mindig nem szólt senki sem. Aztán a Kis Loewy megköszöri a torkát, és a következőket mondta:

- Az elvtárs épp az imént magyarázta el az okokat, amelyek e mögött az ügylet mögött meghúzódnak; ha ők nem szállítanak, majd szállít helyettük más. Ki kíván még szólni?

Az a dokkmunkás, aki az előbb már hozzászólt, most nagyon fészkelődött a székén, aztán így szólt:

- Ezt a nótát már jól ismerjük. Minden sztrájknál akadnak, akik azzal jönnek, hogy ha én nem veszem fel a munkát, akkor lesz más, aki elvégzi helyettem. Ezt már éppen eleget hallottuk. A sztrájktrörök beszélnek így.

Megint csönd támadt. Behallatszott, ahogy Paul bevágta maga után az utcai ajtót. Rubasov szólalt meg:

- Elvtársak, az ipari fejlődés kérdése Odaát minden másnál előbbre való. Érzelgősséggel pedig nem jutunk messzire. Gondolják ezt meg, kérem.

Az előbbi dokkmunkás előreszegezte az állát, és kijelentette:

- Már meggondoltuk. Hallottuk eleget. Csakhogy maguknak Odaát példát kell mutatniuk. Az egész világ a maguk példáját lesi. Szolidaritásról meg áldozatokról meg fegyelemről prédikálnak nekünk, maguk meg közben közönséges sztrájk törésre használják fel a kereskedelmi flottájukat.

A Kis Loewy hirtelen felkapta a fejét; sápadt volt; szalutált Rubasovnak a pipájával, és halkán, szinte hadarva kibökte:

- Osztom az elvtárs véleményét. Akar még valaki szólni? Akkor bezárom az ülést.

Rubasov mankójára támaszkodva kibicegett a teremből. Az események a maguk előre megszabott útján haladtak tovább. Miközben az ősi hajókból álló kicsiny flotta befutott a kikötőbe, Rubasov táviratokat váltott az Odaát székelő megfelelő hatóságokkal. Három nappal később a dokkmunkástagozat vezetőit kizárták a Pártból, a Kis Loewyt pedig *agent provocateur*-nek nevezte a Párt hivatalos lapja. Újabb három nap elteltével a Kis Loewy fölakasztotta magát.

13.

Éjszaka romlott az állapota. Hajnalban tudott csak elaludni. Rendszeres időközönként kirázta a hideg; a foga lüktetett. Úgy érezte, hogy agya minden asszociációs központja begyulladt, és fáj még a gondolkodás is valami kényszer mégis arra űzte, hogy folyton képeket és hangokat idézzen fel magában. A vasárnapiasan kiöltözött kis Richardra gondolt, a gyuladt szemére. „Nem tehetik meg velem, hogy odadobnak a farkasok elé, elvtárs...” Aztán a kis púpos Loewyre: „Akar még valaki szólni?” Olyan nagyon sokan voltak, akik még mind szólni akartak volna. Mert a mozgalomnak nem voltak fenntartásai; közönyösen hömpölygött előre a célja felé, és a sodrában vízbe fúltak tetemeit kirakta a partra a következő kanyarulatában. Márpedig hosszíj útja során sokat kanyargott és számos vargabetűt írt le; ez volt a törvénye. Aki pedig nem tudta követni a kígyózó kanyarulatokat, azt kirakta a szárazra, mert ez volt a törvénye. Az egyéni indítékok közömbösek voltak a számára. Nem érdekelte az egyén lelkiismerete sem, és azzal sem törődött, hogy mi jár

a fejében és mi rejlik a szívében. A Párt csak egy bűnt ismert: a kijelölt iránytól való eltántorodást; és büntetés is csak egy létezett: a halál. Nem volt ebben a halálban semmi titokzatos; és semmi magasztos vagy fennkölt: semmi egyéb nem volt, mint egyszerűen a politikai eltévelyedések logikus megoldása.

Csak hajnaltájt s a végsőig kimerülten sikerült Rubasovnak végre elaludnia. Megint a sziréna ébresztette, mely az új nap kezdetét jelezte; nem sokkal ébresztő után megjelent az öreg fegyőr, két egyenruhás kíséretében, akik azért jöttek, hogy felvigyék az orvoshoz.

Rubasov abban reménykedett, hogy majd elhaladtában elolvashatja a nevet a Nyúlászajú és a 402-es cellája ajtaján, de legnagyobb csalódására az ellenkező irányba indultak el vele. A tőle jobbra eső cella lakatlan volt. Ebben az irányban nem is folytatódott tovább a cellák sora: a magánzárkák szárnyát súlyos betonajtó választotta el a börtön többi részétől; az öreg fegyőr csak nagy ügyel-bajjal tudta kinyitni. Hosszú folyosón haladtak végig. Rubasov és az öreg elől, a két egyenruhás mögöttük. A cellaajtók névcímkein itt nem egy, hanem több név állt: beszélgetés, nevetgélés és még énekszó is hallatszott a zárkákából; Rubasov azonnal tudta, hogy a köztörvényesek épületszárnyában járnak. Elhaladtak a borbélyműhely mellett, melynek tárva-nyitva állt az ajtaja; épp egy öreg rabot borotváltak; csak a régi raboknak van ilyen karvalyarcuk, gondolta Rubasov; két parasztnak pedig a haját nyírták: mindhárom fej kíváncsian fordult feléjük, ahogy Rubasovot elvezették az ajtó előtt. Megérkeztek egy ajtóhoz, amelyen nagy vörös kereszt díszlett. Az öreg fegyőr tiszteletteljesen bekopogtatott, aztán Rubasovval együtt belépett az ajtón; a két egyenruhás kinn maradt.

A rendelő szűk volt és szellőzetlen; kárból- és dohányszag terjengett benne. Egy vödör és két tálca színültig volt használt tamponnal és piszkos kötszerrel. Az orvos az asztalánál ült, háttal a belépőknek, és újságot olvasott, közben zsíros kenyeret evett. Újságját a műszerek, csipeszek és fecskendők tálja fölé terítette ki. Amikor a fegyőr becsukta maga mögött az

ajtót, az orvos lassan megfordult. Szokatlanul kis fejű ember volt, kopasz koponyáját csupán ősz pihék borították Rubasovot a struccmadárra emlékeztette.

- Azt állítja, hogy fáj a foga - mondta az öreg fegyőr.

- A foga? - kérdezte az orvos, és elnézett a távolba Rubasov mellett. - Nyissa ki a száját, de gyorsan, az istenit magának.

Rubasov ránézett csíptetője üvegén át.

- Szeretném felhívni a figyelmét arra - mondta csöndesen -, hogy mint politikai fogolynak jogom van a méltányos bánásmódra.

Az orvos a fegyőrrre nézett.

- Ki ez a csodabogár?

Az őr megmondta Rubasov nevét. Rubasov érezte, rogy egy pillanatra megállapodik rajta az orvos kerek struccszeme. Aztán így szólt hozzá:

- Az arca meg van dagadva. Nyissa ki a száját.

E percben Rubasov foga éppen nem fájt. De azért Kinyitotta a száját.

- Baloldalt, felül magának egyáltalán nincs is foga - mondta az orvos, miközben az ujjával Rubasov szájában turkált. Egyszer csak Rubasov arcából kiszaladt a vér, és a falnak kellett dőlnie, hogy el ne vágódjék.

- Megvan! - mondta az orvos. - A jobb szemfoga kitört, de a gyökere benn maradt.

Rubasov mély lélegzetet vett. Állkapcsából a szemébe nyilallt a fájdalom, onnan pedig egyenesen a tarkójába. Érezte, hogyan lüktet a vére. Az orvos visszaült az asztalhoz, és megint maga elé terítette az újságját. - Ha akarja, én kihúzhatom magának azt a gyökeret - mondta, és beleharapott a zsíros kenyérbe. - Érzéstelenítés, persze, nálunk nincs. És lehet, hogy egy óráig is eltart a dolog, de fél óránál hamarabb biztosan nem végzek vele.

Rubasov mintegy ködfátyolon át hallotta az orvos szavait. Nekidőlt a falnak, és mély lélegzeteket vett. - Köszönöm - mondta. - Majd máskor. - A Nyúlszájú jutott az eszébe, meg a „gőzfürdő” és a saját nevetséges gesztusa, amikor tegnap a keze fején nyomta el a cigarettáját. Ez nem lesz könnyű, gondolta.

Délben, amikor a levest hozták, már ő is kapott belőle; attól kezdve rendszeresen kapta a kosztot. A fogfájása is alábbhagyott, és elviselhető volt. Rubasov abban reménykedett, hogy a gyökér körül kialakult tályog talán magától is megnyílt.

Három nappal később vitték fel először kihallgatásra.

14.

Délelőtt tizenegy óra volt, amikor érte jöttek. A fegyőr ünnepélyes ábrázatából Rubasov rögtön kitalálta, hová indulnak vele. Derűs közönnyel lépkedett a fegyőr után; veszélyes pillanatokban mindig ez a hangulat szállta meg, afféle váratlan ajándékképpen.

Ugyanazon az úton mentek, mint három nappal korábban, amikor az orvoshoz vitték. Megint kinyílt előtte vastag betonajtó, aztán döngve becsapódott; furcsa, gondolta Rubasov, milyen hamar megszokja az ember még az ilyen nyomasztó környezetet is; úgy érezte, mintha már évek óta szívná a börtön levegőjét, mintha a sok börtönből, amit megjárt, összegyűjtötték volna számára a dohos levegőt, s az itt várt azóta rá.

Elhaladtak a borbélyműhely meg az orvosi szoba előtt, melynek csukva volt az ajtaja; rabok sorakoztak előtte, és egy álmos fegyőr őrizetével várták a sorukat.

Az orvosi szoba után Rubasov számára ismeretlen terep kezdődött. Csigalépcső mellett haladtak el, amely a mélybe vezetett. Mi lehet odalenn - raktárok, büntetőcellák? Rubasov a szakértő kíváncsiságával tárlálgatta. Mindenesetre nem nagyon tetszett neki ez a csigalépcső.

Szűk, ablaktalan belső udvaron vitt át az útjuk; inkább csak világítóudvar lehetett, sötét akna, de fölpillantva a szabad égboltot látta. Az udvar túlol-

dalán világosabb folyosók következtek; most már nem betonajtók között haladtak, festett faajtók sora előtt vezették végig Rubasovot, és az ajtókon kilincs is volt, rézkilincs; sietős hivatalnokok mentek el mellettük; az egyik ajtó mögött rádió szólt; egy másik mögül írógép kopácsolása hallatszott. A börtön igazgatósági épületében voltak.

A folyosó legvégén, az utolsó ajtónál álltak meg; az őr bekopogott. Odabenn éppen telefonon beszélt valaki; a kopogásra válaszul nyugodt hangon kiszólt a folyosóra:

- Egy pillanat - aztán türelmesen tovább felelgett a telefonkagylóba" hogy „Igen” és „Persze”. Rubasov ismerősnek találta a telefonáló hangját, de nem tudott rájönni, honnan ismeri. Rokonszenves, férfias hang volt, kissé rekedtes; biztos volt benne, hogy nem most hallja először. - Tessék - szólt ki a hang; a fegyőr kinyitotta Rubasovnak az ajtót, aztán mindjárt be is csukta mögötte. A szobába lépve Rubasov egy íróasztalt látott; mögötte pedig egyetemi éveinek régi jó barátja és hajdani zászlóaljparancsnoka, Ivanov ült; mosolyogva nézett Rubasovra, miközben visszatette helyére a telefonkagylót. - Hát, újra összehozott bennünket a sors - mondta Ivanov.

Rubasov mozdulatlanul állt az ajtónál. - Milyen kellemes meglepetés - felelte szárazon.

- Foglalj helyet - mondta Ivanov, udvarias mozdulattal kísérve szavait. Időközben fel is állt székéről; álltában fél fejjel magasabb volt Rubasovnál. Mosolyogva nézett le rá. Mindketten leültek, Ivanov az íróasztal mögé, Rubasov az előtte álló székre. Hosszan nézték egymást, leplezetlen kíváncsisággal - Ivanov szinte gyengéd mosollyal, Rubasov várakozásteljesen és éberén. Pillantása az asztal alá siklott, Ivanov jobb lábára.

- Ó, a lábam a legnagyobb rendben van - mondta Ivanov. - Múláb, önműködő izületek rozsdamentes krómból; még úszni is tudok vele, lovagolni, autót vezetni, táncolni - mindent a világon. Kérsz egy cigarettát?

Fa cigarettásdobozt tolt Rubasov elé.

Rubasov a cigarettákra pillantott, és arra a napra gondolt, amikor először látogatta meg Ivanovot a katonai kórházban, ahol a lábát amputálták. Ivanov akkor arra kérte, szerezzen neki veronált, és estig tartó vitában igyekezett meggyőzni Rubasovot, hogy minden embernek joga van az öngyilkossághoz. Rubasov végül is gondolkodási időt kért Ivanovtól, de még aznap este átvezényelték egy másik frontszakaszra. Csak évekkel utóbb találkozott újra Ivanovval. Közelebbről is személyre vette a fadobozban elébe kínált cigarettát. Szőke, amerikai dohánnyal töltött, kézi sodrású cigaretta volt.

- Ez most még csak a nem hivatalos előjáték, vagy már kezdetüket vették az ellenségeskedések? - kérdezte Rubasov. - Mert az utóbbi esetben nem kérek. Te is ismered az etikettet.

- Marhaság - felelte Ivanov.

- Jól van, legyen marhaság, nem bánom - mondta Rubasov, és rágyújtott Ivanov cigarettájából. Mélyen leszívta a füstöt, de közben igyekezett elleplezni, hogy mennyire élvezi. - És hogy van a reumás vállad?

- Az is, köszönöm, rendben van - felelte Ivanov -, és neked hogyan gyógyul az égésed?

Mosolygott, és ártatlan képpel Rubasov bal kezére mutatott. Bal keze fején, a kékes vérerek közötti sima felületen, ahol három nappal ezelőtt a cigarettáját elnyomta, rézpénz nagyságú vízhólyag dudorodott. Egy percig mind a ketten Rubasov ölébe ejtett kezét nézték. Vajon honnan tud róla? - kérdezte magától Rubasov. Nyilván figyeltet. Bosszantotta a dolog, de még inkább röstelkedett miatta; még egyszer, utoljára nagyot szívott a cigarettájából, aztán elnyomta. - Rézsze mről találkozásunk nem hivatalos része ezennel véget ért - mondta.

Ivanov füstkarikákat eregetett, és ugyanazzal a nyájasan gunyoros mosollyal nézett rá, mint amivel fogadta. - Nem kell mindjárt támadni - mondta.

- Te viszont lehetnél egy kicsit megértőbb - felelte Rubasov. - Én tartóztattalak le téged, vagy a te embereid hoztak be engem?

- Mi tartóztattunk le téged - mondta Ivanov. Elnyomta a cigarettáját, és nyomban másikra gyújtott, aztán odakínálta Rubasovnak is a dobozt, Rubasov azonban esem mozdult. - Az ördög vigyen el - mondta. - Em-lékszel még arra, amikor a veronálról beszélgettünk?

Előredőlt, és Rubasov arcába fújta a füstöt.

- Én nem akarom, hogy téged főbe lőjenek - mondta, lassan ejtve a szavakat. Aztán hátradőlt székében. - Hogy az ördög vigyen el - ismételte, és már újra mosolygott.

- Milyen megható - mondta Rubasov. - De tulajdonképpen miért is akartok ti engem főbe lőni?

Ivanov hagyta, hogy elteljék néhány másodperc. Megszívta a cigarettáját, és közben ceruzájával a jegyzetömbjére rajzolgatott szórakozottan. Mintha a megfelelő szavakat keresgélte volna.

- Ide hallgass, Rubasov - kezdte végül is a választ. - Egy valamire szeretném felhívnia figyelmedet. Te most már többször is azt mondtad, hogy „ti”, amin az Államot és a Pártot értetted, szemben az „én”-nel, azaz Nyikolaj Szalmanovics Rubasovval. A nép számára persze pert kell rendezni, szükség van az ítélet mindenféle jogi alátámasztására. Nekünk azonban bőven elég az, amit az imént mondtam.

Rubasov megfontolta Ivanov válaszát; kicsit megdöbbsentette. Egy percig úgy érezte, mintha Ivanov egy gombot nyomott volna meg a válaszával, amire neki azonnal mozgásba jöttek a gondolatai, szinte automatikusan. Mindaz, amiben az elmúlt negyven esztendőben hitt, amiért harcolt, amit hirdetett, most egyetlen, megállíthatatlan hullámban árasztotta el az agyát. Az egyén semmi, a Párt minden; a letört faág elszárad... Megtörölte cvikkerét a kabátja ujjában. Ivanov hátradőlt a székében, szívta a cigarettáját, de már nem mosolygott. Rubasov egyszerre egy négyszögletes foltot vett észre a szoba falán, ahol világosabb volt a tapéta, mint egyebütt. Azonnal tudta, hogy a megszámozott fejű szakállasok csoportképe lógott ott azelőtt. Ivanov rezzenéstelen arccal követte Rubasov pillantását.

- Az érvelésed kissé anakronisztikus - mondta Rubasov. - Mint igen helyesen rámutattál, az volt a szokásunk, hogy többes szám első személyt használjunk, mert lehetőség szerint kerülni akartuk az egyes szám első személyt. Én az utóbbi időben többé-kevésbé megszoktam erről a fogalmazási módról; te, úgy látszik, még mindig ragaszkodsz hozzá. Hanem kicsoda az a „mi”, akinek a nevében mostanában beszélsz vagy beszéltek? Azt hiszem, nem ártana definiálni. Ez itt a lényeg.

- Ebben teljesen egyetértünk - mondta Ivanov. - És örülök, hogy ilyen hamar eljutottunk a dolgok velejéhez. Más szóval: te meg vagy győződve róla, hogy a „mi” - vagyis a Párt, az Állam és a mögötte álló tömegek - immár nem fejezik ki a Forradalom érdekeit.

- A tömegeket én kihagynám ebből a felsorolásból - jegyezte meg Rubasov.

- Mióta veted meg ilyen fölényesen a plebset? - kérdezte Ivanov. - Ez is valamiképp összefüggésben áll azzal a grammatikai újítással, hogy mostanában áttértél az egyes szám első személy használatára?

Csúfondáros, de jóindulatú arccal hajolt előre az asztal fölött. A feje most épp eltakarta Rubasov szeme elől a fal világos foltját, amiről eszébe jutott az a képtári jelenet, amikor Richard fejétől csak a *Pietà* könyörgő kezét látta. Ugyanebben a pillanatban szűrő fájdalom nyilallt fel az állkapcsából a homlokába és a fülébe. Egy másodpercre behunyta a szemét. - Most adom meg az árát - gondolta. A következő pillanatban azonban már nem volt benne biztos, hogy nem mondta-e ki fennhangon is azt, amit gondolt.

- Ezt meg hogyan értsem? - kérdezte Ivanov. Meglepetés volt a hangjában és gúny, s mintha szorosán a füléhez hajolva kérdezte volna.

Kissé kiengedett a fájdalom; békés tompaság öntötte el Rubasov agyát. - A tömegeket hagyjuk ki ebből - ismételte. - Ti egyáltalán nem értitek a tömegeket. Az is lehet, hogy már én sem. Valamikor régen, amikor a nagy „mi” még létezett, akkor még értettük a tömegeket, úgy, mint azelőtt senki. Alámerültünk a tömegekbe, egyenesen a történelem nyersanyagának alaktalan masszájával dolgoztunk...

Önkéntelen mozdulattal kivett egy cigarettát Ivanov fadobozából, amely nyitott fedéllel hevert előtte az asztalon. Ivanov előrehajolt, és tüzet adott neki.

- Abban az időben - folytatta Rubasov - a Plebs Pártjának hívtak bennünket. De mit tudtak a többiek a történelemről? Kis örvények, a víztükör borzongása, egy-egy átbukó hullám - ez volt számukra a történelem. Ámulva nézték a felszín változó alakzatait, de nem tudtak rájuk magyarázatot. Mi azonban alászálltunk a mélybe, az alaktalan, névtelen tömegbe, melynek mozgása mindig is a történelem lényege volt; és mi voltunk az elsők, akik megfejtettük ennek a mozgásnak a törvényeit. És felfedeztük tehetetlensége törvényeit is, a molekuláris szerkezetében végbemenő lassú változásokat, melyek a hirtelen lávakitörésekhez vezetnek. Ebben volt a mi tanításunk nagysága. A jakobinusok moralisták voltak; mi viszont empirikusok. Leástunk a történelem ósiszapjába, és ott rábukkantunk a törvényeire. Soha és senki nem tudott még annyit az emberiségről, mint mi; ezért is győzött a forradalmunk. Ti viszont most mindent újra visszatemettetek...

Ivanov hátradőlt, kinyújtotta a lábát, és miközben kis ábrákat rajzolgatott a jegyzetfüzetébe, figyelmesen hallgatta Rubasovot.

- Folytasd - mondta. - Kíváncsi vagyok, hogy hova akarsz kilukadni.

Rubasov élvezettel fújta a füstöt. Olyan régen nem volt már a szájában cigaretta, hogy kissé meg is szédült a leszívott füsttől.

- Mint láthatod, magam dugom a nyakam a hurokba - mondta, és mosolyogva pillantott föl a fal fakó foltjára, ahol azelőtt a régi gárda csoportképe függött. Ez alkalommal azonban Ivanov tekintete nem követte Rubasov pillantását. - De hát - folytatta Rubasov - egyel több már mit sem számít. Már úgyis minden el van temetve: az emberek, a gondolataik, a reményeik. Megöltétek a „mi”-t; mert ti pusztítottátok el. Csakugyan azt állítjátok még mindig, hogy a tömegek mögöttetek állnak? Pedig azóta más bitorlók is támadtak Európában, akik ugyanezt állítják magukról, méghozzá semmiel sem kevesebb joggal, mint ti magatok...

Újabb cigarettáért nyúlt, minthogy azonban Ivanov ezúttal nem mozdult, maga gyújtotta meg.

- Bocsáss meg, hogy ilyen fennköltlen fogalmazok - folytatta -, de ti csakugyan, komolyan azt hiszitek, hogy a tömegek még most is mögöttetek állnak? Hidd el, csak elviselnek benneteket is, némán és megadón, ahogy más országokban másokat, de a mélyből többé nem jön válasz a szavatokra. A tömegek megint süketek és némák, mint azelőtt voltak; a tömeg megint nagy, néma „X” a történelemben; közömbös neki, akár a tengernek, hogy milyen hajókat hordoz a hátán. Felszíne visszatükröz minden fiató kis fénypontot, de a felszín alatt csönd és sötétség honol. Valamikor régen minékünk sikerült felkavarnunk ezeket a mélységeket, de ez az idő már elmúlt. Másképp fogalmazva - Rubasov szünetet tartott, és visszatette orrára a csiptetőjét - akkor még történelmet csináltunk; ti pedig ma már csak politikát. Ebben van a nagy különbség.

Ivanov hátradólt székében, és megint füstkarikákat eregetett. - Sajnálom, de számomra nem egészen világos a különbség - mondta. - Kérlek, világítsd meg nekem.

- Készséggel - mondta Rubasov. - Egyszer egy matematikus azt mondta, hogy az algebra a lusta emberek tudománya - az ember nem számítja ki az x-et, hanem úgy dolgozik vele, mintha tudná róla, hogy mennyi. Esetünkben az x a névtelen tömegeket jelenti, más szóval a népet. A politika pedig abban áll, hogy az ember úgy manipulál ezzel az x-szel, hogy közben mit sem törődik vele, mi is ennek az x-nek a tulajdonképpeni természete. A történelemcsinálás viszont azt jelenti, hogy felismerjük, mennyit is ér egyenletünkben ez az x.

- Jól hangzik - mondta Ivanov. - Csak az a baja, hogy kissé elvont. De térjünk vissza a megfoghatóbb dolgokhoz: te tehát azt állítod, hogy a „mi” - vagyis a Párt és az Állam - immár nem képviseli a Forradalom érdekeit, azaz a tömegek érdekeit vagy ha úgy tetszik, magát az egész emberi haladást.

- Most, látod, megértetted - mondta Rubasov mosolyogva. Ivanov nem viszonzta a mosolyát.

- Mikor alakult ki benned ez a vélemény?

- Fokozatosan: az utóbbi években - felelte Rubasov.

- Nem tudnál ennél pontosabb választ adni? Egy éve? Két éve? Három éve?

- Ez ostoba kérdés - mondta Rubasov. - Te mikor lettél felnőtt? Tizenhét éves korodban? Tizennyolc és fél éves korodban? Vagy amikor betöltötted a tizenkilencet?

- Te adod itt nekem a hülyét - mondta Ivanov. - Az ember szellemi fejlődésének minden állomása bizonyos meghatározott élményekhez kötődik. Egyébként, ha tényleg kíváncsi vagy rá: én tizenhét éves koromban lettem férfi, amikor először ítélték száműzetésre.

- Akkor még egészen rendes ember voltál - felelte Rubasov. - De hagyjuk. - Újra fölpillantott a falra, a kép helyére, aztán eldobta a cigarettát.

- Megismétlem a kérdést - mondta Ivanov, és kissé előrehajolt ültében. - Mióta vagy tagja a szervezett ellenzéknek?

Megszólalt a telefon. Ivanov felvette a kagylót, beleszólt, hogy „El vagyok foglalva” - s azzal letette. Hátradőlt, kinyújtotta a lábát, és várta Rubasov válaszát.

- Te is ugyanolyan jól tudod, mint én - felelte Rubasov -, hogy soha semmilyen ellenzéki szervezetnek nem voltam tagja.

- Ahogy akarod - mondta Ivanov. - Rám kényszerítetted azt a számomra is kellemetlen szerepet, hogy úgy viselkedjem, mint egy bürokrata. - Benyúlt a fiókjába, és iratcsomót vett elő belőle.

- Kezdjük 1933-ban - mondta, és kitergette maga előtt az iratokat. - A Diktatúra hatalomátvétele és a Párt szétzúzása éppen abban az országban, ahol a legbiztosabbnak látszott a győzelem. Illegális kiküldetésben odautazol, hogy végrehajtsd a Párt sorainak a megtisztítását, valamint az újjászervezés feladatát...

Most Rubasov dőlt hátra székében, s úgy hallgatta az életrajzát. Közben Richardra gondolt, és az alkonyi fasorra a múzeum előtt, ahol leintette azt a taxit.

...három hónappal később letartóztatnak. Két évet kaptál. A viselkedésed példaszerű, semmit sem tudnak rád bizonyítani. Szabaddá helyeznek, hazatérésed diadalmenet...

Ivanov szünetet tartott, Rubasovra pillantott, aztán folytatta:

- Sok ünneplésben volt részed. Sajnos, akkor nem találkoztunk; bizonyára nem értél rá a sok elfoglaltságod miatt... Mellesleg... egyáltalában nem vettem zokon. Végtére is, senki sem várhatta el tőled, hogy minden régi barátodat végiglátogasd. Egyszer-kétszer azonban láttalak, különféle gyűléseken; fenn ültél az emelvényen. Még akkor is mankóval jártál, és nagyon megviseltnek látszóttál. Az lett volna az ésszerű, ha néhány hónapra szanatóriumba vonulsz, aztán elfoglalsz valami államhivatalt - végtére is négy évet töltöttél külföldi kiküldetésben. Te azonban már két hét múlva újabb külföldi megbízatásért folyamodsz...

Hirtelen előrehajolt, egészen közel Rubasovhoz:

- Miért? - kérdezte, és most első ízben élesen metsző volt a hangja. - Nem érezted jól magad idehaza, nemdebár? A távolléted alatt bizonyos változások mentek e-égbe az országban, amelyek nyilván nem voltak a kedvedre valók.

Várta, hogy Rubasov válaszoljon valamit; Rubasov azonban csak ült székében, és a cvikkerét tisztítgatta a kabátja ujján. Nem felelt Ivanovnak.

- Ez nem sokkal azután történt, hogy az első ös-szeesküvéket letartóztatták és likvidálták. Meghitt barátaid voltak közöttük. Amikor fény derült rá, hogy milyen mélyre süllyedtek ezek az ellenzékiek, a felháborodás hulláma sópört végig az országon. Te azonban hallgattál. Viszont két hét múlva külföldre távoztál, pedig még jární sem tudtál mankó nélkül...

Rubasov megint az orrában érezte a kis kikötő dokkjainak szagát, a rothadó algák és az olaj keverékét; Paul, a birkózó megint billegtetette a fülét; a Kis

Loewy pedig a pipájával szalutált neki... A padláson akasztotta föl magát, egy gerendára. A roskatag öreg ház beleremegett, valahányszor teherautó ment el előtte az utcán; Rubasovnak elmesélték, hogy aznap reggel, amikor a Kis Loewyt megtalálták, teste lassan forgott a tengelye körül, úgyhogy először azt hitték, még él...

- Küldetésed sikeres végrehajtása után kineveztek B.-be, Kereskedelmi Kirendeltségünk vezetőjévé. Ez alkalommal is kifogástalanul láttad el a kötelességeidet. B.-vel kötött új kereskedelmi egyezményünk kétségkívül sikerként könyvelhető el. Látszatra a viselkedésed továbbra is makulátlan, mondhatni példás. Csakhogy alig hat hónappal azután, hogy átvetted új posztodat, két legközelebbi munkatársadat, akik közül az egyik a titkárnőd volt, Arlova, ellenzéki összeesküvésben való cinkosság gyanújával kellett hazahívni. A gyanú pedig a vizsgálat során beigazolódott. Elvárható lenne, hogy nyilvánosan megtagadd őket. Te azonban hallgatsz... Újabb hat hónap elteltével téged is visszahívnak az állomáshelyedről. Folyamatban van az ellenzék elleni második persorozat előkészítése. A neved többször is felbukkan a tárgyalás során; Arlova például veled takarózik, hogy magát mentse. Aki ilyen körülmények között hallgat, az jószerével elismeri a bűnösségét. Ezt te is nagyon jól tudod, mégsem vagy hajlandó nyilatkozatot tenni, amíg felszólítást nem kapsz rá a Párttól. És csak akkor, amikor már a fejed forog kockán, csak akkor vagy hajlandó hűségnyilatkozatot tenni, ami természetesen egyértelmű Arlova elítélésével. A sorsát nyilván ismered...

Rubasov hallgatott, és csüggedten észlelte, hogy újra fája foga. Természetesen tudta, hogy mi lett Arlova sorsa. És persze Richard sorsát is ismerte. Akárcsak a Kis Loewyét. Meg a magáét. Fölnézett arra a világos foltra, a falon; ennyi maradt azokból a megszámozott fejű emberekből. Az ő sorsukat is ismerte. Kivételes alkalom volt: megiramodott a történelem, és azzal kecsegtette az embereket, hogy ezentúl méltóbb élete lesz az emberiségnek a földön; de az a pillanat elmúlt. Minek hát ez a sok beszéd, szertartásoskodás? Ha valami is megmarad az emberből a halála után, akkor ez az Arlova, szegény, most is biztosan ott lebeg va-

lahol a nagy semmiben, és jóságos tehénszemét még mindig Rubasov elvtársra függeszti, aki a bálványa volt életében és aki a halálba küldte... Egyre jobban fájtnak a foga.

- Felolvassam az akkor tett nyilatkozatodat? - kérdezte Ivanov.

- Nem, köszönöm, nem szükséges - felelte Rubasov, és észrevette, hogy kissé rekedten szól a hangja.

- Mint tehát magad is jól emlékszel, ez a nyilatkozat - melyet akár vallomásnak is tekinthetünk - az ellenzék éles hangú elítélésével ér véget, valamint annak hangoztatásával, hogy feltétlen hűséggel követed mind a Párt politikáját, mind pedig a Párt Első Számú Vezetőjének személyes útmutatásait.

- Hagyjuk ezt, kérlek - mondta Rubasov színtelen hangon. - Te is nagyon jól tudod, hogyan születnek az ilyen nyilatkozatok. Vagy ha nem, hát szívből irigyellek. De az ég szerelmére, hagyjuk ezt a komédiát.

- Már majdnem végeztünk - mondta Ivanov. - Már csak két év van hátra a jelenig. Ez alatt a két év alatt az Állami Alumíniumtröszt feje voltál. Egy évvel ezelőtt, az ellenzék második perében, a fővádlott többször is megemlítette a nevedet, jóllehet meglehetősen homályos összefüggésben. Nem derül ugyan fény semmi kézzelfoghatóra, de most már egyre gyanakvóbban tekint rád a Párt. Te újabb nyilatkozatot teszel, melyben újfent kinyilvánítod odaadásodat a Vezetés politikája iránt, és még a korábbinál is élesebb szavakkal ítéled el az ellenzék bűnös üzelmeit... Ennek most hat hónapja. Ma pedig elismered, hogy már évek óta az a véleményed, hogy a Vezetés politikája elhibázott, sőt kártékony...

Szünetet tartott, és kényelmesen hátradőlt székében.

- Első hűségnyilatkozataid tehát ebből következőleg csupán a valódi céljaid elleplezését szolgálták. Ismerd el, kérlek, hogy részemről ez most korántsem moralizálás. Mi egy és ugyanazon hagyomány szellemében nevelkedtünk, és egyformán vélekedünk ezekről a dolgokról. Te meg voltál győződve róla, hogy a mi politi-

kánk helytelen, és hasonlóképpen arról is, hogy a tiéd viszont helyes. Ha ezt annak idején nyíltan kimondod, ez egyértelmű lett volna a Pártból való kizárásoddal, amiből viszont egyenesen következett volna, hogy nem lett volna lehetőség a saját eszméid érdekében tevékenykedni. Nem volt hát más választásod, mint kidobni léghajódból a ballasztot, miáltal tovább szolgálhattad a véleményed szerint egyedül helyes politikát. A te helyedben természetesen magam is pontosan ugyanígy jártam volna el. Idáig tehát minden a legnagyobb rendben van.

- És aztán? - kérdezte Rubasov. Ivanov újra barátságosan mosolygott.

- Amit nem értek - mondta -, az a következő: most nyíltan bevallod nekem, hogy már évek óta élsz abban a meggyőződésben, hogy mi a romlásba visszük a Forradalmat; azt azonban továbbra is tagadod, hogy tagja lettél volna az ellenzéknek, és részese lettél volna az ellenünk szőtt összeesküvésnek. Csakugyan azt várod tőlem, hogy elhiggyem neked, te csak ölbe tett kézzel nézted az eseményeket - holott belső meggyőződése szerint mi a romlásba vittük az országot és a Pártot?

Rubasov vállat vont. - Talán már öreg voltam hozzá, hogy tegyek is valamit... elhasználódtam. De felőlem azt gondolsz, amit akarsz - felelte.

Ivanov újabb cigarettára gyújtott. A hangja elhalkult és áthatóvá élesedett:

- Tényleg azt akarod, hogy elhiggyem neked, te csak azért áldoztad fel Arlovát, és azért tagadtad meg őket - és ekkor állával a fal fakó foltja felé bökött -, hogy a magad bőrét mentsed?

Rubasov hallgatott. Hosszú csend következett. Ivanov még közelebb hajolt Rubasov arcához.

- Nem értelek - mondta. - Nincsen még fél órája sem, hogy szenvedélyes szónoklatot tartottál itt nekem, amely csupa szenvedélyes támadás volt a politikánk ellen, és amelynek egyetlen mondatával is már végérvényesen elintézhetted volna magad. Most viszont makacsul tagadod az előbbiekből következő egyszerű logikai lépést, miszerint igenis tagja voltál egy ellen-

zéki csoportosulásnak, amire egyébként is a kezünkben vannak a megfelelő bizonyítékok.

- Igazán? - kérdezte Rubasov. - Hát, ha bizonyítékaitok vannak, akkor mi szükséged van az én vallomásomra? De ha szabad kérdezni, mit bizonyítanak ezek a bizonyítékok?

- Egyebek között azt is - mondta Ivanov lassan -, hogy összeesküvést szóttetek a Párt Első Számú Vezetőjének meggyilkolására. - Ismét csönd támadt. Rubasov feltette a cvikkerét.

- Engedd meg, hogy most én is feltegyek neked egy kérdést - mondta. - Te csakugyan elhiszed ezt a hülyeséget, vagy csak úgy teszel, mintha elhinnéd?

Ivanov szeme sarkában megint az a szinte gyöngéd mosoly ült, mint az előbb:

- Megmondtam. Bizonyítékaink vannak ellened. Vagy hogy pontosabban fogalmazzak: vallomások vannak ellened. És ha még pontosabban akarok fogalmazni, akkor azt kell mondanom, hogy birtokunkban van annak az embernek a vallomása, akinek a tettet el kellett volna követnie, mégpedig a te felbujtásodra.

- Gratulálok - mondta Rubasov. - És hogy hívják az illetőt?

Ivanov csak mosolygott.

- Indiszkrét kérdés.

- Felolvassam a vallomást? Vagy esetleg szembe-sítselek vele?

Ivanov mosolygott. Szinte barátilag évődve fújta Rubasov arcába a füstöt. Rubasovot zavarta a füst, de nem hajolt félre előle.

- Emlékszel még a veronálra? - kérdezte Ivanov lassan. - Azt hiszem, ezt már az előbb is kérdeztem. Most felcserélődött a szereposztás: most te vagy az kettőnk közül, aki arra készül, hogy fejest a szakadékba vesse magát. De tőlem ne számíts segítségre. Annak idején meggyőztél ugyanis, hogy az öngyilkosság nem más, mint romantikus kispolgári érzélgés. Gondom

lesz rá, hogy neked se sikerüljön. És akkor legalább kvittek leszünk.

Rubasov hallgatott. Azt mérlegelte magában, hogy vajon hazudik-e Ivanov vagy őszintén beszél - közben pedig az a különös, szinte fizikai vágy fogta el, hogy megérintse a falat, megtapogassa rajta azt a világos foltot. Lám, az idegek játéka, gondolta. Kényszeres viselkedés. Az ember igyekszik csakis fekete kockákra lépni, értelmetlen szavakat mormol maga elé, lekapja a csíptetőjét, és a kabátja ujjához dörgöli, mintha tisztogatná - és tessék, most még ez is...

- Kíváncsi vagyok - mondta fennhangon -, hogy milyen tervet eszeltél ki a megváltásomra. A kihallgatás eddigi menetéből én azt a következtetést vontam le, hogy éppen ezzel ellenkező célt tűztél ki magad elé.

Ivanov arcán széles, derűs mosoly terült szét. - Te vén bolond - mondta, és az asztal fölött átnyúlva megragadta Rubasov kabátgombját. - Muszáj volt hagynom, hogy egyszer jól kifakadj, máskülönben még épp rosszkor fakadsz ki nekem. Még az sem tűnt fel, hogy nem hívtam gyorsíró?

Kivett a dobozból egy cigarettát, és Rubasov szájába erőltette, de közben a kabátgombját sem eresztette el.

- Úgy viselkedsz, mint egy gyerek. Mint egy romantikus kisfiú - tette hozzá. - Akkor most szépen kifőzünk neked valami helyes kis vallomást, és azzal mára végeztünk is.

Rubasovnak végre sikerült kiszabadulnia Ivanov keze közül. Metsző pillantást vetett rá a cvikkere mögül. - És mi lenne abban a vallomásban?

Ivanov lankadatlan derűvel nézett vissza rá. - Azt fogjuk megírni benne, hogy elismered, miszerint tagja voltál ennek meg ennek az ellenzéki csoportnak; határozottan tagadod viszont, hogy merénylet tervezésében vagy szervezésében részt vettél volna; illetve épp ellenkezőleg, amikor tudomást szereztél az ellenzék bűnös, terrorista szándékairól, te azonnal beszüntetted velük az együttműködést.

A beszélgetés során most először Rubasov is elmosolyodott.

- Ha ez a célja a beszélgetésünknek - mondta -, akkor már be is fejezhetjük.

- Hadd fejezzem be még, amit mondani akartam - mondta Ivanov, és a hangjában nyoma sem volt a türelmetlenségnek. - Tudtam, természetesen, hogy meg fogod makacsolni magadat. Lássuk először is a dolog erkölcsi vagy ha úgy tetszik, szentimentális vonatkozásait. Azaz, amit beismersz, nem adsz ki senkit. Az egész társaság régen-régen le van tartóztatva, még jóval előtted behozták őket, sőt a felét már likvidálták is; de tudod te ezt nélkülem is. Ami a többieket illeti, tőlük meg jobb vallomásokat is kaphatunk, mint ez az ártalmatlan meskete, amit tőled kérek - az az igazság, hogy olyan vallomásokat kapunk tőlük, amelyeneket csak akarunk... Remélem, érted, hogy mit akarok ezzel mondani, és hogy az őszinteségem meggyőző.

- Vagyis más szóval: magad sem hiszed el ezt a mesét az Első Számú Vezető ellen tervezett merényletről - mondta Rubasov. - Akkor viszont miért nem szembesítesz ezzel a titokzatos X-szel, aki azt az állítólagos vallomást tette?

- Gondolkozz csak egy kicsit - mondta Ivanov. - Próbáld magad a helyzetembe képzelni - végtére, akár fordított is lehetne a szereposztás -, és magad is rá fogsz jönni, hogy miért.

Rubasov elgondolkodott. - Pontos utasításokat kaptál főntről, hogy hogyan kezeld az ügyemet.

Ivanov mosolygott. - Kicsit élesen fogalmazol. Az az igazság, hogy nincs még eldöntve, „A” kategóriájú legyen-e az ügyed vagy „P” kategóriájú. Ismered ezeket a kifejezéseket?

Rubasov bólintott; ismerte már ezeket a kifejezéseket.

- Látom, már kezdjük egymást érteni - mondta Ivanov. - Az „A” azt jelenti, hogy „adminisztratív ügy”, a „P” pedig azt, hogy „nyilvános per”. A politikai ügyek túlnyomó részét adminisztratív úton intézik el - vagyis azoknak az ügyét, akik nem alkalmasak arra,

hogy nyilvános perben szerepeljenek... Ha az „A” kategóriába esel, akkor kikerülsz az én hatáskörömből. Az Adminisztratív Tanács ülései titkosak, és az ítéletek, mint tudod, meglehetősen sommásak. Ott nincs mód se szembesítésekre, se más effélére. Gondolj csak, például... - három vagy négy nevet sorolt fel Ivanov, miközben futó pillantást vetett a fal fakó faltjára. Amikor visszafordította a tekintetét, Rubasov először vett észre a szemében valami fájdalmas kifejezést, a pillantása üveges volt, és mintha nem is Rubasovra nézett volna, hanem valahová mögéje, a távolba.

Ivanov, ezúttal halkabban, újra elősorolta hajdani barátaink nevét.

- Én is ismertem őket, akárcsak te - folytatta. - De ismerd el, hogy bennünk is legalább olyan erős a meggyőződés, hogy te meg a többiek a végromlásba döntétek a Forradalmat, mint tibennetek, hogy a helyzet épp fordítva áll. És ez a dolog lényege. A módszerek már csak ebből levezetett logikus következmények. Nem engedhetjük meg magunknak, hogy belegabalyodjunk mindenféle jogi csűrés-csavarásba. Vagy te talán annak idején másképp jártál el?

Rubasov nem válaszolt.

- Most az a legfontosabb, hogy te a „P” kategóriába kerülj - folytatta Ivanov -, és hogy következőképp ne vegyék el tőlem az ügyedet. Te is tudod, hogy milyen szempontok szerint válogatják ki azokat az ügyeket, amelyeket nyilvános tárgyalásra bocsátanak. Nekem bizonyítanom kell, hogy részedről is számíthatnak bizonyos együttműködési készségekre. Ehhez viszont szükségem van a vallomásokra, amelyben legalább részlegesen elismered a vádat. Ha viszont a hőst fogod játszani, amivel csak azt éred el, hogy mindenkiben az a meggyőződés alakul ki rólad, ezzel a Rubasovval nincs mit kezdeni, akkor az lesz a vége, hogy előveszik X vallomását, és annak az alapján egyszerűen lezárják az ügyedet. Másrészt viszont, ha legalább részleges beismerő vallomást teszel, mindjárt van alapunk arra is, hogy alaposabb vizsgálatot javasoljunk. Ha pedig alaposabb vizsgálatot rendelnek el, akkor azt én már el tudom érni, hogy a szembesítést is elrendeljék; a vád legsúlyosabb pontjait pedig ezen a módon

szépen megcáfoljuk, bizonyos szigorúan megszabott határok között viszont töredelmes vallomást teszünk. Húsz évnél olcsóbban persze így sem fogyjuk megúszni; ez azonban igazából csak két-három évet jelent, mert aztán jön az amnesztia; és öt év se telik bele, te már újra ott leszel a ringben. Most pedig légy szíves és tedd meg nekem azt a szívességet, hogy alaposan átgondolod az ajánlatomat, mielőtt válaszolsz rá.

- Már átgondoltam - mondta Rubasov. - Nem fogadom el az ajánlatot. Logikusan nézve a dolgokat, lehet, hogy még igazad is van. De énnekem elegendő van már ebből a logikából. Belefáradtam, és már nincs kedvem ehhez a játékhoz. Tedd meg nekem azt a szívességet, hogy visszakísértetsz a cellámba.

- Ahogy akarod - mondta Ivanov. - Nem is vártam, hogy azonnal elfogadod a tervemet. Az efféle beszélgetések hatása rendszerint némi késéssel jelentkezik csak. Két heted van a gondolkodásra. Ha alaposan átgondoltad az ajánlatomat, szólj, hogy hozzanak föl hozzám, vagy csak küldj föl egy írásos nyilatkozatot. Mert hogy végül is megteszed nekem ezt az írásos nyilatkozatot, afelől semmi kétségem.

Rubasov felállt; Ivanov is felkelt a székéről; most megint fél fejjel magasabb volt Rubasovnál. Megnyomott egy villanycsöngőt az íróasztala mellett, a falon. Amíg az örre vártak, hogy visszavigye Rubasovot a cellájába. Ivanov így szólt:

- A legutolsó cikkedben, néhány hónappal ezelőtt, azt írtad, hogy a következő évtizedben fog eldőlni, mi lesz világ sorsa korunkban. Mondd, nem szeretnéd megélni, nem vagy rá kíváncsi?

Lemosolygott Rubasovra. Léptek közeledtek a folyosón; nyílt az ajtó. Két ór lépett be; tisztelegtek. Rubasov szó nélkül beállt közéjük; megindult a menet, vissza a zárkába. Időközben elültek a folyosó neszei; némelyik cellából már halk horkolás hallatszott ki; Rubasovot nyögésekre emlékeztette. Sárga, pállott vilanyfény világított az egész épületben, mindenhol.

A második kihallgatás

„Ha az Egyház léte fenyegettetik. egyúttal fel is oldoztatunk az erkölcsi parancsolatok alól. Míg a cél az Egyház egységének a megőrzése, minden eszköz szentesíttetik, amely ezt szolgálja: bármi fortély, árulás, erőszak, simónia, tömlöc és halál. Mert minden rend célja egyedül a közösség szolgálata, és az egyént fel kell áldozni a közjó érdekében.”

Dietrich von Nieheim verdeni püspök:

De schismate libri III. A. D. 1411

1.

Részlet Ny. Sz. Rubasov naplójából; kelt bebörtönzése ötödik napján

...A végső igazság mindaddig, amíg be nem igazolódik, mindig hamisságnak tetszik. Akiről végül is bebizonyosodik, hogy igaza volt, mindaddig, amíg ez be nem következik, olybá tűnik, hogy téved és ezért tevékenysége kártékony.

De kiről fog bebizonyosodni, hogy igaza volt? Ezt csak később, fogjuk megtudni. Addig azonban, kénytelen hitelből élni és eladni lelkét az ördögnek, csupán a történelem majdani, feloldozásában reménykedve.

Azt mondják, hogy a Nagy Egyes mindig ott tartja az éjjeliszekrényén Machiavelli könyvét, az „Il Principé”-t. Helyesen teszi: végtére is ő már mindem fontosat elmondott a politikai erkölcs szabályairól. Mi voltunk az elsők, akik a „fair play” tizenkilencedik századi liberális etikáját elvetve, meghirdettük a huszadik század forradalmi etikáját. És természetesen helyesem cselekedtünk: a krikettszabályok betartásával nem lehet megvívni a Forradalmat. A történelem szélcsendes korszakaiban még elképzelhető, hogy a politikát bizonyos kölcsönösen elfogadott szabályok szerint űzzék szereplői; válságos pillanatokban azonban csakis a régi szabály ,fog érvényesülhet: a cél szentesíti az eszközt. Mi vezettük be századunkban a neomachiavellizmust; a többiek az ellenforradalmi diktatúrák, csak

tehetségtelen epigonjaink voltak. Mi ugyanis az egyetemés, józan ész nevében voltunk neomachiavellisták - és ebben volt a nagyságunk; a többiek viszont csak a nemzeti romantika nevében, vagyis a tulajdon anakronisztikus létük nevében gyakorolták. És ezért fog bennünket végül is feloldozni a történelem, őket viszont soha...

Egyelőre azonban még csak hitelből élünk és hitelből gondolkodunk. Miután megszabadultunk a kriket-terkölcs minden régi szabályától és szegszokásától, nem maradt más vezérelvünk a cselekvéshez, mint a következetes logika. Szörnyű kényszer nyomása alatt élünk: nem térhetünk ki előle, hogy végig ne kövessük a bennünk megfogamzott gondolatot, mind a legvégső következtetésig, és hogy eszerint is cselekedjünk. Balaszt nélkül hajóznak; ezért számunkra minden kormány-mozdulat élet és halál kérdése.

Nem sokkal ezelőtt főbe lőtték legfőbb mezőgazdasági szakértőnket, B.-t és harminc munkatársát, mert kitartott nézetei mellett, miszerint a nitrátműtrágya jobb, mint a káliműtrágya. A Nagy Egyes a káliműtrágya híve, B.-t és a többi harmincat következőképp mint szabotőröket végezték ki. Egy központosított a mezőgazdaságú országban természetesen óriási jelentősége van annak, hogy a nitrát- vagy a káliműtrágya mellett döntenek-e; könnyen lehet, hogy emiatt fog kitörni a következő háború. Ha a Nagy Egyesnek igaza volt a műtrágya kérdésében, akkor a történelem fel fogja oldozni őt, és akkor ennek a harmincegy embernek a kivégzése semmiségnek, fog tűnni utólag. Ha viszont tévedett...

Csak ez az egy számít: objektíve kinek van igaza. A krikett-moralistákat azonban egészen másvalami izgatja: ők azt, firtatják, hogy vajon B. szubjektíve jót akart-e, amikor a nitrátműtrágyát javasolta. Ha nesz, akkor az ő etikájuk szerint is főbe kell lőni, még ha utólag bebizonyosodik is, hogy mégiscsak a nitrátműtrágya lett volna a jó szegoldás. Ha azonban jóhiszeműen tette meg a javaslatát, akkor fel kell menteni, sőt azt is meg kell engedni, hogy tovább hirdesse a nitrátműtrágya használatát, még ha ezzel tönkreteszi is az országot...

Ez természetesen ostobaság. A szubjektív jó szándék kérdése számunkra merőben érdektelen. Aki téved, annak fizetnie kell; akit pedig igazol a történelem, annak felmentés jár: Ez a történelmi hitel törvénye; és mi ezt tettük meg a magunk törvényévé.

A történelem arra is megtanított bennünket, hogy a hazugságok gyakran jobban szolgálják az ügyet, mint az igazság. Az ember ugyanis rest, és mindig negyven esztendeig tévelyeg előbb a sivatagban, amíg megteszi a soron következő lépést fejlődésének útján. Fenyegetésekkel és ígéretekkel lehet csak kivezetni a pusztából, s közben képzelt veszedelmekkel kell riogatni és nemkülönbön képzeltbeli jutalmakkal kecsegtetni; meg ne pihenjen félúton, s letérve az igaz útról az aranyborjút imádja leborulva.

Mi sokkal alaposabban megtanultuk a történelem leckéjét, a mint a többiek. És abban is különbözünk mindenki mástól, hogy a gondolkodásunk következetesen logikus. Mi tudjuk, hogy a történelem színe előtt mit sem számítanak az erények, és hogy a bűnök is megtorlatlan maradhatnak; hetedízíglén ható következményei vannak viszont minden hibának. Ezért minden erőfeszítésünket a hibák megelőzésére összpontosítottuk, még írmagját is ki akartuk irtani. Soha még az emberiség történelmében nem fordult elő, hogy ilyen kevés ember ilyen óriási hatalommal bírt az emberiség jövőjének befolyásolására. Következésképpen minden hamis eszme, amit mi a magunkévá teszünk, a jövőndő nemzedékek ellen elkövetett bűntett. Ezért a hamis eszméket is ugyanúgy kell büntetnünk mint más bűnöket: halállal. Eszeveszetteknek tartottak bennünket, mert minden gondolatot végigkövettünk logikus végkifejletéig, és aszerint is cselekedtünk. Az inkvizícióhoz hasonlítottak bennünket, mert akárcsak ők, mi is minden pillanathad magunkon éreztük a jövőndő egyének fölötti élet iránt viselt felelősségünk teljes súlyát. És abban is a nagy inkvizítorokra hasonlítottunk, hogy nemcsak az emberek tetteiben, hanem a gondolataikban is üldöztük a gonosz magvait. Nem ismertünk el privát szférát, még a legtitkosabb agytekervények között sem. Kényszer alatt telt az életünk, hogy mindent a világon el kell vinni a végkövetkeztetésig. Olyan nagyfeszültség töl-

tötte meg az agyunkat, hogy a legkisebb összeütközés is halálos kimenetelű rövidzárlathoz vezetett.

Én is közéjük tartoztam. Úgy gondolkodtam és úgy cselekedtem, ahogyan gondolkoznom és cselekednem kellett; tönkretettem embereket, holott szerettem őket, és hatalmat adtam másoknak, akiket pedig nem szerettem. A történelem állított arra a helyre, amit elfoglaltam; és kimerítettem a hitelt, amit rendelkezésemre bocsátott; ha igazam volt, akkor most nincs mit megbánnom, ha viszont tévedtem, akkor fizetni fogok érte.

De hogyan dönthetné el azt a jelen, hogy mit fog helyesnek ítélni a jövő? Próféták a munkáját végezzük prófétai képességek nélkül. A látomások helyébe a logikát állítottuk, csak hogy bár mindnyájan ugyanabból indultunk ki, eltérő eredményekre jutottunk. Bizonyítotték állt szemben bizonyítékkal s így végül is kénytelenek voltunk visszatérni a hithez - ki-ki a maga érveinek helyességébe vetett axiomatikus hitéhez. És ez a döntő kérdés. Minden ballasztot kidobtunk a hajóból; már csak a horgonyláncban bízhatunk az önmagunkba vetett hitben. Az emberi ész legtisztább megtestesülése a geometria, Euklidész axiómáit azonban nem lehet bizonyítani. Aki nem akar hinni bennük, annak a szeme láttára roskad össze az egész épület.

A Nagy Egyes hisz magában; lassú, szívós, mogorva és rendíthetetlen. Mindünk közül az ő horgonylánc a legerősebb. Az enyém viszont elvászott az utóbbi néhány év során...

Az az igazság, hogy én már nem hiszek a magam csalhatatlanságában. Ezért vagyok én elveszett ember.

2.

A Rubasov első kihallgatása utáni napon Ivanov vizsgálóbíró és kollégája, Gletkin az étkezdében üldögéltek még vacsorájuk elfogyasztása után. Ivanov kimerült volt; múltját feltette a szomszéd székre, és kigombolta egyenruhája gallérját. Töltött magának az olcsó borból, amit az étkezdében mértek, és csöndesen szemlélte Gletkint, aki szálfaegyenesen ült a székén kikeményített uniformisában, amely szinte recsegett minden mozdulatára. Még a revolverszíját sem csatolta le, pedig ő is éppen eléggé fáradt lehetett. Gletkin

kihörpintette a poharát; kopaszra borotvált fején hirtelen kivörösödött az egyébként is feltűnő forradás. Rajtuk kívül már csak három másik tiszt üldögélt az étkezdében, ők is az egyik távolabbi asztalnál; ketten sakkoztak, a harmadik kibicelt nekik.

- Mi lesz Rubasovval? - kérdezte Gletkin.

- Eléggé rossz bőrben van - felelte Ivanov. - De azért most is pontosan ugyanolyan logikusan gondolkodik, mint azelőtt. Vagyis kapitulálni fog.

- Ezt nem hiszem - mondta Gletkin.

- Pedig így lesz - mondta Ivanov. - Majd amikor már mindent végiggondolt a maga logikus végkifejletéig, akkor kapitulálni fog. A legfontosabb tehát az, hogy békében hagyjuk, és ne is zavarjuk. Papírt, ceruzát és cigarettát engedélyeztem neki - a gondolkodási folyamat gyorsítása végett.

- Ezt én hibának tartom - mondta Gletkin.

- Te nem kedveled Rubasovot, igaz? - kérdezte Ivanov. - Hallom, volt vele valami kis összetűzésed is néhány nappal ezelőtt.

Gletkinben felötlött a jelenet, amikor Rubasov az ágy szélén ülve felhúzta cipőjét lyukas harisnyájára. - Az nem számít - mondta. - A személyisége nem számít. Én a módszert tartom elhibázottnak. Így sose fog megtörni.

- Rubasov nem gyávaságból fog kapitulálni - mondta Ivanov -, hanem logikus következtetésképp. Nála teljesen fölösleges kemény módszerekkel próbálkozni. Rubasovot olyan anyagból gyúrták, amely annál keményebb lesz, minél többet kalapálják.

- Ezek csak szavak - mondta Gletkin. - Nincs olyan ember, aki vég nélkül képes lenne elviselni a fizikai ráhatásokat. Én legalábbis még nem találok ilyennel. Tapasztalatból tudom, hogy az emberi idegrendszer ellenálló képességének megvannak a maga természet szabta határai.

- Nem szeretnék a kezed közé kerülni - mondta Ivanov mosolyogva, de kissé feszengve. - Mellesleg, éppen magad vagy az eleven cáfolata a teóriádnak.

Mosolygó pillantása megállapodott a forradáson Gletkin koponyáján. Közismert történet volt, hogyan szerezte. Amikor a polgárháborúban az ellenség fogságába esett, meggyújtott gyertyabelet kötöttek kopaszra borotvált fejére, hogy így csikarjanak ki belőle bizonyos értesüléseket. Néhány órával később az övéi viszafoglalták az állásokat az ellenségtől, és rátaláltak az eszméletlen Gletkinre. A kanóc végigégett; Gletkin azonban nem vallott.

Ivanovra pillantott kifejezéstelen szemével. - Ez is csak szóbeszéd - mondta. - Csak azért nem szedtek ki belőlem semmit, mert elájultam. Ha még egy percig nem veszítem el az eszméletemet, én is beszéltem volna. Alkati kérdés az egész.

Határozott mozdulattal, egy hajtásra kiitta a poharát; szinte ropogott a zubbonya kezelője, ahogy letette a poharat.

- Amikor pedig magamhoz tértem, először azt is hittem, hogy beszéltem. De a két őrmester, akik velem együtt szabadultak a fogságból, állították, hogy egy szót sem szóltam. Így aztán kitüntettek. Alkat kérdése az egész; a többi csak tündérmese.

Ivanov is ivott. Már eléggé sokat elfogyasztott az olcsó borból. Megvonta a vállát.

- Mióta vagy híve ennek az alkatelméletnek? Végére is az első időkben, amikor itt szolgáltam, ezek a módszerek még ismeretlenek voltak. Akkor még tele voltunk illúziókkal mindannyian. A testi fenyítés meg a bűn időszakos megtorlásának eltörlése! Virágoskertet meg szanatóriumot az antiszociális elemeknek! Micsoda szemfényvesztés!

- Szerintem nem az - mondta Gletkin. - Ez cinizmus, elvtárs. Szerintem száz év múlva tényleg a szanatóriumnál fogunk tartani. Csak addig még el is kell jutni, márpedig addig még hosszú az út. Tehát minél hamarabb nekivágunk, annál jobb. Az illúzió csak az volt, hogy azt hittük, máris eljött az ideje. Amikor ide helyeztek, én is rabja voltam ennek az illúziónak. Majdnem mindegyikünk - sőt az egész apparátus, föl, egészen a csúcsig. Mindjárt a virágoskerttel akartuk kezdeni. Ez hiba volt. Száz év múlva már az lesz a he-

lyes eljárás, ha a bűnöző józan eszére és társadalmi felelősségérzetére apellálunk. Ma azonban még a fizikai alkatával kell megbirkóznunk, és ha másképpen nem megy, hát meg kell törnünk, testileg és lelkileg is.

Ivanovban felötlött, hogy vajon nem rúgott-e be Gletkin. De nyugodt, kifejezéstelen szemébe pillantva lát hogy józan. Tétován rámosolygott. - Egyszóval, én vagyok a cinikus, te pedig a moralista.

Gletkin nem válaszolt. Mereven ült székén a kike-ményített egyenruhájában; vadonatúj revolverszíja szinte büzlött a friss börtől.

- Sok évvel ezelőtt történt már - mondta Gletkin némi szünet után -, hogy egy parasztocksát hoztak elélem kihallgatásra. Vidéken történt, egyébként még azokban az években, amikor valamennyien hittünk még a virágoskert-elméletben, ahogy te nevezed. Nagyon is úri modorban folytak akkoriban még a kihallgatások. A paraszt elásta a termést; a kollektivizálási kampány elején történt a dolog. Én szigorúan tartottam magam az etiketthez. Barátilag elmagyaráztam neki, hogy részben a növekvő városi lakosság ellátására, részben pedig exportcélokra szükségünk van a termésre, mert másképpen nem tudjuk fejleszteni az ipart; mondja meg hát nekem legyen szíves, hogy hová rejtette el a termését. A paraszt behúzta fülét-farkát, amikor behozták hozzám, mert verésre számított. Én persze ismertem a fajtáját, hiszen magam is falun születtem. Amikor verés helyett magyarázni kezdtem neki, és úgy beszéltem vele, mint egyenrangúval, „polgártársnak” szólítottam, mindjárt azt hitte, félnőtás vagyok. Láttam a szemén. Fél óra hosszat próbáltam a lelkére beszélni. A száját se nyitotta ki, és hol az orrát túrta, hol meg a fülét piszkálta. De én csak beszéltem neki, pedig láttam rajta, hogy tréfának veszi az egészet és oda se hallgat rám. Az én érveimet meg se hallotta. Be se hatolhatott volna a fülébe, amit mondtam, mert a hallójáratát eltömte a patriarchális lelki bénultság évszázados viasza. Én azonban szigorúan tartottam magam a szabályzathoz; fel se ötlött bennem, hogy más módszerek is vannak a világon...

- Abban az időben húsz-harminc ilyen esetem volt naponta. A kollégáimnak szintén. Az a veszély fenyege-

tett, hogy a Forradalom zátonyra fut az ilyen kis zsírosparasztok kapzsiságán. A munkásoknak nem volt mit enniük; egész városnegyedeket pusztított végig a tízfusz; nem kaptunk hitelt, amiből felépíthettük volna a hadiiparunkat, holott mindennap várnak a külföldi támadást. Kétszázmillió hevert elrejtve aranyban ezeknek a parasztocskáknak a harisnyájában, ráadásul pedig elásták a termés felét is. Mi meg a kihallgatásnál „polgártársnak” szólítottuk őket; ők persze csak sunyin pislogtak, tréfának nézték az egészet, és közben az orrukat túrták.

- Harmadszor éjjel kettőkor hozták be az embereket kihallgatásra; akkor már tizennyolcadik órája voltam talpon. Őt álmából rázták fel; kábult volt még az álomtól, és reszketett; elárulta magát. Attól kezdve áttértem az éjjeli kihallgatásokra... Egyszer egy asszony arra panaszkodott, hogy egész éjjel a szobám előtt várakozott, hogy sorra kerüljön. Reszketett a lába, és teljesen ki volt merülve; elnyomta az álom a kihallgatás kellős közepén. Felébresztettem; úgy beszélt, mint a vízfolyás, álmos motyogó hangon, azt se tudta, hogy mit beszél, aztán újra elaludt. Én meg újra felébresztettem, és akkor az asszony már mindent beismert, és úgy írta alá a jegyzőkönyvet, hogy el sem olvasta, csak hagyjam már aludni végre. Két gépfegyvert rejtett el a férje a fészerében, és rávette a falubéli parasztokat, hogy gyűjtsák fel a termést, mert neki álmában megjelent az Ántikrisztus.

Annak, hogy a feleségét egész éjjel megvárakoztattuk, az őrmesterem gondatlansága volt az oka; attól kezdve azonban pártoltam az efféle gondatlanságot; előfordult, hogy a makacsabbja negyvennyolc órát ácsorgott egy helyben. De aztán ahogy a viasz kiolvadt a fülükből, már lehetett velük értelmesen beszélni...

A sakkozók a terem túlsó végében fölborogatták a figurákat és új partit kezdtek. A harmadik már korábban elment. Ivanov figyelmesen nézte Gletkint, mialatt az a történetet mesélte. Nem érződött ittasság sem a hangján, sem kifejezéstelen tekintetén.

- A kollégáimnak is hasonló tapasztalataik voltak. Csak ezen a módon lehetett eredményeket elérni. Az előírásokat azonban betartottuk; egyetlen ujjal sem

nyúltunk a foglyokhoz. Viszont úgy hozta a véletlen, hogy tanúi voltak rabtársaik kivégzésének. Az ilyen jelenetek hatása részben lelki, részben fizikai. Vagy egy másik példa: higiéniai okokból mindig gondoskodtunk zuhanyozóról és fürdőről. Technikai nehézségek miatt azonban télidőben nem mindig működött a fűtés, és nem mindig volt meleg víz; a fürdő időtartama pedig kizárólag az öröktől függött. Máskor viszont a kívánatosnál is jobban működött a fűtés és szerfelett meleg volt a víz: és ez is a személyzetten múltott. Csupa régi elvtársból állt az őrség; nem volt szükség aprólékos utasításokra; pontosan értették, mi forog kockán.

- Na, elég volt mára - mondta Ivanov.

- Azt kérdezted, hogyan alakítottam ki az elméletemet, én pedig igyekeztem megfelelni a kérdésedre - mondta Gletkin. - A legfontosabb azonban az, hogy az ember közben ne veszítse szem elől, miért van minderre szükség; mert máskülönbén cinikussá válunk, mint például te magad is. Későre jár, mennem kell.

Ivanov kiitta a poharát, és megint föltette múltát a székre; reumás fájdalmak gyötörték a csonkját. Bosszantotta, hogy belement ebbe a beszélgetésbe.

Gletkin fizetett. Amikor a pincér elment, megkérdezte:

- Tehát mi legyen Rubasovval?

- Már megmondtam, mi a véleményem - felelte Ivanov. - Békén kell hagyni.

Gletkin felállt. Csikorgott a csizmája. Megállt a szék mellett, amelyen Ivanov a lábát nyugtatta.

- Készséggel elismerem a múltbeli érdemeit - mondta. - Ma azonban ő is éppen olyan kártékony dúvad, mint az én kis parasztocskám volt annak idején, csak épp veszedelmesebb.

Ivanov fölnézett Gletkin kifejezéstelen szemébe.

- Kétheti gondolkodási időt adtam neki - mondta. - amíg az le nem telik, azt akarom, hogy hagyják békén.

Ezt az utolsó mondatot Ivanov már a hivatalos hangján mondta. Gletkin a beosztottja volt. Tisztelgett, és elhagyta az étkezdét. Minden lépésnél megcsikordult a csizmája.

Ivanov ott maradt, ülve. Megivott még egy pohárral, cigarettára gyújtott, és kifújta a füstöt. Aztán kis idő teltével felállt, átbicegett a két másik tiszthez, hogy kibiceljen a sakkpartijukhoz.

3.

Az első kihallgatás óta csodálatosan megjavultak Rubasov életkörülményei. A vén porkoláb már másnap reggel papírral, ceruzával, szappannal és törülközővel állított be hozzá. Valamint bönokat is kapott a letartóztatásakor nála lévő készpénz értékében, és tudomására hozták, hogy jogában áll dohányneműt és kiegészítő élelmet vásárolnia börtön boltjában.

Rubasov cigarettát hozatott, és némi élelmet. A vénember most is éppen olyan mogorva és szófukar volt, mint azelőtt, viszont azon nyomban meghozta mindazt, amit Rubasov rendelt tőle. Rubasovban még az is felötlett, hogy kintről hívat magának orvost, erről azonban letett. Egyelőre nem fájt a foga, és amikor végre megmosakodott és evett is valamit, mindjárt sokkal jobb lett a közérzete is.

Az udvarról eltakarították a havat, s most kisebb-nagyobb csoportokban rabok járkáltak benne körbe-körbe napi sétájukat végezve. Ez volt a rend, amit csak a nagy havazás zavart meg néhány napra; a Nyúl-szájú és társa kivétel volt, talán orvosi utasításra, őket a hóban is lehozták. Valahányszor kilépett az udvarra, a Nyúl-szájú mindig felpillantott Rubasov ablakára. Olyan magától értetődő volt a gesztus, hogy ez kizárt minden véletlent.

Rubasov, ha nem épp a jegyzetein dolgozott, vagy nem fel és alá járkált a cellájában, mindig ott állt az ablaknál, homlokát az ablaküvegnek támasztva, és a sétáló rabokat nézte. Tizenkettesével hozták le őket, és az emberek egymástól tíz-tíz lépéssel lemaradva rótták köreiket. Az udvar közepén négy egyenruhás állt, és felügyelt nehogy a rabok szót váltsanak egymással; ők voltak a körhinta tengelye, mely lassan,

egyenletes sebességgel forgott, mindig pontosan húsz percre. Aztán az udvar jobb oldalán nyíló ajtón viszszevezették a rabokat az épületbe, mialatt a bal oldalon másik tizenkét fogoly lépett ki az udvarra, és előlről kezdődött az egyhangú kerengés, amíg le nem telt az előírt húsz perc.

Az első néhány nap Rubasov még ismerős arcokat keresett a rabok között, de hiába. Ettől megkönnyebült: egyelőre szerette volna elkerülni, hogy bármi is a kinti világra emlékeztesse, és elvonja a figyelmét a maga elé tűzött feladatról. Azt tűzte maga elé, hogy végiggondolja gondolatait a legvégső következtetésig, számot vet múlttal és jövővel, elevenekkel és holtakkal. Tíz napja volt még hátra abból az időből, amit Ivanovtól kapott.

Csak úgy volt képes rendezni a gondolatait, ha leírta őket; az írás viszont annyira kimerítette, hogy legfeljebb napi egy-két óra íráshoz volt ereje. Az idő többi részében csak üresen örölt az agya.

Rubasov mindig azt tartotta, hogy meglehetősen jól ismeri magát. Minthogy nem voltak semmiféle erkölcsi előítéletei, nem is táplált magában semmiféle illúziót az „egyes szám első személy” nevet viselő fenoménnel kapcsolatban sem, hanem különösebb érzelmek nélkül tudomásul vette, és magától értetődőnek tartotta, hogy az „egyes szám első személyhez” bizonyos érzelmek tapadnak, noha az emberek általában vonakodnak beismerni ezeket az érzelmeiket. Most azonban, ahogy homlokát az ablaküvegnek támasztva megállt az ablaknál, nagy járkálás közben hirtelen megtorpant a sakk-kockás padló harmadik fekete kőkockáján, váratlan felfedezéseket tett. Rájött, hogy azok a gondolati folyamatok, melyeket tévesen „monológoknak” hisznek, valójában dialógusok, csak éppen nagyon különös párbeszéd; a beszélgetőpartner néma marad, míg a másik, az ember maga, minden grammatikai szabályt felrúgva, „én”-nek szólítja „te” helyett, hogy ekképpen a bizalmába férközzék és kipuhatolja a szándékait; a beszélgetőpartner azonban mindvégig néma marad, igyekszik elrejtőzni a másik figyelő pillantása elől, olyannyira, hogy még azt sem lehet tudni róla, időben és térben hol helyezkedik el.

Most azonban Rubasovnak az volt a benyomása, hogy rendszerint néma partnere olykor-olykor megszólal, méghozzá anélkül, hogy ő megszólítaná, és más egyéb látható oka sem volt rá; a hangja merőben ismeretlen volt Rubasov számára, aki őszinte álmélkodással hallgatta, és nem kevesebb meglepetéssel tapasztalta, hogy eközben mozog a szája. Nem volt ebben a hangban semmi misztikus; nagyon is valóságos volt az élmény; és megfigyelései során Rubasov mindinkább arra a következtetésre jutott, hogy lehet ennek az egyes szám első személynek egy olyan, merőben valóságos, szinte tapintható alkateleme, amely noha egész eddigi élete során hallgatott, most egyszer csak megszólalt és beszélni kezdett.

Ez a felfedezés sokkal jobban foglalkoztatta Rubasovot, mint kihallgatásának részletei. Lezárt ténynek tekintette, hogy nem fogja elfogadni Ivanov ajánlatát, nem lesz hajlandó belemenni a játékba; következésképp nem sok van már hátra az életéből; töprengései tehát mindig ebből a megfontolásból indultak ki.

A Nagy Egyes meggyilkolására szőtt összeesküvés képtelen koholmányára nem sok időt pazarolt; ennél sokkal jobban érdekelte viszont magának Ivanovnak a személyisége. Ivanov azt mondta egy ízben a kihallgatás során, hogy kettejük szereposztása akár fordított is lehetne; és ebben kétségtelenül igaza is volt. Lelki fejlődésükben Rubasov és Ivanov szinte ikertestvérek voltak: nem egypetűjű ikrek, de egyazon eszme közös köldökzsínóriján kapták táplálékukat; mindkettejük jelleme a Párt méhében formálódott, egyazon környezet hatásai alatt a személyiség kifejlődése tekintetében legfontosabb években. Ugyanazon erkölcsi elveket vallották mindketten, ugyanazt a filozófiát, és ugyanazonkon a vágányokon futottak a gondolataik is. Kettejük helyzete valóban fordított is lehetett volna. Akkor most Rubasov ülne az íróasztal mögött, és Ivanov előtte; és Ivanov székében ülve Rubasov is alighanem ugyanazokhoz az érvekhez folyamodott volna, mint Ivanov. A szereposztás mit sem változtatott a játékszabályokon. Eltérti tőlük legfeljebb csak apró részletkérdésekben lehetett.

Rubasov megint nem tudott ellenállni a régi kényszernek, hogy megpróbáljon belehelyezkedni a másik gondolataiba, hogy megpróbáljon az ellenfele fejével gondolkozni; gondolatban átült Ivanov székébe, és igyekezett Ivanov szemével látni magát, úgy tekinteni magára, mint vádlottra, éppen úgy, ahogy valamikor ő maga tekintett Richardra vagy a Kis Loewyre. Ott ült tehát most előtte ez a lealjasodott Rubasov, és már csak árnyéka volt annak az embernek, aki valamikor a bajtársa volt, és ekkor mindjárt meg is értette, miért keveredik olyan furcsán a gyengédség és a megvetés Ivanov viselkedésében. A kihallgatás során Rubasov többször is feltette magának a kérdést, hogy vajon őszintén mondja-e Ivanov azt, amit neki mond, avagy csak színészkedik; vajon csapdákat állít-e, vagy valóban egérutat akar neki adni. Ivanov helyébe képzelve magát, most megértette, hogy Ivanov valószínűleg csakugyan komolyan gondolja, amit neki mondott - körülbelül annyira, mint amennyire ő maga is komolyan vette saját szavait, amikor Richarddal vagy a Kis Loewyvel beszélt.

Ezek a töprengések szintén monológ formáját öltötték, de csak a szokásos monológok voltak; az a bizonyos újonnan felfedezett néma partner nem vett részt bennük. Noha Rubasov feltételezése szerint ő volt minden monológ voltaképpen címzettje, ezúttal hallgatott, létezése csupán az „egyes szám első személy” nyelvtani absztrakciójára szorítkozott. Az egyenesen neki szegezett kérdések és Rubasov logikai levezetései nem zökkentették ki hallgatásából; valahányszor megszólalt, ennek soha nem volt semmiféle tetten érhető kiváltó oka, bár különösmód Rubasov fogába egyidejűleg mindig belenyilallt a fájás. Mentális szférája Rubasov megfigyelése szerint olyan különönmű és egymással semmiképp sem összefüggő elemekből állt, mint például a *Pietà* két könyörgő keze, a Kis Loewy macskái, az a dallam, melynek csak a refrénjére emlékezett, „egyként por lesz mindahány”, vagy egy mondat, melyet Arlova mondott egyszer bizonyos helyzetben. Újonnan támadt partnere kifejezésmódja is hasonlóképp töredékes és összefüggéstelen volt; olykor például a cvikkertöröltetés kényszeres mozdulata révén nyilvánult meg, vagy hogy úgy érezte, meg kellene érintenie Ivanov szobája

falán azt a fakó foltot, máskor pedig akképpen, hogy akarától függetlenül mozogni kezdett az ajka, és olyan értelmetlen mondatokat dörögött maga elé, mint az, hogy „Fizetni fogok érte”, vagy öntudatlan éber álmokban, melyekben az ember visszaképzeli magát életének valamelyik régmúlt epizódjába.

Cellájában fel és alá járkálva, Rubasov igyekezett lehetőleg minél alaposabban tanulmányozni az újonnan felfedezett elem természetét; minthogy a Pártban nem illett az egyes szám első személyt használni, Rubasov magában szemérmesen „grammatikai fikció”-nak nevezte el. Feltételezte, hogy már csak néhány hete van hátra az életből, s már csak azért is sürgető késztetést érzett magában, hogy tisztázza ezt a problémát, alaposan végiggondolja, és „levonja a jelenségből logikailag adódó végkövetkeztetéseket”. Csakhogy mindinkább úgy látta, hogy a „grammatikai fikció” birodalma voltaképpen ott kezdődik csak, ahol a „végiggondolás” lehetőségei kimerülnek. Márpedig ez az újonnan felfedezett elem minden bizonnyal lényegi részét alkotta Rubasov lényének, ám ennek ellenére mindig kívül maradt a logikus gondolkodás hatókörén, hogy aztán óvatlan pillanatokban csapjon le rá, lesből támadjon mintegy, éber álmokkal és fogfájással rontva rá. Így például letartóztatásának hetedik napját, az első kihallgatás utáni harmadik napot, Rubasov reggeltől estig éber álomban töltötte, újra átélve közben életének egy korábbi szakaszát - Arlovával való kapcsolatát nevezetesen; ez volt az a nő, akit később kivégeztek.

Utólag már nem lehetett pontosan megállapítani, hogy - bár eltökélte, hogy tartani fogja magát - mikor is merült bele mégiscsak az öntudatlanságba, amiként az elalvás pillanata is mindig rögzíthetetlen. A feljegyzésein dolgozott reggeli után, majd feltehetőleg felállt, hogy kissé kinyújtóztassa a lábát - és már csak akkor ocsúdott föl, amikor megcsikordult ajtajában a kulcs, mert dél volt, vagyis nyilván órák óta járkált fel és alá a cellájában. Holott közben még a pokrócát is magára borította, nyilván mert, feltehetőleg szintén órák rosszat, a hideg rázta, mintha váltóláz gyötörné, a gyulladt foggyökér idege pedig biztosan a halántékában lüktetett. Szórakozottan kikanalazta a csajkáját, amit a házimunkás telemert a kondér-

ból, aztán folytatta a sétáját. Az őr, aki néha belesett hozzá a kémlelőnyíláson, csak ezt látta, hogy Rubasov fázósan fölhúzza a vállát és hogy az ajka némán mozog.

Rubasov gondolatban ismét a Kereskedelmi Kirendeltség épületében lévő hajdani irodájában volt, ahol mindent átjárt Arlova nagy és lomha, mégis formás testének ismerős illata; megint maga előtt látta a fehér blúz gallérja mögül kinyúló nyakát, amint feje a jegyzetfüzet fölé hajol, míg Rubasov diktál neki; nagy, kerek szemét, amint mindenhová követi a két mondat között szobájában fel-alá járkáló Rubasovot. Mindig fehér blúzt hordott, ugyanolyan, mint annak idején Rubasov nővérei; a magasan záródó gallér körül kis hímezett virágok; és mindig ugyanazt az olcsó fülbevalót, amely ha fejét lehajtva írt, az arcáig előrecsüngött. A maga lassú, tétlen módján bár, Arlova eszményi titkárnö volt, és személye megnyugtatólag hatott Rubasov idegeire, akármilyen kimerült volt is a sok munkától. Közvetlenül a Loewy-ügy után vette át a b.-i Kereskedelmi Kirendeltség vezetését, és testestül-lelkestül belevette magát a munkába; hálás volt a KB-nak, hogy hivatali elfoglaltságot találtak a számára. Egyébként nagyon ritka eset volt, hogy az Internacionálé vezetői közül valakit áthelyezzenek diplomáciai területre. Különleges szándékai lehettek vele a Nagy Egyesnek, mert rendes körülmények között szigorúan szétválasztották a két apparátust, tilos volt akár csak kapcsolatot tartaniuk is egymással, és még az is előfordult, hogy egymással homlokegyenest ellentétes politikát folytattott a két szervezet. Csak a Nagy Egyes köreinek magasabb szemszögéből nézve oldódtak fel a látszólagos ellentmondások és válhattak érthetővé a mögöttük rejlő indítékok.

Rubasovnak némi időre volt szüksége, hogy megszokja az új életformát; mulattatta, hogy most diplomata útlevele van, méghozzá valódi, amely a valódi nevére szól; hogy kötelezően sötét ruhát öltve, fogadásokra kell járnia; hogy a rendőrök vigyázzba vágják magukat előtte, és hogy ha bizonyos, mindenféle feltűnést kerülő urak fekete keménykalapban néha a nyomába szegődtek, ezt kizárólag a biztonsága miatti szeretettelje: aggodalomból tették.

Eleinte kissé idegennek érezte a légkört a Kereskedelmi Kirendeltségen, mely a Követség épületében működött. Azt megértette, hogy a burzsoá világban reprezentálni kell és az ott érvényes játékszabályok szerint kell viselkedni, de az volt a véleménye, hogy a követségi és a Kirendeltség munkatársai talán a kelleténél is nagyobb átéléssel alakítják a szerepüket, olyannyira, hogy nem is igen lehetett tudni, hogy mikor adják önmagukat és mikor alkalmazkodnak a burzsoázia játékszabályaihoz. Amikor az első titkár felhívta Rubasov figyelmét, hogy némileg másképp kellene öltözködni és az életstílusán is kissé változtatnia illenék - az illető egyébként a Forradalom előtt pénzt hamisított a Párt céljaira -, ezt korántsem elvtársias, tréfálkozó hangnemben tette, hanem olyan hangsúlyozott aggályoskodással és tapintatoskodással, hogy az ügy valósággal kínos jelenetté fajult, és a végén Rubasovnak szinte táncoltak már az idegei.

Tizenkét beosztottja volt Rubasovnak, akik mindnyájan különféle pontosan meghatározott rangokat viseltek; voltak Első és Második Beosztottak, Vezető és Beosztott Könyvelők, Titkárok és Másodtitkárok. Rubasovnak az volt az érzése, hogy ezek az emberek őt valamiképp egy nemzeti hős és egy rablóvezér keverékének tartják. Hangsúlyozott tisztelettel és egyúttal felsőbbes elnézéssel bántak vele. Amikor egyszer a követségi titkár jelentést tett neki valami ügyiratról, Rubasov észrevette rajta, hogy kínos erőfeszítéssel iparkodik olyan egyszerű szavakkal kifejezni magát, amilyeneket egy gyerek vagy egy vadember is megérthet. Arlova, a titkárnője idegesítette Rubasovot a legkevésbé; csak azt nem értette soha, miért hord a szép és egyszerű blúzaihoz meg szoknyáihoz mindig olyan nevetségesen magas sarkú lakkcipőt.

Egy hónap is beletelt, amíg sikerült rávennie magát, hogy barátságos, társalgási hangnemben szóljon hozzá. Fáradt volt már a diktálástól meg a szüntelen járkálástól, és egyszer csak feltűnt neki, hogy milyen csönd üli meg a szobáját. - Mondja, Arlova elvtársnő - kérdezte -, maga miért nem szól soha egy szót se? - és azzal letelepedett az íróasztala mögött álló kényelmes karosszékre.

- Ha kívánja, Rubasov elvtárs - felelte Arlova álmatag hangján -, ezentúl megismételhetem mindig az utolsó szót.

Arlova nap mint nap helyet foglalt a székén Rubasov íróasztala előtt a hímzett blúzában, és nagy, formás mellével a jegyzetömbje fölé hajolva írta a szavait, miközben a fülbevalója előrecsüngött az arcához. Rubasovot egyes-egyedül a hegyes sarkú lakkcipő zavarta a képben, viszont Arlovának legalább nem volt szokása keresztbe rakni a lábát, mint jószerével minden más nőismerősének. Minthogy Rubasov mindig föl-alá járkált diktálás közben, általában hol hátulról, hol meg félprofilból látta Arlovát, ezért a legélénkebben előrehajtott nyakának görbületére emlékezett. A tarkója nem volt pihés, holott nem borotválta; fehéren, fesszenen simult ki bőre a csigolyáin; lehajtott álla alatt pedig már a blúz hímzett virágocskái következtek.

Ifjúkorában nem sok dolga akadt nőekkel Rubasovnak; nőismerősei rendszerint az elvtársai is voltak egyúttal, és viszonyuk többnyire azzal kezdődött, hogy nagyon későig nyúlt valami vita, és valamelyikük, aki épp a másik lakásán tartózkodott, lekéste már az utolsó villamost is, ezért nem tudott hazamenni.

E sikertelen beszélgetési kísérlet után újabb két hét telt el, amíg Rubasov újra próbálkozott. Arlova eleinte csakugyan elismételgette álmos hangján az épp lediktált mondat utolsó szavát; később azonban felhagyott ezzel, és valahányszor Rubasov hangja elhallgatott, ismét csönd lett a szobában, amit csak Arlova immár házastársian ismerős parfümjé töltött ki. Aztán egy délután Rubasov odalépett a széke mögé, és - maga is meglepődött rajta - könnyedén Arlova vállára tette mindkét kezét, és megkérdezte tőle, hogy nem lenne-e kedve vele vacsorázni az este. Arlova nem húzódott el, vállla meg sem moccant Rubasov keze alatt; csak némán bólintott a kérdésre, de közben föl sem nézett Rubasovra. Rubasovnak nem volt szokása a frivol tréfálkozás, aznap este azonban, immár a vacsora után, nem állhatta meg, hogy mosolyogva meg ne jegyezze: - Szinte úgy érzem magam, mintha még most is diktálnék neked. - Arlova szép, nagy melle olyan meghittten ismerős

volt a szoba sötétjében, mintha a lány mindig is ott lakott volna. Csak épp a fülbevalója most nem az arca mellett függött, hanem ott hevert a párnán. A tekintete akkor is ugyanolyan volt, mint máskor, amikor kiejtette a száján azt a bizonyos mondatot, amely éppúgy örökre megragadt az emlékezetében, mint a *Pietà* könyörgő keze és a kikötőváros rothadóhínár-szaga:

- Te mindig is azt fogsz csinálni velem, amit akarsz.

- Miért? - kérdezte Rubasov meglepetten és kissé meghökkenve. Arlova nem felelt. Talán el is aludt már. Lélegzése álmában is ugyanolyan észrevétlen volt, mint ébren. Rubasovnak sohasem tűnt fel, hogy egyáltalában lélegzetet is szokott venni. Továbbá soha azelőtt nem látta még az arcát, amikor le volt hunyva a szeme. Ezért most kissé idegennek látta az arcát; lehunyt szemmel sokkal kifejezőbb volt. Furcsálkodva nézte a hóna alatti sötét bolyhot is; az álla, amit eddig mindig csak a mellére hajtva látott Rubasov, most mereven felfelé bökött, mint a halottaké. Csak az illata, testének könnyű illata volt ismerős Rubasov számára, még álmában is.

Másnap és az azt követő napokon Arlova ugyanúgy ült Rubasov íróasztala előtt, lehajtott fejjel s fehér blúzában, mint azelőtt; éjjel viszont s azután is minden éjjel mellének sápadt sziluettjét nézte Rubasov a hálószoba sötét függönyének hátterében. Rubasov tehát a nappalait és az éjszakáit egyaránt Arlova nagy, lusta testének közelségében töltötte. Napközben Arlova most is ugyanúgy viselkedett, mint azelőtt, a hangja és a pillantása sem változott meg; soha semmilyen célzásnak még csak az árnyéka sem sejlett fel benne. Rubasov azonban néha, ha nagyon fáradt volt már, megállt diktálás közben Arlova háta mögött, és két kezét a vállára tette; nem szólt ilyenkor egy szót sem, és Arlova meleg teste sem moccant meg az érintésre; aztán agya rátalált a keresett kifejezésre, és folytatva a járkálást, tovább diktált neki.

Rubasovnak szokása volt, hogy néha gunyoros megjegyzésekkel kísérte a levelet, amit diktált; Arlova kezében ilyenkor megállt a ceruza, úgy várta, hogy folytatódjék a diktálás; de soha még csak el sem moso-

lyodott Rubasov gúnyolódásán, és Rubasovnak sohasem sikerült kiderítenie, hogy vajon mit is gondolhat Arlova ezekről a megjegyzésekről. Egy ízben azonban, amikor Rubasov kivételesen veszedelmes tréfát engedett meg magának a Nagy Egyes bizonyos közismert szokásairól, Arlova váratlanul így szólt álmatag hangján: - Nem lenne szabad ilyeneket mondania mások előtt, és egyáltalán, sokkal óvatosabbnak kellene lennie... - Rubasov azonban néha-néha, főleg olyankor, amikor valami felsőbb utasítás vagy körlevél érkezett, mégiscsak szükségét érezte, hogy legalább eretnek szellemeskedésekben kiadja a mérgét.

Abban az időben folytak a második nagy ellenzéki per előkészületei. A Kirendeltségen pedig kiváltképpen feszült lett a légkör. Fényképek és arcképek tűntek el a falakról egyik napról a másikra; évek óta ott függtek már, pillantásra sem méltatta őket senki, most azonban egyszerre szembeötlő lett a hiányuk, a falakon megjelenő világos foltok. A Kirendeltség munkatársai kizárólag szolgálati ügyekről beszéltek egymással; mindenki kínos udvariassággal viselkedett. Amikor pedig lementek a kirendeltségi étkezdébe, ahol óhatatlanul beszélgetniük kellett, mindenki csakis a hivatalos megfogalmazások szavait szajkózta, ami viszont kínosan és groteszkül hatott az ismerős környezetben; olyan volt, mintha a „kérem a sőtartót” vagy a „szabad a mustárt” között a legutóbbi Kongresszus kiáltványának jelszavait ordítozták volna egymásnak. Gyakran előfordult, hogy valaki hangosan tiltakozott, amiért valamely iménti kijelentését állítólag félremagyarázták, és az asztalszomszédait szólította fel tanúskodásra, kétségbeesetten kiáltozva, hogy „én nem azt mondtam, hogy...” vagy „ezzel nem azt akartam mondani, hogy...” Rubasovnak az volt az érzése, hogy valami furcsa, rituális bábjáték tanúja, melyben a dróton rángatott szereplők előre megírt szövegeket mondanak egymásnak. Csak a hallgatag és álmos Arlován nem látszott változás.

Nemcsak a falakon függő arcképek, de a könyvtár polcai is megritkultak. Bizonyos könyveknek és brosúráknak egyszerűen nyoma veszett, rendszerint a felsőbb utasítások megérkezésének másnapján. Rubasov mindig diktálás közben tette meg a maga gunyoros megjegyzése-

it Arlovának, aki soha egyetlen szóval sem válaszolt rájuk. Eltűnt például a külkereskedelemről és a devizagazdálkodásról szóló könyvek nagy része - szerzőjüket ugyanis, a Pénzügyi Népbiztost letartóztatták; eltűntek továbbá majdnem egytől egyig a korábbi Kongresszusok jegyzőkönyveinek erre vonatkozó füzetei is; nyomuk veszett a történelmi műveknek és kézikönyveknek, valamint a Forradalom előzményeire vonatkozó munkáknak; szinte valamennyi, még élő szerző tollából származó jogi és filozófiai könyvnek; a születésszabályozás problémáit tárgyaló brosrúráknak; a Néphadsereg felépítését ismertető könyveknek és a szolgálati szabályzatnak; a szakszervezeti kérdésekről szóló brosrúráknak és azoknak az iratoknak, amelyek azt taglalták, hogy lehet-e jogos a sztrájk a Nép Államában; eltűnt továbbá gyakorlatilag minden, két évnél régebben kiadott könyv, amely az állam szerkezetéről szólt, végezetül pedig még az Akadémia által kiadott lexikon kötetei is azzal a megjegyzéssel, hogy rövidesen megjelenik majd a lexikon javított, új kiadása.

Érkeztek azonban új könyvek is: a társadalomtudomány klasszikusai új jegyzetekkel és új bevezetőkkel, régi történelemkönyvek helyett újak, valamint rég holt forradalmi vezérek emlékiratai helyett ugyanazon elhunytak új emlékezései. Rubasov tréfásan jegyezte meg Arlovának, hogy most már igazán csak az van hátra, hogy az újságok régi évfolyamai is napvilágot lássanak új, javított kiadásban.

Közben, néhány hete, utasítás jött „föntről”, hogy könyvtárost kell kinevezni, aki majd politikailag is felelős lesz a Kirendeltség könyvtárának állományáért. Arlovát szemelték ki erre a posztra. Eleinte Rubasov még mérgesen „óvodát” emlegetett, és merő ostobaságnak tartotta az egészet, mígnem egy este, a Kirendeltség pártalapszervének gyűlésén támadások nem érték Arlovát, méghozzá nem is egy oldalról. Hárman négyen is felszóllaltak, köztük az Első Titkár is, és szóvá tették, hogy a könyvtár nem rendelkezik a Nagy Egyes legfontosabb beszédeivel sem, viszont még mindig zsúfolva vannak polcai különféle ellenzéki munkákkal, és még a legutóbbi időkben is valósággal díszhelyen álltak olyan politikusok könyvei, akiket időközben lelepleztek és kiderült róluk, hogy kémeek voltak, áru-

lók, külföldi hatalmak ügynökei; ilyen körülmények között ugyan ki ne gyanakodnék szándékosságra. A felszólalók szenvtelenül beszéltek, kurtán és tárgyyszerűen; mindannyian gondosan megválogatták a szavaikat. Az lehetett az ember érzése, hogy egymásnak adják a végszavakat és valamennyien előre megírt szöveget mondanak el. Minden felszólalás azzal a végkövetkeztetéssel zárult, hogy a Párt legfőbb feladata az éberség, hogy a visszaéléseket könyörtelenül le kell leplezni, és hogy aki elmulasztja ezt a kötelességét, maga is a gaz szabotőrök cinkosává válik. Arlova, amikor felszólították, hogy gyakoroljon önkritikát, szokásos egykedvűségével kijelentette, hogy neki korántsem voltak semminő kártékony szándékai, minden utasítást lelkiismeretesen végrehajtott; mialatt azonban mindezt előadta kissé rekedtes, mély bűgő hangján, a pillantását hosszan Rubasovon felejtette, amit pedig máskor sohasem tett meg mások jelenlétében. A gyűlés azzal ért véget, hogy Arlovát „szigorú dorgálásban” részesítették.

Rubasovot, aki nagyon is jól ismerte a Pártban újabban dívó módszereket, aggodalom fogta el. Sejtette, hogy valami készülhet Arlova ellen, de tehetetlen volt, főleg mert sejtelve sem lehetett róla, hogy mitől kellene megvédenie.

A Kirendeltségen még feszültebb lett a légkör. Rubasov többé nem tett magánjellegű megjegyzéseket diktálás közben, ettől azonban büntudata támadt. Arlovával fenntartott viszonyában látszólag mi sem változott, különös büntudata azonban, melynek egyedül az volt az oka, hogy többé egyszerűen nem volt képes szellemes megjegyzéseket tenni diktálás közben, egyúttal abban is megakadályozta, hogy olykor megálljon Arlova mögött és a vállára tegye a kezét, úgy, mint azelőtt. Egy hét telt el így, aztán egy este elmaradt Arlova látogatása Rubasov lakásán, majd másnap és harmadnap este is. Három napba telt, amíg Rubasov elszánta magát, hogy megtudakolja az okát. Arlova valami migrénre hivatkozott álmatag hangján, Rubasov pedig nem firtatta tovább a dolgot. Attól kezdve Arlova nem kereste fel többé Rubasovot, csak egyetlenegyszer.

Ez három héttel a taggyűlés után volt, amelyen „szigorú dorgálásban” részesítették és két héttel az-

után, hogy beszüntette Rubasovnál tett látogatásait. Szinte ugyanúgy viselkedett, mint régen, Rubasov azonban egész este úgy érezte, Arlova arra vár, hogy mondjon neki valami döntőt és fontosat. Ő viszont csak annyit mondott, örül, hogy újra eljött hozzá, és hogy nagyon fáradt, mert agyondolgozza magát - mivel ez volt az igazság. Az éjjel Rubasov többször is arra riadt fel, hogy Arlova nem alszik, hanem nyitott szemmel mered a sötétbe. Rubasov nem bírta megszabadulni gyötrő bűntudatától; és közben a fogába is megint beleállt a fájás. Ez volt Arlova utolsó látogatása Rubasovnál.

Másnap, még mielőtt Arlova bejött volna a hivatalba, a Titkár közölte Rubasovval, méghozzá olyan modorban, amit bizalmasnak szánt, ám mondatainak minden szavára gondosan ügyelve, hogy egy héttel azelőtt „odaát” letartóztatták Arlova fivérét és sógornőjét. Arlova fivére külföldi nőt vett feleségül; mindkettőjük ellen az volt a vád, hogy az asszony otthoni kapcsolatai révén hazaárulást követtek el, mégpedig az ellenzék megbízásából.

Néhány perccel később megjött Arlova. Mint máskor is mindig, leült Rubasov asztala elé a hímezett blúzában. kissé előredőlve, a jegyzettömbje fölé hajolva. Rubasov fel és alá járkált mögötte, elnézte meghajlított nyakát. A csigolyákon megfeszülő bőrt. Nem volt képes levenni s szemét erről a pontról, pedig közben olyan kínosan érezte magát, hogy kis híján a rosszullét környékezte. Nem bírta megszabadulni a gondolattól, hogy „odaát” tarkón lövéssel végzik ki az elítélteket.

A következő taggyűlésen Arlovát az Első Titkár indítványára politikai megbízhatatlansága miatt leváltották könyvtárosi megbízatásából. Hozzászólás nem volt, vitát nem nyitottak az indítványról. Néhány nappal később Arlovát és a személyzet egy másik tagját hazarendelték. Korábbi kollégáik soha többé nem ejtették ki nevüket, de az alatt a néhány hónap alatt, amit még a Kirendeltségen töltött, amíg őt magát is haza nem rendelték, Rubasov szobájában még minden ott érződön Arlova nagy, lusta testének meghitt illata; bárhová ment, nem szabadulhatott tőle.

- FÖL, TI RABJAI A FŐDNEK.

Rubasov letartóztatása tizedik napjának reggele óta új, bal oldali szomszédja, a 406-os zárka lakója rendszeres időközönként kikopogtatta neki ezt a verssort - mindig ugyanazzal a helyesírási hibával: „FÖLD” helyett „FŐD”-et kocogva. Rubasov többször is megpróbált beszélgetésbe bocsátkozni vele. Amíg Rubasov kopogtatott, új szomszédja némán hallgatta; válaszképpen azonban soha egyebet nem kapott, mint mindig csak ugyanazt a szaggatott betűsört, amiből mindig ugyanaz a hibás helyesírási verssor állt össze:

- FÖL, FÖL, TI RABJAI A FŐDNEK.

Új szomszédját az előző éjjel hozták be. Rubasov felébredt ugyan rá, de csak kivehetetlen beszédet hallott, meg a 406-os zárjának csikordulását. Reggel, mindjárt az első dudaszó után, a 406-os rákezdte a kopogtatást:

FÖL, FÖL, TI RABJAI A FŐDNEK.” Sebesen és gyakorlottan kopogtatott, szinte virtuóz technikával, amiből arra lehetett következtetni, hogy az ismétlődő helyesírási hibának, valamint egyéb közleményei zavarosságának is, lelki okai lehetnek alkalmasint, és korántsem a kopogtatásban való járatlansága. Rubasov megállapította magában, hogy a 406-os alighanem háborodott lehet.

Reggeli után a 402-esben ülő fiatal cári tiszt is jelezte, hogy beszélgetni kíván. Rubasov és a 402-es között afféle barátság fejlődött. A monoklis, pödrött bajszú tiszt vélhetőleg nagyon szenvedett az unalomtól, ugyanis a legkurtább beszélgetésfoszlányért is mindig nagyon hálás volt Rubasovnak. Naponta ötször-hatszor is alázatosan kérlelte Rubasovot:

- BESZÉLGESSEN VELEM...

Rubasovnak azonban csak ritkán volt kedve a beszélgetéshez; de meg azt se nagyon tudta, hogy miről is beszélgethetne ő a 402-essel. A 402-es rendszerint a tiszt étkezdék valamelyik klasszikus anekdotáját kopogtatta ki neki. A csattanóra pedig mindig csak kínos csönd következett. Poros, régi viccek voltak, pat-

riarchális sikamlósságokkal megtűzdelve; az ember szinte látta maga előtt a 402-est, aki kikopogtatván a csattanót is, várakozásteljesen leste a kirobbanó kacajt, helyette azonban csak a néma, meszelt falat nézhetette elkeseredetten. Merő együttérzésből és szánalomból Rubasov néha hangos „HA-HÁ”-val válaszolt neki, mintegy kacajképpen. Ilyenkor aztán a 402-es nem bírt magával, féktelen jókedvet színlelve ököllel és csizmája sarkával verte ki a falon: „HA-HA! HA-HA!”, csak azért tartva néha egy kis szünetet, hogy Rubasov is vele nevetessen. Ha azonban Rubasov hallgatott csak, a 402-es szemrehányásokat tett neki: - MIÉRT NEM NEVET... - Ha viszont Rubasov a békesség kedvéért átkopogott neki egy-két „HA-HÁ”-t, a 402-es elégedetten nyugtázta: - JÓT NEVETTÜNK.

Néha meg is tréfálta Rubasovot. Ha nem kapott választ, valami számtalan veresszakkból álló katonadalt kopogtatott ki neki végestelen-végig. Megesett, hogy Rubasov, aki gondolataiba vagy éber álmaiba merülve járkált fel és alá a cellájában, egyszer csak azon vette észre magát, hogy egy régi induló dallamát dúdolgatja, mert a füle önkéntelenül is felfogta a kikapogtatott szöveget.

A 402-es azonban mégis hasznos kapcsolat volt Rubasov számára. Már több mint két évet töltött ebben a börtönben; ismert minden trükköt, kapcsolatban állt számos szomszédjával, és minden szóbeszéd eljutott hozzá; nyilvánvaló volt, hogy mindenről értesül, ami a börtönben történik.

Amikor a 406-os érkezésének reggelén a tiszt szokás szerint megint jelentkezett, Rubasov megkérdezte tőle, hogy nem tudja-e, ki az új szomszédja. A 402-es így válaszolt:

- RIP VAN WINKLE.

A 402-es szeretett rébuszokban beszélni, hogy valami kis izgalmat csempésszen legalább a beszélgetéseikbe. Rubasov megpróbálta felidézni irodalmi emlékeit. Eszébe is jutott a történet, amely arról szólt, hogy egy ember átaludt huszonöt évet, és felébredvén új, ismeretlen világban találta magát.

- ELVESZTETTE AZ EMLÉKEZETÉT? - kérdezte Rubasov. A 402-es, aki elégedett volt kis tréfája hatásával, ezután már készségesen elmondta Rubasovnak mindazt, amit az új rabról tudott. A 406-os valamikor a szociológia tanára volt egy kis délkelet-európai országban. A háború után részt vett a forradalomban, amely az ő hazájában is kitört, akárcsak akkortájt minden európai országban. Kikiáltották a „Commune”-t, amely néhány heti romantikus lét után a szokott módon véres végre jutott. A forradalom vezetői amatőrök voltak, a bukást követő megtorlást viszont a győztesek a lehető legszakszerűbb alapossággal hajtották végre; a 406-ost, aki a Kommün alatt a Népfelvilágosítási Államtitkár hangzatos címét viselte, kötél általi halálra ítélték. Egy évig várt az ítélet végrehajtására, majd a halálos ítéletet életfogytiglanra változtatták. Húsz évet töltött le belőle.

A húsz év nagyobbik része magánzárkában telt, elzárva a külvilágtól, újságok nélkül. Gyakorlatilag megfeledkeztek róla; az illető délkelet-európai ország igazságügyi gépezete még jórészt patriarchális elvek szerint működött. Egy hónappal ezelőtt merőben váratlanul amnesztiával szabadlábra helyezték - s ő, mint Rip Van Winkle, húszesztendei álom és fekete sötétség után egyszerre újra a földön találta magát.

Felült az első vonatra, amely idehozta, álmai országába. Megérkezése tizennegyedik napján letartóztatták. Talán mert a magánzárkában eltöltött húsz év után többet beszélt a kelleténél. Talán mert elmondta az embereknek, hogyan képzelte cellája éjjelein és nappalain, milyen lehet az élet ideát. Talán mert régi barátai lakcíme iránt tudakozódott, megkérdezte, hol vannak most a Forradalom hősei, nem sejtve, hogy azóta kiderült már róluk, kémek és árulók voltak valamennyien. Talán mert rossz sírokra vitt koszorút, vagy talán mert fel akarta keresni illusztris szomszédját, Rubasov elvtársat.

Most eltöprenghetett rajta, hogy mi volt jobb: két évtized a magánzárka szalmazsákján a sötétben vagy két hét a valóság napvilágánál. Lehet, hogy kissé már meg is hibbant. Ez volt Rip Van Winkle hiteles története...

Nem sokkal azután, hogy a 402-es befejezte a hosszú történetet, Rip Van Winkle is újra jelentkezett; egymás után ötször-hatszor elismételte a hibás verssort: - FÖL FÖL, TI RABJAI A FÖDNEK - aztán elhallgatott.

Rubasov lehunyta szemmel feküdt a priccén. Megint érezte magában a „grammatikai fikció” jelenlétét; ezúttal nem szavakkal adott hírt magáról, csupán valami szorongó érzés révén, mely azonban azt jelentette:

- Ezért is fizetned kell, mert ezért is te vagy a felelős; mert amíg ő az álmait álmodta, addig te ébren voltál és cselekedtél.

Aznap délután Rubasovot elvitték megborotválni.

A menet ezúttal csak az öreg fegyőrből és egy egyenruhásból állt; az öreg két lépéssel előtte csoszogott, az egyenruhás két lépéssel Rubasov mögött lépkedett. Elhaladtak a 406-os zárka előtt, de az ajtón még nem volt kint a névcímke. A borbélyműhelyben, ahol általában két rab dolgozott, most csak az egyikük volt ott; nyilván elővigyázatosságból, nehogy Rubasov több emberrel találkozhasék a kelletténél.

Leült a borbélyszékbe. A műhelyt viszonylag tisztán tartották, és még tükör is volt a falon. Rubasov levette cvikkerét, és megnézte magát a tükörben; nem látott változást, csak a szakálla nőtt ki, amióta nem látta az arcát.

A borbély némán dolgozott, gyorsan és gondosan. A műhely ajtaja nyitva állt; az ór elcsoszogott valahová; csak az egyenruhás maradt ott, és az ajtófélfát támasztva nézte a borotválást. Rubasovot derűs elégedettség fogta el az arcára kent langymeleg borotvahabtól; enyhe kísértést érzett, hogy megengedjen magának egy kis vágyakozást az élet apró kis gyönyörei iránt. Szívesen elcsevegett volna a borbélyal; tudta azonban, hogy ez tilos, és különben sem akarta bajba keverni a borbélyt, akinek széles arcát, nyílt tekintetét rokonszenvesnek találta. Arcáról ítélve inkább lakatosnak vagy gépkezelőnek gondolta volna. Amikor végzett a pamacsolással, először végighúzta arcán a kést, udvariisan megkérdezte, hogy vajon nem húzza-e a bőrét; „Rubasov polgártársnak” szólította.

Ez volt az első mondat, amely elhangzott a borbélyműhelyben, amióta Rubasov belépett a helyiségbe, s ezért bármily tárgyilagos volt is a borbély hangja, szavai ezáltal különös jelentőséget kaptak. Aztán újra csönd lett; az ajtóban álló ór cigarettára gyújtott; a borbély megnyesegette Rubasov kis kecskeszakállát, és gyors, pontos mozdulatokkal a frizuráját is megigazította kissé. Ahogy fölébe hajolt, Rubasov egy percre elkapta a borbély tekintetét; ugyanebben a pillanatban a borbély két ujjal benyúlt Rubasov gallérja alá, mintha csak azért tenné, hogy jobban hozzáférjen a nyakán növény apró hajszálakhoz; ahogy azonban kihúzta az ujjait, Rubasov megérezte, hogy kis papírgalacsin nyomja a nyakát a gallér alatt. Néhány perccel később véget ért a borotválás, és Rubasovot visszakísérték a cellájába. Leült az ágya szélére, és szemét a kémlelőnyílásra szegezte, hogy meggyőződjék róla, nem figyelik-e, majd kivette gallérja alól a papírgalacsint, kisimította és elolvasta: Csak három szó állt rajta, és láthatólag sebtében firkantotta le valaki az üzenetet:

„Halj meg némán.”

*

Rubasov bedobta a papírdarabkát a vödörbe, és újrakezdte sétáját a zárkában. Ez volt az első üzenet, amely a külvilágból elért hozzá. Amikor az ellenséges ország börtönében ült, gyakran sikerült üzeneteket becsempészni hozzá; mindig arra biztatták, hogy emelje fel a tiltakozás szavát, hogy fordítsa a vádakát vádlói ellen. Lehet, hogy olyan pillanatai is vannak a történelemnek, amikor a forradalmárnak el kell némulnia? Lehet, hogy olyan fordulópontjai is vannak, amikor csak egyetlen helyes választása lehet, amikor csak azt az egyet várja el tőle a történelem, hogy haljon meg némán?

Rubasov gondolatait a 402-es szakította félbe, aki nyomban kopogtatni kezdett, amikor visszaérkezett a cellájába; majd szétvetette a kíváncsiság, és azíránt tudakozódott, hová kísérték Rubasovot.

- BOROTVÁLNI - tájékoztatta Rubasov.

- MÁR A LEGROSSZABBTÓL TARTOTTAM - kopogtatta vissza a 402-es együttérzőn.

- CSAK ÖN UTÁN - felelte neki Rubasov.

Mint rendesen, a 402-es most is hálás közönsége volt Rubasovnak.

- HA-HA! - üzenté vissza elégedetten. - MAGA AZTÁN KEMÉNY LEGÉNY.

Rubasov maga is meglepődött rajta, de némi megelégedettséggel töltötte el ez a némileg divatjamúlt bók. Irigyelte a 402-est, aki számára kasztjának merev erkölcskódexe pontosan előírta, hogyan kell élnie és meghalnia. Neki legalább volt mihez tartania magát. Az ő fajtájának azonban nem volt ilyen mindentudó tankönyve az élethez; mindent saját magának kellett kiokoskodnia.

Még a meghalásnak sem volt meg az etikettje. Mi méltóbb halál: meghalni némán - vagy megbélyegezni önmagát, ám ezáltal is segíteni élethossziglan követett céljait? Arlovát annak idején azért áldozta föl, mert a maga személye értékesebb volt a Forradalom számára, mint az asszonyé. Ez volt legalábbis az a döntő érv, amivel a barátai rávették arra a bizonyos nyilatkozatra; a kötelességtudat, hogy meg kell őriznie magát, hogy később újra hasznára lehessen a Forradalomnak, többet nyomott a latban, mint a kispolgári morál parancsolatai. Számukra, akik átformálták a történelem arculatát, nem létezett fontosabb kötelesség, mint életben maradni és készenlétben állni a harcra. „Te mindig is azt fogsz csinálni velem, amit akarsz”, mondta Arlova, és ő csakugyan így is járt el. Miért lenne hát önmagával szemben kíméletesebb? „A következő évtizedben fog eldőlni, hogy mi lesz a világ sorsa körünkben”, idézte Ivanov az ő szavait. Megengedheti-e hát magának, hogy merő undorból, csüggedésből és hiúságból visszalépjen a szereptől? És ha kiderül, hogy mindennek ellenére a Nagy Egyesnek mégiscsak igaza van? És hogy itt benn is, a mocsokban, a vérben, a hazugságok közepette is, mindennek dacára a jövő alapjait fektetik le?

Vajon nem mindig is embertelen, gátlástalan építőmester volt-e a történelem, hazugságból, vérből és

sárból keverve malterét? Halj meg némán - tűnj el a sötétben - mondani könnyű... Rubasov hirtelen megtorpant az ablaktól számított harmadik sor fekete kockáján; rajtakapta magát, hogy fennhangon mondogatja maga elé: „halj meg némán”, de gúnyos hangsúllyal, helytelenítőleg, mintha csak a parancs teljes képtelenségét akarná kiemelni...

És csak most ébredt rá, hogy eltökéltsége, amivel vissza akarta utasítani Ivanov ajánlatát, feleannyira sem megingathatatlan, mint képzelte. Most még az is kétségesnek tűnt a számára, hogy vajon valóban komolyan gondolta-e, hogy visszautasítja az ajánlatot, és csakugyan némán fog lelépni a színről.

5.

Rubasov életkörülményei tovább javultak. A tizenegyedik nap reggelén levitték sétálnia börtönudvarra.

Az öreg fegyőr jött érte nem sokkal reggeli után, ugyanazzal az egyenruhással, aki a borbélyhoz is elkísérte. Közölték vele, hogy mostantól kezdve napi húsz perc sétát engedélyeztek a számára. Rubasovot az „első rundba” osztották be, amely rögtön reggeli után ment sétálni. Aztán az őr ledarálta neki a séta szabályait: tilos szót váltani a sétaszomszédjával vagy bármely más őrizetessel; tilos továbbá jeleket váltani egymással, írásos üzeneteket átvenni vagy továbbítani, és tilos kilépni a sorból; mindeme szabályok megszegése a séta kedvezményének azonnali megvonását vonja maga után; súlyos fegyelmi vétség, büntetése négyheti sötétzárka. Ezek után az őr becsapta Rubasov zárkájának ajtaját, és a háromtagú menet elindult az útjára. Még csak néhány lépést tettek, amikor az öreg fegyőr újra megállt; a 406-os ajtaja előtt.

Rubasov, aki a fegyveres őr mellett maradt, kissé távolabb állt az ajtótól, de így is belátott a cellába: megpillantotta a piccsén heverő Rip Van Winkle lábát. Fekete, magas szárú gombos cipőt viselt, és rojtosra kopott kockás nadrágot, még így is olyan volt azonban furcsamód, mintha skatulyából húzták volna ki. Az öreg fegyőr neki is elmondta a séta szabályzatát; ezután a kockás nadrágba bújtatott lábak tétován és reszketegen lekászálódtak a fekhelyről, és egy apró

termetű öregember jelent meg a zárkaajtóban, pislogva. Arcát sűrű, ősz borosta fődte; a feltűnő nadrághoz fekete vászonzakót viselt, s alatta fekete mellényt, melynek zsebéből fém óralánc fityegett elő. Megállt az ajtóban, és kíváncsi, de komoly arccal szemügyre vette Rubasovot; kurtán, ám barátságosan odabiccentett neki, majd a négy főre szaporodott menet továbbindult a folyosón. Rubasov arra számított, hogy egy szerencsétlen, zavarodott lélekkel fogja szembe találni magát; most azonban megváltoztatta a véleményét. A szemöldöke ugyan néha meg-megrándult, ami talán a sötétzárkában eltöltött évek következménye volt, máskülönben azonban Rip Van Winkle tiszta és gyermekien barátságos pillantással nézett rá. Kissé lassan járt, de azért határozott, ha rövid léptekkel is, és olykor-olykor barátságos pillantásokat küldözgetett Rubasov felé. A lépcsőn lefelé váratlanul megbotlott a kis öreg, és el is esett volna, ha az őr el nem kapja a karjánál. Rip Van Winkle odamotyogott az őrnek néhány szót, de olyan halk hangon, hogy Rubasov nem értette, mit mond, bár nyilván valami udvarias köszönetféle lehetett, mert válaszképp az őr csak bután elmosolyodott. Aztán a nyitott ajtón át kiléptek az udvarra, ahol a többi rab már kettésével felsorakozva várakozott. Ekkor az udvar közepéről, ahol a fegyveres őrség állt, két rövid sípszó hallatszott, és azzal kezdetét vette a séta.

Az ég tiszta volt, valami különös, sápadt kékség terült szét rajta, és a légben a hó kristályos illata lebegett. Rubasov elfelejtette magával hozni a pokrócát, s most didergett a hidegben. Rip Van Winkle egy kopott, szürke pokrócot borított magára, amit az öreg fegyőrtől kapott, amikor kiléptek az Lídvarra. Némán lépkedett Rubasov mellett, apró, szilárd léptekkel, és néha fel-fellesett a sápadt kék égre; a szürke takaró a térdéig lecsüngött, mintha harang alatt lépkedett volna. Rubasov kiszámította, hogy melyik lehet az ő cellájának az ablaka; sötét volt és piszkos, akárcsak a többi ablak; innen lentről semmit sem lehetett látni abból, ami mögötte volt. Egy ideig a 402-es ablakára függesztette a pillantását, de ott sem látszott semmi a vak, rácsos ablaküveg mögött. A 402-esnek nem járt séta; de borbélyhoz sem vitték soha, és orvosi vizsgá-

latra sem kísérték föl; Rubasov egyszer sem hallotta, hogy kieresztették volna a zárkájából.

Némán rótták lassú köreiket a börtönudvarban. Rubasov észrevette, hogy a sűrű, ősz borosta közt alig észrevehetően, Rip Van Winkle ajka megállás nélkül mozog; motyogott valamit magában, amit Rubasov eleinte hiába igyekezett megérteni; aztán rájött, hogy az öreg a „Föl föl, ti rabjai a földnek” dallamát dúdolja. Elmebeteg ugyan nem volt, de a magánzárkában eltöltött hétezer nappal és éjszaka alatt kétségkívül kissé bogaras lett. Rubasov szemügyre vette oldalvást a kis öregot, és megpróbálta elképzelni, hogy milyen érzés lehet két évtizedre elszakítva lenni a világtól. Húsz évvel ezelőtt még ritkaság volt az autó, és külsőre is igen különös jármű volt; akkor még nem volt rádió sem, és senki sem ismerte a mai politikai vezetők nevét. Senki sem sejthette, hogy milyen új tömegmozgalmak fognak támadni, milyen politikai földcsuszamlások tanúja lesz a világ, aminthogy azt sem gyanította akkor még senki, milyen vargabetűket fog leírni fejlődése során a Forradalom Állama, milyen meghökkentő fejlődési szakaszon fog átmenni; akkor, húsz évvel ezelőtt még azt hihette az ember, hogy íme, feltárultak Utópia kapui, s az emberiség immár ott áll a jövő küszöbén...

Rubasov megállapította, hogy képzelőereje megfeszítésével sem képes még csak elgondolni sem, hogy milyen lelkiállapotban lehet most a szomszédja, holott igazán nagy gyakorlata volt abban, hogyan kell „a mások fejével gondolkozni”. Ivanovéval minden különösebb erőfeszítés nélkül sikerült is Rubasovnak, a Nagy Egyes is könnyű eset volt a számára, de még a monoklis katonatiszttal is megbirkózott; Rip Van Winkle azonban meghaladta még az ő képességeit is. Megint megnézte magának a kis öregembert; éppen akkor fordult ő is Rubasov felé; mosolygott; két kézzel fogta össze magán a pokrócot, úgy jött mellette apró léptekkel, és közben alig hallhatóan a „Föl, föl, ti rabjai a földnek” dallamát dúdolgatta.

Amikor visszakísérték őket az épületbe, a zárkája ajtajához érve az öregember utoljára még egyszer Rubasov felé fordult, és barátságosan odabiccentett neki; hunyorgó szemének pillantása azonban hirtelen megvál-

tozott, rémulten, reményvesztetten nézett Rubasovra; Rubasov azt hitte, most mindjárt kiáltani fog az öreg, de a fegyőr akkor már becsapta a 406-os ajtaját. Amikor Rubasovra is újra rázárták a cellaajtót, azonnal a falhoz lépett; Rip Van Winkle azonban hallgatott, és nem felelt a kopogtatásra.

A 402-es viszont, aki az, ablakából nézte a sétát, mindent tudni akart, a Legapróbb részletet is. Rubasovnak arról is be kellett számolnia, hogy milyen illata volt a levegőnek, hogy hideg van-e odakinn avagy inkább csak hűvös, hogy találkozott-e más rabokkal a folyosón, és hogy végül sikerült-e mégis szót váltania Rip Van Winklével. Rubasov türelmesen válaszolatott a kérdésekre; a 402-eshez képest, akit még a cellájából sem engedtek ki soha, ő igazán kivételezett helyzetben volt; megsajnálta a szomszédját, szinte büntudatot érzett.

Másnap és harmadnap is ugyanabban az időben, mindjárt a reggeli után jöttek Rubasovért. És a sétán mindig Rip Van Winkle volt a párja. Lassan rótták a köröket, egymás mellett lépkedve, ki-ki magára terítve a pokrócát, és némán; Rubasov elmerült a gondolataiba, csak néha pillantott fel, hogy csíptetője üvegén át szemügyre legyen egy-egy rabot vagy fölpillantson az ablakokra; az egyre tömöttebb szakállt eresztő öreg, arcán szelíd, gyermeki mosolyával, végeérhetetlen dallamát dudorászva lépkedett mellette.

A harmadik napig egyetlen szót sem váltottak egymással, pedig Rubasov észrevette, hogy az örök maguk sem veszik nagyon komolyan a tilalmat, és hogy a többi sétáló pár szinte szakadatlan beszélgetést folytat; tekintetüket mereven előreszegezték, és persze a Rubasov által is jól ismert börtöntechnikával beszéltek, alig-alig mozdítva ajkukat.

Harmadnapon Rubasov a jegyzetfüzetét és a ceruzát is magával hozta; a füzetet a bal zsebébe tette, úgy, hogy jól kilátszódjék belőle. Tíz perc is beletelt, amíg az öreg észrevette; felcsillant a szeme. Lopva a kör közepén álló fegyveres örökre pillantott, akik élénk társalgásba merülve, nem sokat törődtek a rabokkal; gyorsan kirántotta Rubasov zsebéből a füzetet meg a ceruzát, és a harangként reá boruló pokróc alatt se-

besen írni kezdett. Hamar végzett vele, kitepte a lapot, és odanyomta Rubasov kezébe; a füzetet és a ceruzát azonban megtartotta magának, és tovább írt. Rubasov előbb megbizonyosodott róla, hogy az örök továbbra sem figyelnek rájuk, aztán lepillantott a kitepelt papírlapra. Nem írás volt rajta, hanem rajz: annak az országnak a térképe, melyben börtönük állt, még hozzá bámulatatos pontossággal megrajzolva. Feltüntette a rajz a főbb városokat is, a folyókat és a hegységeket; a közepén zászló lobogott, rajta a Forradalom jelképe.

Újabb félkör megtétele után a 406-os még egy lapot kitepelt a füzetből, és azt is Rubasov kezébe nyomta. Ezen is ugyanaz a rajz állt, a Forradalom Országának az előbbivel tökéletesen azonos térképe. A 406-os ekkor Rubasovra pillantott, és mosolyogva várta a hatást. Rubasov kissé zavarba jött ettől a pillanattól, és néhány elismerő szót mormogott válaszképp. Az öreg rákacsintott:

- Behunyt szemmel is tudom - mondta.

Rubasov bólintott.

- Látom, nem hisz nekem - mondta az öreg mosolyogva -, csakhogy én ezt húsz évig gyakoroltam.

Gyors pillantást vetett az örök felé, aztán behunyta a szemét, és változatlan ütemben tovább lépkedve hozzálátott, hogy a pokróca alatt újra megrajzolja az előbbi térképet. Szemét szorosán behunyta, és az állát magasra feltartotta, mint a vakok. Rubasov aggodva nézett az örökre; félt, hogy az öreg megbotlik vagy talán véletlenül kilép a sorból. Újabb félkörnyi séta után azonban ismét elkészült a rajz, mely, bár a vonalak kissé reszketegebbek voltak, mint az előbbi térképeken, éppen olyan pontos volt, mint azok; épp csak a Forradalom jelképe az ország közepén álló zászlón kissé aránytalanul nagyra sikerült.

- Most már elhiszi? - súgta a 406-os boldogan mosolyogva. Rubasov bólintott. Ekkor azonban hirtelen elborult az öreg tekintete; Rubasov felismerte benne a félelmet, amely minden alkalommal megjelent az arcán, amikor rázárták a cellaajtót.

- Helyzetem reménytelen - sűgta oda Rubasovnak. - rossz vonatra raktak.

- Hogy érti ezt? - kérdezte Rubasov.

Rip Van Winkle szelíden és szomorúan mosolygott rá. - Rossz vasútállomásra vittek - mondta -, és persze azt hitték, hogy nem veszem észre. Ne árulja el senkinek, hogy tudom - sűgta, és az örök felé kacsinzott.

Rubasov bólintott. Aztán nemsokára megszólalt a síp, amely a séta végét jelezte.

Az épület ajtaján belépve kínálkozott még egy perc; amikor nem figyeltek rájuk. A 406-os arca ismét tisztán és barátságosan csillogott.

- Magával is ugyanez történt? - kérdezte Rubasovot együtttérzón.

Rubasov bólintott.

- Nem szabad feladni a reményt. Biztosan eljön a napja, amikor eljutunk oda... - mondta Rip Van Winkle, és a Rubasov kezében tartott gyűrt térképre mutatott.

Aztán visszadugta Rubasov zsebébe a füzetet meg a ceruzát. A lépcsőn fölfelé már újra a végeérhetetlen dallamot dúdolta.

6.

Egy nappal az Ivanov által szabott határidő letelte előtt vacsoraosztáskor Rubasovnak az az érzése támadt, hogy valami szokatlan van a levegőben. Nem tudta okát adni az érzésnek; az ételt ugyanolyan gépiesen osztották, a duda mélabús bögése is pontosan ugyanakkor szólalt meg, mint máskor; Rubasovnak azonban most mégis úgy tetszett, hogy valami szokatlan feszültség rezeg a levegőben. Lehet, hogy valamelyik házimunkás nézett rá olyan szemmel, ami többet mondott, mint máskor; talán az öreg fegyőr hangjának volt valami eddig ismeretlen felhangja. Rubasov nem tudta az okát, de aznap nem ment neki a munka; az idegeiben érezte a börtönt átjáró feszültséget, akár a reumás ember a közelgő vihart.

Amikor a „takarodó” utolsó hangjai is elháltak, Rubasov kilesett a folyosóra; az alacsony elektromos feszültség miatt halványan pislogtak csak a villanykörtek, fakó fényük alig világította meg a padló kőkockáit is; a folyosó csöndje végérvényesebb és viaszatlanabb volt mint valaha. Rubasov végigdőlt a priccsén, aztán újra felkelt, kényszerítene magát, hogy leírjon néhány sort elnyomta a cigarettáját, másikkra gyújtott. Lenézett az udvarba; odakinn olvadt, a hó piszkos volt és latyakos, körös-körül felhők csüngtek az égen, a szemközti mellvéden fel-alá járkált a puskás ór. Rubasov megint kilesett a júdáson: csak csöndet, csüggedést látott, és a villanylámpák fakó fényét.

Szokása és a késői óra ellenére beszélgetést kezdeményezett a 402-essel. - ALSZIK? - kérdezte kopogtatva. Sokáig nem jött válasz; Rubasov egyre csalódottabban várta a választ. Aztán meghallotta a kopogtást - erőtlenebb és vontatottabb volt, mint máskor.

- NEM. MAGA IS ÉRZI?

- MIT? - kérdezte Rubasov. Nehezen lélegzett; az ágyán fekvé kopogtatott a cvikkere keretével.

A 402-es megint késlekedett a válasszal. És amikor megjött a válasz, akkor is olyan halkán kocogtatta falat, mintha suttozna:

- ALUDJON INKÁBB...

Rubasov mozdulatlanul hevert az ágyán, és röstelkedett, hogy a 402-es ilyen atyáskodó hangon beszél vele. Hanyatt feküdt a sötétben, és a félig felemelt kezében tartott csíptetőjét nézegette, mellyel a falat kocogtatta. Olyan sűrű csönd ülte meg a börtönt, hogy szinte hallotta zúgását a fülében. Ekkor a 402-es újra kopogtatni kezdett:

- FURCSA - HOGY AZONNAL MEGÉRZI...

- MIT? MAGYARÁZATOT! - kopogta Rubasov, és felült az ágyában.

A 402-es, úgy látszik, alaposan megfontolta a választ. Aztán némi habozás után így felelt:

- AZ ÉJJEL PONTOT TESZNEK BIZONYOS POLITIKAI VITÁK VÉGÉRE...

Rubasov megértette a célzást. Felült, és hátát a falnak döntve várta a sötétben a folytatást. A 402-es azonban elhallgatott. Némi várakozás után Rubasov megkérdezte:

- KIVÉGZÉSEK?

- IGEN - válaszolta a 402-es kurtán.

- HONNAN TUDJA? - kérdezte Rubasov.

- A NYÚLSZÁJÚTÓL.

- MIKOR?

- NEM TUDOM. - Majd rövid szünet után: - NEMSOKÁRA.

- NEVEKET TUD? - kérdezte Rubasov.

- NEM - felelte a 402-es. Majd rövid szünet után így folytatta: - A MAGA FAJTÁJA. POLITIKAI ELHAJLÁS.

Rubasov visszafeküdt és várt. Aztán föltette a csíptetőjét, fektében az oldalára fordult, fél karját a feje alá tette, és tovább várt. A folyosóról semmi sem hallatszott be. Bármi történt is az épületben, minden hangot elnyelt a dermesztő sötétség.

Rubasov még sohasem látott kivégzést - csak majdnem, az is sajátja lett volna; de ez is még a polgárháború alatt volt. Nemigen tudta elképzelni, hogyan zajlik le az ilyesmi köznapi körülmények között, a megszokott napirend részeként mintegy. Hallomásból tudta, hogy a kivégzéseket éjszaka volt szokás végrehajtania pincében, tarkólvéssel; a részletekről azonban sejtelve sem volt. A Pártban a halált az élet természetes velejárójának tekintették, nem vette körül semmiféle romantikus fénykör. Magától értetődő, logikus fejlemény volt, amivel számolni kellett; afféle filozófiai absztrakció. De nemigen volt szokás beszélni róla, a „kivégzés” pedig szinte sohasem hangzott el; ehelyett általában „fizikai likvidálást” mondtak. A „fizikai likvidáláshoz” is azonban csak egyetlen képzettársítás járult: az érintettek politikai tevékenységének felszámolása. A halál maga technikai rész-

letkérdés volt csupán, s mint ilyen, merőben érdektelen körülmény; logikailag felépített egyenletek egyik lehetséges tényezőjeként, a halál minden testközeli valóságát elvesztette.

Rubasov a sötétséget bámulta csíptetőjén át. Vajon elkezdődött-e már? Vagy még csak ezután kezdik? Levetette a cipőjét és a zokniját; meztelen lába fehéren világított a sötétben a tókaró túlsó végén. Egyre természetellenesebb lett a csönd. Nem a zajok máskor oly megnyugtató hiánya volt; ezen a csöndön érezni lehetett a beléje fúlt, elnyelt hangokat, olyan volt, mint egy dob feszülő bőrének néma remegése. Rubasov a meztelen lábait nézegette; az ujjait mozgatta lassan, szórakozottan. Groteszk, kísérteties látvány volt; mintha két fehér lába külön életet élt volna. Szokatlan élességgel érezte át, hogy teste van; érezte lábán a pokróc langyos érintését és kezének nyomását a nyaka alatt. Hol történik a „fizikai likvidálás”? Úgy képzelte, hogy bizonyára valahol lent, ahová a borbélyműhely mögött induló lépcső vezet. Egyszerre az orrában érezte Gletkin revolverszíjának friss bőrszagát, és hallotta, hogyan ropog szinte a kikeményített zsávo-lyuniformisa minden mozdulatára. És vajon mit mond az áldozatának? „Álljon oda a falhoz, és forduljon befelé”? Vajon hozzáteszi-e, hogy „kérem”? Vagy esetleg azt mondja neki, hogy „Ne féljen. Nem fog fájni...”? Az is lehet persze, hogy figyelmeztetés nélkül lő, hátulról, miközben a helyszínre kísérik az illetőt - habár az áldozat bizonyára folyton hátratekinget. Elképzelhető, hogy a zubbonya ujjába rejtve tartja a revolverét, ahogy a fogorvosok szokták a fogót. Lehet továbbá, hogy többen is jelen vannak az ilyen alkalmakkor. Miféleképp lehetnek? Előre- vagy hátradől-e az áldozat? Felkiált-e még? Alighanem előfordul, hogy egy golyó nem is végez vele, ilyenkor kell még egy kegyelem-lövés.

Rubasov szívta a cigarettáját, és a lábujjait nézegette. Olyan csönd volt, hogy még az égő cigaretta-papír halk sercegése is hallatszott. Mélyen leszívta a füstöt. Marhaság, mondta magában. Mint egy filléres regény. Az az igazság, hogy sohasem gondolt még a „fizikai likvidálás” technikai valóságára. Nem is hitt benne. A halál merő absztrakció csupán, az ember saját

halála pedig különösen az. Lehet, hogy már le is zajlott az egész, ami tiedig elmúlt, az többé nem valóság. A börtönben csönd volt és sötétség, a 402-es is abbahagyta a kopogtatást.

Szinte várta már, hogy valaki felsikoltson a folyosón, és széttépje ezt a természetellenes csöndet. Beleszipantott a levegőbe, és rájött, hogy már egy ideje Arlova illatát érzi az orrában. Még a cigarettának is Arlova-szaga volt; Arlova börtárcában tartotta a cigarettáját, a retiküljében, s a cigarettái átvették a púdere illatát... Nem akart szünni a csönd. Csak a priccse reccsent meg, valahányszor megmozdult.

Éppen arra gondolt, hogy felkel és elszív még egy cigarettát, amikor újra kopogtatást hallott a fal felől. - JÖNNEK - szólt az üzenet. Rubasov belehallgatózott a csöndbe. Csak a vér lüktetését hallotta a fülében, mást nem. Várt. De csak egyre sűrűbb lett a csönd. Levette a csíptetőjét, és átkopogott a falon:

- NEM HALLOK SEMMIT...

A 402-es várt a válasszal. Aztán egyszer csak hangosan és pattogva így felelt:

- A 380-AST VISZIK. ADD TOVÁBB.

Rubasov gyorsan felült. Most már mindent értett: tizenegy zárkán át jött az üzenet, a 380-as szomszédaitól. A 380-astól a 402-esig sorakozó cellák egyetlen hangláncba kapcsolódtak a sötétség csöndjében. Védtelenek voltak valamennyien, zárkájuk négy fala közé zárva; ez a kopogtatás volt a szolidaritásuk. Rubasov felpattant priccseről, mezítláb odasietett a túlsó falhoz, megállt a küblije mellett, és átkopogtatta a 406-osnak:

- FIGYELEM. MOST VISZIK KIVÉGEZNI A 380-AST. ADD TOVÁBB.

Fülelve várta a választ. Lába mellett búzlott a kübli; párája kiúzta orrából Arlova illatát. Nem kapott választ.

Rubasov visszasietett a priccséhez. Most nem a csíptetője keretével, hanem ökölbe zárt ujjai bütykével kopogtatta a falat:

- KI A 308-AS?

Megint nem kapott választ. Rubasov úgy képzelte, hogy akárcsak ő maga, a 402-es is ide-oda ingázik a cellája két fala közt. A közöttük lévő tizenegy zárka lakói is mind mezítláb, nesztelen futkosnak az egyik faluktól a másikhoz. A 402-es most ért vissza Rubasov falához:

- MOST OLVASSÁK FEL NEKI AZ ÍTÉLETET. ADD TOVÁBB.

Rubasov megismételte a kérdést:

- KI AZ?

A 402-es azonban már újra a másik falánál lehetett. Semmi értelme sem volt, hogy továbbadja az üzenetet Rip Van Winklének, de azért Rubasov átment a cellája kübli felőli oldalára, és lekopogtatta az üzenetet; valami homályos kötelességérzet parancsára cselekedett - a láncnak nem szabad megszakadnia. Hányinger fogta el a kübli búzétól. Visszament az ágyához, és tovább várakozott. Kintről azonban még most sem hallatszott semmi nesz. Csak a falon át jött tovább a kopogtatás:

- SEGÍTSÉGÉRT KIÁLT.

- SEGÍTSÉGÉRT KIÁLT - adta tovább Rubasov a 406-osnak. Hallgatózott, jön-e valami válasz. Nem hallott semmit. Rubasov attól félt, hogy amikor legközelebb megint idejön a küblihez, elhányja magát.

- MÁR HOZZÁK. ÜTIK-VERIK. KIABÁL. ADD TOVÁBB - kopogtatta a 402-es.

- MI A NEVE? - kérdezte Rubasov gyorsan, mielőtt még a 402-es befejezhetné volna a mondatot. Most megkapta a választ:

- BOGROV ELLENZÉKI. ADD TOVÁBB.

Rubasovnak egyszerre elgyöngült a lába. Neki kellett támaszkodnia a falnak, úgy kopogta át a 406-osnak:

- MIHAIL BOGROV, AZELŐTT A PATYOMKIN CIRKÁLÓ MATRÓZA, A KELETI FLOTTA FŐPARANCSNOKA, A FORRADALMI ÉRDEMÉREM TULAJDONOSA. MOST VISZIK KIVÉGEZNI.

Letörölte homlokáról a verejtéket, behányta vödörbe, aztán befejezte az üzenetet:

- ADD TOVÁBB.

Nem tudta maga elé idézni Bogrov vonásait, csak hatalmas termete körvonalai jelentek meg előtte, félszegen lecsüngő, hosszú karja, széles holdvilágképének szeplői, kissé turcsi orra. 1905 után, a száműzetésben együtt laktak; Rubasov tanította meg a matrózt írni és olvasni, ő tanította meg a történelmi gondolkodás alapelemeire is; azóta bármerre járt is Rubasov, évente kétszer kézzel írott levelet kapott tőle, melyet mindig ezekkel a szavakkal zárt: „Sírig hű elvtársad, Bogrov.”

- MÁR JÖNNEK - kopogta a 402-es sietősen és olyan hangosan, hogy Rubasov, aki még a kübli mellett állt, fejét a falnak támasztva a cella túlsó felén is meghallotta!

- ÁLLJ A JÚDÁSHOZ. DÖRÖMBÖLJ. ADD TOVÁBB.

Rubasov összeszedte magát. Átkopogtatta az üzenetet a 406-osnak: - ÁLLJ A JÚDÁSHOZ. DÖRÖMBÖLJ. ADD TOVÁBB. - Aztán odament az ajtóhoz, és várt a sötétben. Ugyanolyan csönd volt, mint azelőtt.

Tompa és távoli dörömbölés hallatszott a folyosón. Ez most már nem kopogtatás volt: a 380-as cellától a 402-esig a rabok, akik a hírláncot alkották, most mindnyájan ott álltak a zárkaajtó mögött, és díszőrséget adtak a sötétben; dörömbölésük a megtévesztésig idézte a messzi szél sodorta távoli dobszó ünnepélyes, tompa pufogását. Rubasov szemét a kémlelőnyílásra szorította, és beállt a kórusba; két ököllel döngette ütemesen az ajtót. Legnagyobb meglepetésére a hanghullám nem állt meg nála, átvette a 406-os is, és végigzengett az egész folyosón; Rip Van Winkle tehát mégiscsak megérthette az üzenetet; ő is döngette az ajtót. Ugyanakkor balról, egyelőre még kissé távolabbról, vagyis látni még nem láthatta, vascsikorgást hallott - ahogy félrehúzták a síneken csúszó ajtókat. Tőle balra kissé felerősödött a dörömbölés; Rubasov tudta, hogy most nyitották ki az ajtót, amely a magánzárkák sorát a köztörvényesek szárnyától elválasztotta. Aztán kulcscsörgést hallott, újra becsukták az ajtót;

majd léptek közeledtek, csusszanva, csoszogva a kövön. Tőle balra hirtelen hullámmá dagadt a dörömbölés, és egyenletesen dübörgő, tompa crescendóvá erősödött. Rubasov, aki csak a 401-es és a 407-es cella közé eső folyosószakaszt látta a kémlelőnyílásán át, még mindig nem látott semmit. Immár gyorsan közeledtek azonban a csusszanó, csoszogó léptek, amelyeket valami karistolás is kísért; most már egy nyöszörgő, vinnyogó hangot is ki tudott venni; olyan volt, mint a gyereksírás. Felgyorsultak a léptek; balra kissé gyöngült a dörömbölés, jobb felé erősödött.

Rubasov ököllel verte az ajtaját. Fokozatosan elveszítette az időérzékét, azt sem tudta szinte, hogy hol van, már csak az őserdei tamtandobok tompa pufogását hallotta; meglehet, majmok álltak ketrecük rácsa mögött s a mellüket döngették; szemét a júdásra szorította, és a döngetéssel egy ütemre, hol lábujjhegyre emelkedett, hol visszazökkent a sarkára. Most is csak a villanylámpák pállott, sárga fénytől megvilágított folyosót látta, meg a 401-es és a 407-es vasajtáját, de a döngő dobszó egyre erősödött, és egyre közelebből hallotta a karistolást meg a nyöszörgő hangot. Most egyszer csak sötét emberalakok léptek a látómezejébe: itt voltak. Rubasov abbahagyta a dörömbölést, és csak meredten bámult. Egy-két másodperc - és eltűntek. Amit az alatt a néhány másodperc alatt látott, örökre beleégett Rubasov emlékezetébe. Két homályos alak ment el az ajtaja előtt, két egyenruhás, csak annyit látott belőlük, hogy tagbaszakadt férfiak, akik egy harmadikat vonszoltak, kétfelől a hóna alá nyúlva. A középső alak ernyedten lógott a kezük között, mégis a játék babák furcsa merevségével, lába kinyúlva, feje lebicaklott, hasa szinte a földet súrolta. Cipője orra a padlót karistolta, s ez adta azt a különös hangot, amit Rubasov már messziről hallott. Őszes hajtincsek lógtak lecsüngő arcába, a szája erőtlen eltátva. Verejtekcsöppek borították az arcot; a szájából nyál csurgott le az állán. Elvonszolták Rubasov látómezejéből, vitték tovább a folyosón, s eltűntek vele jobb felé; lassan elhalt a vinnyogó nyöszörgés; már csak távoli visszhangként hallotta, három, fájdalmasan elnyújtott magánhangzót: „u-a-o”. Mielőtt azonban a folyosó végén, a borbélyműhelynél befordultak volna vele

a sarkon, Bogrov kétszer egymás után felüvöltött, és ekkor Rubasov nemcsak a magánhangzókat hallotta, hanem az egész szót; az ő nevét üvöltötte, tisztán hallotta: „Ru-ba-sov”...

Aztán mintegy jeladásra csönd lett. A villanylám-pák megint ugyanúgy világítottak, mint azelőtt, a folyosó kihalt volt, mint máskor. Csak a 406-os fala felől szólt a halk kopogtatás:

- FÖL, FÖL, TI RABJAI A FÖDNEK.

*

Rubasov az ágyán hevert, de fogalma sem volt róla, hogyan került oda. Még a fülében dübögött a dörömbölés, a csönd azonban most már igazi csönd volt, üres és nyugodt. A 402-es valószínűleg aludt már. Bogrov pedig, vagyis ami megmaradt belőle, valószínűleg nem élt már.

„Rubasov, Rubasov...” Utolsó kiáltása is kitörölhetetlenül bevéődött Rubasov emlékezetébe. Élesebben, mint az előbbi látvány. Nehezebbé esett azonosítani Bogrovot azzal a bénán csüngő, babaszerű, verejttékkel borított alakkal, akit mereven kinyújtott lábbal vonszoltak el a szeme előtt. Csak most ébredt rá, hogy teljesen ősz volt. Mit műveltek ezek Bogrovval? Mit csináltak ezzel a tagbaszakadt matrózzal, hogy ilyen gyerekes nyöszörgés jött ki csak a torkán? Arlova is így vinnyogott vajon, amikor végighurcolták a folyosón?

Rubasov felült, és homlokát a falnak támasztotta, amely mögött a 402-es már az álmát aludta; félt, hogy megint rosszul lesz. Még sohasem képzelte maga elé Arlova halálát ilyen részletességgel. Mindeddig csak elvont esemény volt a számára; kínos érzés volt ugyan rá gondolnia, abban azonban sohasem kételkedett, hogy amit tett, logikailag helyes volt. Most azonban, hogy megint felfordult a gyomra, és hideg verejték ütött ki a homlokán, egyszerre úgy érezte, hogy régi gondolkodásmódja maga volt a téboly. Bogrov vinnyogása felborította az egyenletet. Mostanáig Arlova is csak egy volt az egyenlet tényezői közül, még hozzá nem is nagyon fontos tényező, azt tekintve, hogy mi forgott kockán. Az egyenlet azonban most egyszerre összeom-

lott. Megjelent előtte Arlova lába a magas sarkú cipőben, amint végigvonszolja a folyosón, és ez felborította a matematikai egyensúlyt. A jelentéktelen tényező egyszerre mérhetetlenül nagygyá nőtt, abszolútummá lett; Bogrov nyöszörgése, az a már nem is emberi hang, amelyen a nevét kiáltotta, meg a tompán döngő dörömbölés, ott visszhangzott a fülében; és elnyomta a józan ész cérnavékony hangocskáját, mint habzó hullámok robaja a fuldokló hörgését.

Rubasov a végsőkig kimerülten elaludt, ültében nyomta el az álmom - fejét a falnak döntötte, lehunyta szeme előtt csíptetőjének üvege.

7.

Felnyögött álmában; megint azt álmodta, hogy le tartóztatják; ágyáról bénán lecsüngő karja a hálókötös karöltőjét kereste; várta, hogy lesújtson rá az ütés, de az ütés most is elmaradt.

Ehelyett felriadt álmából; mert hirtelen felgyújtották cellájában a villanyt. Egy alak állt az ágya mellett, és őt nézte. Alig negyedórát alhatott csupán, de ha ezt álmodta, mindig percekbe telt, amíg magához tért. Hunyorgott az éles fényben, agya lassan és kínlódva végigvette a szokásos feltevéseket, hogy mi történhetett vele, mintha valami szertartás szabályai szerint cselekednék öntudatlanul. Börtöncellában van - de nem az ellenség országában -, azt álmodta csak. Akkor tehát szabad - a Nagy Egyes arcképének színes nyomata azonban nem lóg ott az ágya fölött, amott, a sarokban pedig kübli áll. Továbbá, Ivanov áll itt, az ágya mellett, cigarettafüstöt fújva az arcába. Ezt is álmodja talán? Nem, Ivanov nem álmokép, hanem valóság, és valóságos a sarokban álló kübli is. A hazájában van, csak hogy a hazája most ellenséges ország lett, Ivanov pedig, aki valaha a barátja volt, most az ellensége; és Arlova vinnyogása sem álmom volt. De nem, nem is Arlova volt az, hanem Bogrov; őt vonszolták el a cellája előtt, mint egy játék babát; Bogrov elvtárs, a siring hű; ő kiáltotta a nevét; mert az sem álmom volt. Arlova nem kiáltott, hanem mondott valamit, azt mondta: „Te mindig is azt fogsz csinálni velem, amit akarsz...”

- Nem vagy jól? - kérdezte Ivanov.

Rubasov vaksin hunyorgott rá. - Add ide a köntösömet - kérte.

Ivanov szemügyre vette Rubasovot. Dagadt volt a jobb arca.

- Kérsz egy kis brandyt? - kérdezte Ivanov. Választ sem várva odabicegett a kémlelőnyíláshoz, és kiáltott valamit a folyosóra. Rubasov hunyorogva követte a tekintetével. Nem akart oszlan a kábulat. Ébren volt ugyan, de csak mintegy ködön át látott és hallott mindent.

- Téged is letartóztattak? - kérdezte.

- Nem - felelte Ivanov csöndesen. - Csak látogatóban vagyok itt. Azt hiszem, lázad van.

- Adj egy cigarettát - mondta Rubasov. Mélyen leszívta a füstöt, ettől mindjárt tisztábban látott. Végigfeküdt az ágyon, úgy szívta a cigarettáját, a mennyezetet bámulva. Kinyílt a zárkaajtó; fegyőr lépett be rajta, brandyt hozott és poharat. Ezúttal nem az öregember volt az, hanem egy sovány, egyenruhás fiatalember, aki fémkeretes szemüveget viselt. Tisztelgett Ivanovnak, átnyújtotta neki a palackot meg a poharat, aztán kívülről rájuk zárta az ajtót. Rubasov hallotta, ahogy a léptei távolodnak a folyosón.

Ivanov letelepedett Rubasov priccsére, és feltöltötte a poharat. - Igyál - mondta.

Rubasov fenéig itta a poharat. Ettől végképp kitisztult a feje, a különféle személyek és események - első és második letartóztatása, Arlova, Bogrov, Ivanov - végre különváltak egymástól, és elrendeződtek időben és térben.

- Fáj? - kérdezte Ivanov.

- Nem - felelte Rubasov. Már csak azt az egyet nem értette, hogy mit kereshet Ivanov a cellájában.

- Csúnyán meg van dagadva az arcod. És valószínűleg lázas is vagy.

Rubasov felkelt a priccsről, kilesett a kémlelőnyíláson a folyosóra, mely üres volt, egyszer-kétszer

végiglépkedett a zárkán, oda-vissza, amíg egészen ki nem tisztultak a gondolatai. Aztán megállt Ivanov előtt, aki a priccs végén ülve türelmesen eregette a füstkarikákat.

- Mit keresel te itt? - kérdezte tőle.

- Beszélni szeretnék veled - felelte Ivanov. - Feküdj vissza, és igyál még egy kis brandyt.

Rubasov gúnyosan pillantott rá a csíptetője mögül. - Mostanáig - mondta - nagy volt a kísértés, hogy elhiggyem neked, jóhiszeműen jársz el. De be kellett látnom, hogy aljas gazember vagy. Takarodj innen.

Ivanov nem mozdult. - Légy szíves, add elő azt is, hogy mivel tudod alátámasztani ezt az állításodat - mondta.

Rubasov nekitámaszkodott a 406-os falának, és Ivanovra szegezte a tekintetét. Ivanov egykedvűen szívta a cigarettáját.

- Első pont - kezdte Rubasov. - Te tudtál a Bogrov és köztem lévő barátságról: Ezért intézted úgy, hogy Bogrovot - vagy ami még megmaradt belőle - az én cellám előtt vigyék el az utolsó útjára, nyilván figyelmeztetésül. Nehogy lemaradjak a jelenetről, még arról is gondoskodszt, hogy a kivégzés híre kiszivároghjon, feltételezvé, hogy a zárkaszomszédaim majd annak rendje és módja szerint leadják nekem a drótot, amint-hogy csakugyan így is történt. További agyafúrt rendezői ötlet volt tudatni Bogrovval, hogy én is itt vagyok, valószínűleg közvetlenül azelőtt, hogy elhurcolták volna - nyilván arra számítva, hogy ez a végső megrázkódtatás alighanem kicsalhat belőle még utoljára valami hallható megnyilatkozást; és ez a számítás is bevált. Mindennek az az értelme, hogy én depressziós állapotba kerüljek. Aztán pedig a legsötétebb órán megjelenik Ivanov elvtárs, mint maga a Megváltó, a hóna alatt egy üveg brandyvel. Megható jelenet következik, a régi barátok kiengesztelődnek, egymás nyakába borulnak, megindító háborús emlékeiket idézgetik, és közben, mintegy mellesleg, az a bizonyos vallomás is aláíródik.

Ennek utána a fogoly édesdeden álomba merül; Ivanov elvtárs pedig zsebében a vallomással lábujjhegyen távozik, hogy aztán néhány nap múlva előléptessék... Most pedig, kérlek, tedd meg nekem azt a szívességet, hogy elhordod magad innen.

Ivanov nem mozdult. Fújta a füstöt, mosolygott, s közben kivillantotta aranyfogait. - Te tényleg azt hiszed, hogy nekem ilyen primitíven jár az eszem? - kérdezte. - Vagy pontosabban fogalmazva: tényleg azt képezed, hogy én ilyen rossz pszichológus vagyok?

Rubasov megvonta a vállát. - Undorodom a trükkjeidtól - mondta. - Sajnos, nem áll módomban, hogy kidobjalak innen. De ha maradt benned még fikarcnyi tisztesség, akkor most magamra hagysz. Te azt el sem tudod képzelni, hogy mennyire undorodom tőletek.

Ivanov felvette a poharat a földről, teletöltötte és kiitta. - A következő alkut ajánlom - mondta. - Te hagysz engem beszélni öt percig, nem szakítasz félbe, tiszta fejjel végighallgatod a mondandómat. És ha aztán még mindig azt akarod, ígérem, elmegyek.

- Hallgatlak - mondta Rubasov. Ivanovval szemközt, a falnak dőlve állt; az órájára pillantott.

- Először is - mondta Ivanov -, hogy eloszlassam esetleges kételyeidet vagy illúzióidat: Bogrovot tényleg főbe lötték. Másodszor, már hónapok óta börtönben volt, és a végén napokig kínozták. Ha erről említést teszel a nyilvános tárgyaláson, vagy akár csak lekopogtatod a szomszédaidnak, nekem végem. Arra, hogy miért részesült Bogrov ebben a bánásmódban, később még visszatérünk. Harmadszor, valóban nem véletlenül vitték el itt, a te cellád előtt, és valóban előre megfontolt szándékkal hozták a tudomására, hogy te is itt vagy. Negyedszer, ezt a piszkos trükköt, ahogy te nevezed, nem én eszeltem ki és nem is én rendeztem meg, hanem a kollégám, Gletkin, mégpedig az én kifejezett utasításaim ellenére.

Szünetet tartott. Rubasov a falat támasztotta, és nem szólt.

- Én sosem követtem volna el ilyen szarvashibát - folytatta Ivanov -, nem azért, mert kímélni akarnám az

érzelmeidet, hanem mert az ilyesmi homlokegyenest el-
lenkezik az általam követett taktikával, és mert én
ennél sokkal jobban ismerem a te lelki alkatodat. Az
utóbbi időben többször is jelét adtad, hogy hajlamos
vagy a humanista nyavalygásra meg mindenféle szenti-
mentalizmusra. És persze az Arlova-ügyet sem emésztet-
ted még meg. Következésképp ez a jelenet Bogrovval
nyilván csak elmélyítheti a depressziódat és felerő-
sítheti a moralizáló hajlamaidat - ezt előre lehetett
láttni; csak ilyen kétbalkezes pszichológus, mint ez a
Gletkin, követhetett el ekkora baklövést. Gletkin már
tíz napja azt duruzsolja a fülembre, hogy „keményebb
eszközöket” kellene alkalmaznunk veled. Csakhogy ő
egyrészt nem nagyon kedvel téged, mert te a zoknid lu-
kait mutogattad neki; másrészt pedig ő csak parasztok-
hoz szokott... Nos, ennyit a Bogrov-ügy magyarázata-
képpen. A Brandyt meg természetesen azért hozattam,
mert láttam, rogy nem vagy egészen magadnál. Egyálta-
lában nem áll érdekemben, hogy leitassalak. Továbbá
ahhoz sem fűződik semmi érdekem, hogy az éberségedet
elaltatva, hirtelen lelki megrázkódtatásoknak tegyelek
ki. Mindez csak arra vezetne, hogy egyre magasztosabb
erkölcsi elragadtatás fog el. Nekem arra van szüksé-
gem, hogy minél józanabbul, minél logikusabban gondol-
kozz. Nincsen más érdekem, mint hogy nyugodtan végig-
gondold az ügyedet. Mert ha majd végiggondoltad, akkor
- és csakis akkor - kapitulálni fogsz...

Rubasov megvonta a vállát, de még mielőtt szólha-
tott volna, Ivanov elébe vágott:

- Tudom persze, hogy megvagy róla győződve, te
sosem fogsz kapitulálni. De azért tedd meg, hogy egy
kérdésemre válaszolsz: ha arra a meggyőződésre jutnál,
hogy a kapituláció logikai szükségszerűség és objektí-
ve helyes - akkor megtennéd?

Rubasov nem mindjárt válaszolt. Már derengett
benne a felismerés: nem lett volna szabad hagynia,
hogy errefelé kanyarodjék a beszélgetés. Az öt perc
letelt, ő pedig nem dobta ki Ivanovot. Bűntudat fogta
el; már csak ez önmagában is egyértelmű Bogrov eláru-
lásával, Arlova elárulásával, és Richard meg a Kis
Loewy elárulásával.

- Menj el - mondta Ivanovnak. - Nincsen ennek semmi értelme. - Csak most vette észre, hogy már egy ideje fel-alá járkál a cellában Ivanov előtt.

Ivanov ott ült az ágya szélén. - Érzem a hangodon - mondta -, hogy beláttad, hibát követtél el, amikor Bogrovot az én számlámra írtad. Akkor viszont miért akarod, hogy elmenjek? És miért nem akarsz megfelelni a kérdésre, amit feltettem neked...? - Kissé előrehajolt ültében, és csúfondárosan nézett Rubasov arcába; aztán lassan, minden szót külön megnyomva, így szólt: - Azért, mert félsz tőlem. Mert én ugyanúgy gondolkodom és ugyanúgy érvelek, mint te, és te félsz a fejedben visszhangzó szavaimtól. Már nem sok hiányzik, hogy felkiálts: Távozz tőlem, Sátán...

Rubasov nem felelt. Föl-alá járkált az ablak előtt, Ivanov előtt. Tehetetlennek érezte magát, képtelennek a világos gondolkodásra. Bűntudata, amit Ivanov „erkölcsi elragadtatásnak” nevezett, logikai formulákkal kifejezhetetlen volt - csak a „grammatikai fikció” világában volt érvényes. Mindeközben pedig csakugyan visszhangot vert benne Ivanovnak minden egyes szava. Úgy érezte, nem lett volna szabad beszélgetésbe elegyednie vele. Úgy érezte, sikamlós, ferde síkon áll, és feltartóztathatatlanul csúszik lefelé.

- *Apaga, Satanas!* - mondta ismét Ivanov, és újra töltött magának. - A régi időkben testi gyönyörök formájában jelentkezett a kísértés. Ma a tiszta észben van a legnagyobb kísértés. Változnak az értékek. Kedvem lenne megírni egy passiójátékot, melyben Isten és az Ördög perel egymással Szent Rubasov lelkéért. Bűnben telt élete végén a Szent megtér Istenhez - a nagyipari liberalizmustól tokás, elhízott Istenéhez és az Üdvhadsereg ingyenlevesének könyörületességéhez fohászodik. A Sátán viszont, épp ellenkezőleg, sovány lenne a darabomban, aszketikus alkat, a logika fanatikusa híve. Machiavellit olvas, Loyolai Szent Ignácot, Marxot és Hegelt; ridegen és könyörtelenül bánik az emberiséggel - csakhogy éppenséggel valamiféle matematikai könyörületből. Végzete, hogy mindig azt kell tennie, amitől a legjobban irtózik: hóhérrá kell lennie, hogy egyszer mindenkorra véget vessen minden hóhérlásnak, ártatlan bárányokat kell feláldoznia, hogy

soha többé ne kelljen bárányokat áldozni, korbáccsal kell vernie az embereket, hogy megtanulják, soha többé ne túrják el a korbácsot, meg kell tagadnia a lelkiismeretét egy magasabb rendű lelkiismeret nevében, és ki kell hívnia maga ellen az emberiség gyűlöletét, éppen mert annyira szereti az emberiséget absztrakt, geometriai szerelemmel. *Apage, Satanas!* Rubasov elvtárs inkább a mártíromságot választja. És a liberális sajtó hírlapírói, akik oly izzón gyűlöltek őt életében, bizonyára szentté avatják majd haló poraiban. Mert Rubasov elvtárs felfedezte, hogy lelkiismerete van, márpedig a lelkiismeret éppoly alkalmatlanná tesz a forradalmári életre, akárcsak a toka. A lelkiismeret felfalja az agyvelőt, mint a rák, morzsányit sem hagy a szürkeállományból. A Sátán vereséget szenved és távozik - csak azt ne képzeld, hogy a fogát csikorgatja és tüzet okád haragjában. Legföljebb csak megvonja majd a vállát; a Sátán sovány és aszketikus alkat; és nem először volt már a tanúja annak, hogy valakit elhagy a régi ereje, és fellengzős ürügyeket hangoztatva kioldalog a sorból...

Ivanov szünetet tartott, és töltött magának. Rubasov fel-alá járkált az ablak előtt. Kis idő múlva megszólalt:

- Bogrovot miért végeztétek ki?

- Hogy miért? A tengeralattjáró-kérdés miatt - felelte Ivanov. - A tengeralattjárók vízkiszorítása körül zajlott a vita - régi ügy már, a kezdeteire bizonyára te is emlékszel még.

- Bogrov nagy vízkiszorítású, nagy hatósugarú tengeralattjárók építését szorgalmazta. A Párt azonban a kis vízkiszorítású és korlátozott hatósugarú tengeralattjárók építését támogatja. Egy nagy tengeralattjáró árán három kicsit lehet építeni. Mindkét álláspont hívei alapos műszaki érveket hoztak fel a maguk igaza mellett. A szakértők nagy bemutatót rendeztek tervrajzokból meg különféle számításokból; a probléma lényege azonban egészen más volt. A nagy hatósugarú tengeralattjáró agresszív külpolitikát jelent, a világforradalom támogatását. A kis hatósugarú tengeralattjáró viszont partvédelmet - azaz önvédelmet és a világfor-

radalom elhalasztását. Márpedig ez az utóbbi a helyes álláspont a Nagy Egyes és a Párt véleménye szerint.

- Bogrovnak nagy tábora volt az Admirálisban és a régi gárdából kikerült tisztek körében. Nem lett volna elég egyszerűen csak félreállítanunk; a hitelétől is meg kellett fosztani. Előkészületben volt a per is, amelynek során a nagy vízkiszorítású tengeralattjárók hívei lelepleződtek volna mint szabotőrök és árulók. Néhány mérnököcskénél már el is értük, hogy hajlandók lettek volna nyilvánosan kijelenteni bármit, amit a szájukba adunk. Csak Bogrov nem akart belemenni a játékba. Az utolsó percig a nagy tengeralattjárók építését meg a világforradalmat hirdette. Kereken két évtizeddel volt elmaradva az időktől. Nem akarta megérteni, hogy az idők most nem nekünk kedveznek, hogy Európában reakciós korszak köszöntött be, hogy hullámvölgyben vagyunk, és ki kell várunk, amíg a következő forradalmi hullám újra a hátára vesz bennünket. Ha megrendezzük a nyilvános pert, csak zűrzavart támasztott volna az emberek tejében. Nem volt más választásunk, mint adminisztratív úton likvidálni. Te talán nem ezt tetted volna a mi helyünkben?

Rubasov nem felelt. Abbahagyta a járkálást, és megint a 406-os falának dőlt, közvetlenül a kübli mellett. Hánytatón szállt fel belőle a bűz. Levette a cvikkerét, és vörös karikás, üzött szeme Ivanovra pillantott.

- Te nem hallottad a vinnyogását - mondta.

Ivanov újabb cigarettára gyújtott az előző csikkjéről; ő is nehezen bírta már a kübli bűzét.

- Nem - mondta. - Én nem hallottam. De más alkalommal hallottam és láttam is már ilyesmit. Mit akarsz most ezzel mondani?

Rubasov hallgatott. Nem lett volna semmi értelme, hogy megpróbálja megmagyarázni neki. Mintegy visszhangként, újra hallotta Bogrov nyöszörgését, újra ott szólt fülében a tompa dübörgés. Ezt szóval úgyszem lehetett kifejezni. Sem Arlova keblének hajlatát, hegyeslő mellbimbójának melegét. Semmi nincs, amit szavakkal el lehetne mondani. „Halj meg némán” - ezt az üzenetet kapta a borbély útján.

- Mit akarsz ezzel mondani? - ismételte meg a kérdést Ivanov. Aztán kinyújtóztatta a lábát, és várt. Minthogy azonban nem kapott választ, maga folytatta:

- Ha csipetnyi irgalom is lenne bennem irántad - mondta -, akkor most békén hagynálak. De bennem csipetnyi irgalom sincsen. Rászoktam az italra; egy időben, mint tudod, másképpen kábítottam magam; az irgalom bűnét azonban ez ideig sikerült elkerülnöm. Egyetlen kis megingás, és elvesztem. Siratni az emberiséget, zokogó önsajnálát - te is nagyon jól tudod, hogy milyen kóros hajlama van az effélére a mi fajtánknak. A legnagyobb költőink is ezzel mérgezték magukat, ebbe mentek tönkre. Negyven-ötven éves korukig forradalmárok voltak, aztán meg elemésztette őket a szájalom, a világ meg kikiáltotta őket szentnek. Úgy látom, neked is ez a becsvágyad, és persze azt képzeled közben, hogy ez kizárólag a te lelki alkatodból fakad, csak te egyedül vagy így ezzel, valami soha nem volt dolog történik veled... - Egyre hangosabban beszélt, és nagy füstfelhőket fújt maga elé. - De figyelmeztetek, óvakodj ettől az eksztázistól - mondta. - Minden üveg alkohol pontosan mérhető mennyiségű eksztázist tartalmaz. Sajnos, csak kevesen, kiváltképpen is honfitársaink közül kevesen ismerik fel, hogy a megalázkodás és a szenvedés eksztázisa is éppoly olcsó, mint a vegyileg előállított eksztázis. Amikor magamhoz tértem az altatásból, és azt kellett megállapítanom, hogy a bal térdem alatt egyszerre vége szakad a testemnek, magam is afféle eksztázist éltem át, a kétségbeesés és a boldogtalanság abszolút eksztázisát. Emlékszel még, hogy milyen szónoklatokat tartottál te nekem annak idején?

Megint teletöltötte a poharát és kiitta.

- Én a következőhöz tartom magam - mondta -: megengedhetetlen, hogy az ember az érzelmek metafizikai kuplerájának nézze a világot. A mi számunkra ez az első számú parancsolat. Rokonszenv, lelkiismeret, undor, kétségbeesés, büntudat és engesztelő áldozat a mi számunkra egyaránt viszolyogtató kurválkodás. Leülni és hagyni, hogy az ember beleszédüljön a tulajdon köldöke bámulásába, vagy pillantását a menyekre emelve odakínálni a tarkóját Gletkin revolverének - ez a legkön--

nyebb megoldás. A magunkfajta ember számára nincs is ennél nagyobb kísértés: lemondani az erőszakról, bűnbánatot tartani és megbékélni a lelkiismeretünkkel. A legnagyobb forradalmárok közül is sokan engedtek ennek a kísértésnek, Spartacustól Dantonig és Dosztojevszkijig; ez az ügy elárulásának legklasszikusabb formája. Isten kísértései mindig sokkal veszedelmesebbek voltak az emberiség számára, mint a Sátán incselkedései. De amíg a káosz uralkodik a világban, addig Isten anakronizmus; és minden, a lelkiismeretünkkel kialakított kompromisszum nem más, mint árulás. Fogd hát be a füled, ha meghallod, hogy az az ezerszer elátkozott Belső hang akar szólani hozzád...

Hátranyúlt az üvegért, és töltött magának. Rubasov észrevette, hogy már félig üres a palack. Úgy lát-szik, neked is jól jönne egy kis vigasz, gondolta.

- A világtörténelem legnagyobb bűnözői nem a Néró meg Fouché-félék, hanem a Gandhik és a Tolsztojk. A Gandhiban megszólaló belső hang többet tett India felszabadításának megakadályozására, mint a brit ágyúk. Eladni magát az embernek harminc ezüstpénzért, voltaképpen becsületes üzlet; aki azonban a saját lelkiismeretének adja el magát, az az emberiség árulója. A történelem a priori amorális; nincs lelkiismerete. Aki a hittanórákon tanult erkölcsi örök igazságok szerint akarja megalkotni az új történelmet, az mindent a régiben hagy. És ezt te is pontosan ugyanolyan jól tudod, mint én. Te is jól tudod, hogy mi fog kockán ebben a játékban, akkor hát mit jössz itt nekem Bogrov nyöszörgésével...

Kihörpintette a poharát, és hozzátette:

- Meg a kövér seggű Arlova miatt háborgó lelkiismeretteddel.

Rubasov még régről tudta, hogy Ivanov jól bírja az italt: nemigen látszott rajta az elfogyasztott szesz hatása, legfeljebb csak kissé erőteljesebben fejezte ki magát, mint máskor. Bizony, neked is szükség van a vigasztalásra, gondolta Rubasov újra, talán még inkább, mint nekem. Leült az Ivanovval szemben álló keskeny ülőkéjű kis zsámolyra, és hallgatta. Mindaz, amit hallott tőle, nem volt újdonság a számára;

maga is évek óta már ezekkel az érvekkel védelmezte ugyanezt az álláspontot, és még a szavai is ugyanezek voltak legalábbis nagyon hasonlók. A különbség az volt kettejük között, hogy azok a lelki folyamatok, amelyekről Ivanov oly megvetően beszélt, az ő számára merő absztrakciók voltak csupán annak idején; azóta azonban saját magán is megtapasztalta a „grammatikai fikciót” mint testi valóságot. De vajon bocsánatosabban lettek-e ezek az irracionális belső folyamatok csupáncsak azáltal, hogy immár személyes tapasztalatból is ismeri őket? Vajon kevésbé szükségszerű-e harcolnia a „misztikus bódulat” ellen, csupán mert őt magát is elragadta a szédülete? Amikor egy évvel ezelőtt a halálba küldte Arlovát, nem rendelkezett még kellő képzelőerővel ahhoz, hogy felidézze magában a kivégzése részleteit. Vajon most, hogy immár volt némi fogalma arról, hogyan történik az ilyesmi, másképpen viselkedne-e? Hiszen vagy helyes cselekedet volt, vagy helytelen Richard, Arlova meg a Kis Loewy feláldozása. Mit változtat ezen az objektív tényen Richard dadogása, Arlova keblének formája vagy Bogrov nyöszörgése?

Rubasov újra fel és alá járkált a cellájában. Az volt az érzése, hogy mindaz, amit a letartóztatása óta átélt, előjáték volt csupán; hogy töprengései zsákutcába juttatták, és most ott áll a „metafizikai kupleráj” küszöbén, ahogy Ivanov mondta, és ezért most nincs más választása, mint előlről kezdeni a gondolkodást. De vajon van-e még elég ideje hozzá? Megállt, kivette Ivanov kezéből a poharat, és felhajtotta a brandyt. Ivanov csak nézte.

- Jól van - mondta, és mosoly futott át az arcán. - Hasznos dolog egy ilyen dialógusnak álcázott monológ. Remélem, kellőképpen meggyőző voltam a kísértő szerepében. Kár, hogy az ellenfél nem képviseltette magát. De hát ez is a szokott trükkjei közé tartozik: sosem hajlandó kiállni nyílt, racionális vitára az emberrel. Mindig óvatlan pillanatokban támad, amikor az ember egyedül van és védtelen, és persze szereti a hatásos díszleteket is: égő csipkebokrokból meg felhőbe burkolózó hegycsúcsokról szokott megszólalni - lehetőleg olyankor, amikor alszik a kiszemelt áldozat. Nos, a nagy moralista módszerei nem épp tisztességesek és mondhatni, színpadiasak kissé...

Rubasov már nem is hallotta Ivanov szavait. Föl és alá járkálva azon tételődött, hogy ha életben volna még Arlova, vajon újra hajlandó volna-e feláldozni őt. Ez a probléma foglalkoztatta most, jobban bármi egyéb-nél; úgy látta ugyanis, hogy ebben benne foglaltatik az összes többi kérdésre adandó válasz is... Hirtelen megtorpant Ivanov előtt, és nekiszegezte a kérdést:

- Emlékszel még Raszkolnyikovra?

Ivanov gúnyosan mosolygott rá. - Várható volt, hogy előbb-utóbb eljutsz erre a pontra. *Bűn és bűnhődés*... Úgy látszik, tényleg gyermeteg lettél vagy talán szenilis...

- Várj csak egy kicsit. Várj csak - mondta Rubasov, izgatottan lépkedve fel és alá. - Ez az egész persze csak szó, szó, szó, de most már kezdünk közelebb jutni a lényeghez. Ha jól emlékszem, a könyvben az az alapkérdés: vajon van-e joga Raszkolnyikovnak, a diáknak megölni az öregasszonyt? Raszkolnyikov ifjú és tehetséges, úgy is mondhatjuk, hogy beváltatlan kötelezvény van a zsebében, amely az életet ígéri neki; a vénasszony ezzel szemben nemcsak öreg, de merőben haszontalan is a léte a világ számára. Az egyenlet azonban mégsem áll meg a lábán. Először is, a körülmények folytán az öregasszonyon kívül kénytelen még valakit megölni; a látszólag egyszerű és logikus tett ezzel az előre nem látható és illogikus következménnyel jár. Másodsor, az egyenlet egyébként is felborul, amikor Raszkolnyikov rájön, hogy ha a számok helyett emberi lények szerepelnek, akkor a kétszer kettő nem négy...

- Csakugyan - mondta Ivanov. - Ha kíváncsi vagy a véleményemre, akkor közölhetem, hogy szerintem a könyv minden egyes példányát máglyára kellene vetni. Gondold csak meg, hogy hová vezethetne ez a humanitárius álfilozófia, ha szó szerint vennénk; ha ragaszkodnánk ahhoz az előítélethez, hogy az egyén szent és sérthetetlen, és hogy emberekkel nem szabad a matematika szabályai szerint bánni. Ez ugyebár azt jelentené, hogy a századparancsnok nem áldozhatja fel a kiküldött járőrt az ezred megmentése érdekében. Azt jelentené, hogy nem szabad feláldoznunk az olyan hülyéket, mint ez a Bogrov volt, hanem meg kell kockáztatnunk, hogy néhány éven belül rommá lőjék a part menti városainkat...

Rubasov a fejét ingatta:

- Minden példadát a háborúból veszed, vagyis kizárólag rendkívüli körülményekre hivatkozol.

- A világon a gőzgép feltalálása óta - felelte Ivanov - egyfolytában rendkívüli körülmények uralkodnak; a háborúk és a forradalmak csupán látható megnyilvánulásai ennek a rendkívüli állapotnak. A te Raszkolnyikovod azonban persze nemcsak hülye, hanem bűnöző is; de nem azért, mert logikusan viselkedik és megöli az öregasszonyt, hanem mert önérekből cselekszik. Az elv, hogy a cél szentesíti az eszközt, csakis és kizárólag a politikai etikában érvényes szabály; minden egyéb léha csevelty csupán, és szétfolyik az ember ujjai közül... Ha Raszkolnyikov a Párt utasítására verte volna agyon az öregasszonyt - például azért; hogy a sztrájkasszát gyarapítsa, vagy hogy illegális sajtót állítson fel a pénzen, akkor igenis érvényes lenne az egyenlet, és a regény a maga mondvacsinált problémájával sohasem íródott volna meg, ami csak javára vált volna az emberiségnek.

Rubasov nem válaszolt. Őt még mindig az foglalkoztatta, hogy vajon ma, az elmúlt napok és hónapok tapasztalatainak birtokában is a halálba küldené-e Arlovát. Nem tudott válaszolni magának a kérdésre. Logikailag nézve, Ivanovnak természetesen mindenben igaza volt; a láthatatlan ellenfél azonban csak hallgatott, csupán valami tompa és bizonytalan eredetű émelységben juttatta kifejezésre a jelenlétét. És Ivanovnak még abban is igaza volt, hogy a „láthatatlan ellenfél” viselkedése, az, ahogy soha nem állt ki nyílt vitára, soha nem válaszolt az észérvekre, hanem mindig csak olyankor támadt rá az emberre, amikor védtelen volt, bizony, csakugyan meglehetősen kétes fényt vetett rá...

- Én helytelenítem az ideológiák összebékítését - folytatta Ivanov. - Csak kétféle etika létezik, és ezek homlokegyenest szemben állnak egymással. Az egyik, a keresztény, humanista etika szentnek nyilvánítja az egyént, és azt állítja, hogy emberi egyedekre nem alkalmazhatók a matematika törvényei. A másik viszont abból az alapelvől indul ki, hogy minden kollektív cél bármely eszközt szentesít, és nemcsak meg-

engedi, de meg is követeli, hogy az egyén minden tekintetben alárendeltessék a köznek, s ha szükséges, akár fel is áldoztassák a köz érdekében - egyszerűen törölhető az élők sorából, mint egy kísérleti nyúl vagy áldozati bárány, ha úgy tetszik. Az első koncepciót nevezhetjük az élveboncolást ellenzők erkölcsének, a másikat meg az élveboncolók erkölcsének. Szélhámosok és dilettánsok persze mindig is megpróbálták összebékíteni a két koncepciót; a gyakorlatban azonban ez természetesen lehetetlen. Aki a hatalom és vele a felelősség súlyát hordozza, hamar rájön, már a legelső alkalommal, hogy választania kell a kettő között; és végzettszerű biztonsággal fogja mindig is a másodikat választani. Vagy tudsz-e nekem olyan keresztény államot mondani a kereszténység államvallássá emelésétől napjainkig, amely valóban keresztényi szellemben politizált volna? Nem tudsz, egyetlenegy sem. Szükség esetén - márpedig a politikának a „szükség” a létállapota - az uralkodók mindig bizvást hivatkozhattak a „rendkívüli körülményekre”, melyek rendkívüli óvintézkedéseket kívánnak. A nemzetek és az osztályok létezésük első perce óta folyamatosan a kölcsönös önvédelem állapotában élnek, mely folyvást arra kényszeríti őket, hogy a valamikori jövőbe tolják ki a humanizmus elveinek átültetését a gyakorlatba...

Rubasov kinézett az ablakon. Az olvadó hó újra megfagyott, s girbegurba felszínének sárgásfehér kristályai fényesen csillogtak a villanyfényben. A falon járkáló őr puskáját a vállára támasztva lépkedett fel és alá. Az égbolt tiszta volt, de holdtalan; a géppuskatorony fölött ott hunyorogtak a Tejút csillagai.

Rubasov megvonta a vállát. - Elismerem - mondta - , hogy humanizmus és politika, az egyén jogainak tisztelete és a társadalmi haladás összeegyeztethetetlen. Elismerem, hogy India számára Gandhi valóságos katasztrófa; hogy a politika eszközeinek kiválasztásában megmutatkozó erényesség politikai impotenciához vezet. A negatívumokban tehát egyetértünk. De lássuk csak, hová juttatott bennünket az a bizonyos másik koncepció...

- Nos? - kérdezte Ivanov. - Hová?

Rubasov megtörölte csíptetője üvegét a kabátja ujján, és rövidlátóan hunyorgott Ivanovra. - Micsoda szemétdomb - mondta -, micsoda szemétdombot hordtunk össze aranykor helyett.

Ivanov mosolygott. - Lehet - mondta megelégedetten. - De gondolj csak a Gracchusokra, Saint-Justre és a párizsi kommünre. Mostanáig mindig moralizáló dilettánsok csinálták a forradalmakat. Mindig jóhiszeműek voltak, és mindig rá is fizettek a dilettantizmusukra. Mi viszont, a történelemben először, következetesek voltunk...

- Igen - mondta Rubasov. - Olyan következetesek voltunk, hogy a földtulajdon igazságos elosztásának nevében szántszándékkal hagytuk, hogy egyetlen év alatt ötmillió parasztcsalád haljon éhen. Olyan következetesen meg akartuk szabadítani az embert a bérrabszolgaság láncaitól, hogy tízmillió embert küldtünk kényszermunkára a sarkkörön túlra és a távol-keleti őserdőbe, ahol olyan körülmények között kellett robotolniuk, mint az ókori gályaraboknak. Olyan következetesek vagyunk, hogy vitás kérdésekben egyetlen érvert ismerünk el csupán: a halált, legyen szó bár tengeralattjárókról, műtrágyáról vagy a Párt Indokínában követendő irányvonaláról. Mérnökeinknek abban a tudatban kell dolgozniuk, hogy egyetlen hibás számítás is a börtönbe vagy a bitófára juttathatja őket; hivatalaink vezető tisztségviselői megnyomorítják és eltiporják a beosztottaikat, mert tudják, hogy ők lesznek a felelősök a legcsekélyebb hibáért is, és akkor őket fogják eltiporni; költőink úgy intézik el a stilisztikai vitáikat, hogy feljelentik egymást a titkosrendőrségnél, mert az expresszionisták ellenforradalminak tartják a naturalizmust és fordítva. Következetesen akarván képviselni a jövőendő nemzedékek érdekeit, olyan irtóztató nélkülözéseket róttunk a ma élő nemzedékekre, hogy a negyedével rövidült meg várható élettartamuk. Az ország fennmaradása érdekében pedig olyan rendkívüli intézkedéseket kellett hoznunk és olyan átmeneti törvényeket bevezetnünk, melyek minden tekintetben ellenkeznek a Forradalom célkitűzéseivel. A nép életszínvonal a ma alacsonyabb, mint a Forradalom előtt volt; a munkakörülmények nehezebbek, a fegyelem embertelenebb, a norma szigorúbb, mint a gyarmatokon; a halálbüntetés

alsó korhatárát tizenkét évre szállítottuk le; a szexuális viselkedést szabályozó törvényeink szemellenzősebbek, mint az angol törvények; vezérkultuszunk pedig bizáncibb, mint a legreakciósabb diktatúrák vezérimádata. Iskoláink és a sajtónk sovinizmust hirdetnek, militarizmust, dogmatizmust, konformizmust és tudatlanságot terjesztenek. A Kormány önkényuralma olyan korlátlan, hogy arra nincs is példa a történelemben; a sajtószabadságot, a vélemény szabadságát és az ember mozgásszabadságát sikerült olyan nyomtalanul eltörölni, mintha az Emberi Jogok Nyilatkozata soha meg sem született volna. A világ legnagyobb rendőri szervezét építettük fel, amely nemzeti intézményé tette a besúgást, és tudományos tökélyre emelte a testi-lelki kínzás módszereit. Korbáccsal úzzuk a nyögve szenvedő tömegeket a teoretikus jövőbeli boldogság felé, amit csak a mi szemünk lát. De ennek a nemzedéknek már elfogyott az ereje; kimerült és kivérzett a Forradalomban; nem maradt belőle más, mint nyöszörgő, zsibbadt és egykedvű massa az oltáron, ahová áldozatul odavetették... Ezek a mi következetességünk következményei. Te az élveboncolók erkölcsének nevezted. Nekem viszont az az érzésem, csupán annyi történt, hogy a kísérletezők lenyúzták áldozatuk bőrét, aztán ott hagyták a boncasztalon lecsupaszított izmokkal, idegekkel...

- Na és? - kérdezte Ivanov boldogan. - Szerinted ez talán nem nagyszerű? Tudsz te ennél nagyszerűbb eseményről a világtörténelemben? Lenyúzzuk az emberiség régi bőrét, hogy új bőrt adjunk rá. Ez persze nem gyenge idegzetű embereknek való foglalatosság; de én még jól emlékszem rá, hogy valamikor téged is lelkesedéssel töltött el a feladat. Mondd, mitől változtál meg annyira, hogy most meg úgy siránkozol nekem, mint egy vénasszony?

Rubasov ezt szerette volna válaszolni: „Attól, hogy Bogrov a nevemet kiáltotta.” De tudta, hogy Ivanov meg sem értené ezt a választ. Ezért inkább így felelt:

- Folytassuk az előbbi metaforát: nemzedékünk megnyúzott testét itt látom a szemem előtt, az új bőrnek azonban semmi nyoma. Mi mindannyian azt képzeltük, hogy a történelem is csak olyan, mint egy fizikai kí-

sérlet. A nagy különbség azonban abban van, hogy a fizikai kísérleteket meg lehet ismételni, akár ezerszer is, a történelemben viszont minden egyszeri. Dantont és Saint-Justöt csak egyszer lehet a vérpadra küldeni; és hiába derül majd ki esetleg, hogy mégis inkább nagy tengeralattjárókat kellett volna építeni, Bogrov elvtárs attól nem fog már feltámadni.

- És akkor mi következik ebből? - kérdezte Ivanov. - Ülünk ölbe tett kézzel, mert soha semmilyen tett következményei sem lehetnek teljességgel előre láthatók? Az következik talán ebből, hogy minden cselekvés hiba? Mi minden cselekedetünkért a fejünkkel felelünk - ennél többet még tőlünk sem várhat el senki. Az ellentáborban nem szokás ennyit aggályoskodni. Akármelyik vén, hülye tábornok szabadon kísérletezgethet az eleven emberi testek ezreivel; ha hibázik, majd legfőljebb nyugdíjazzák. A reakciós és ellenforradalmi erőknek nincsenek fenntartásaik, se erkölcsi dilemmáik. Próbáld csak meg magad elé képzelni Sullát, Galliffet-t vagy egy Kolcsakot, amint Raszkolnyikovot olvas. Ilyen csodabogarak, mint te, csak a Forradalom mezején teremnek. Másoknak sokkal könnyebb...

Az órájára pillantott. Időközben piszkosszürkére változott a zárka ablaka; a kitört ablakkocka helyére ragasztott újságpapírdarabot már a reggeli szellő zizegtette. Csak a szemközti mellvéden posztoló ór róttá rendíthetetlenül a száz lépését jobbra és balra.

- Az olyan ember részéről, mint amilyen te vagy - folytatta Ivanov -, akinek olyan múltja van, mint neked, kissé gyerekesnek tűnik ez a hirtelen támadt viselkedés, ami most téged, úgy látszik, elfogott a kísérletezéstől. Milliószám pusztulnak az emberek naponta, teljesen értelmetlenül, például járványok vagy más természeti katasztrófák következtében. És mi riadjunk vissza csupán néhány százezer feláldozásától a világtörténelem legígéretesebb kísérletének az érdekében? Persze nem is szólva még azokról a tömegekről, amelyek az alultápláltságtól vagy a tuberkulózistól pusztulnak el szénbányákban vagy higanybányákban, meg a rizsföldeken vagy a gyapotültetvényeken. Rájuk ügyet sem vet senki; míg ha mi itt agyonlövetünk néhány ezer objektíve kártékony embert, mindjárt habzó szájjal ordibál

ránk kígyót-békát a sok nagy humanista szerte az egész világon. Igen, való igaz, likvidáltuk a parasztság parazita elemeit, és hagytuk őket éhen halni. Sebészi beavatkozás volt, operáció, amit előbb-utóbb egyszer el kellett végezni; de a Forradalom előtti régi, szép időkben szintén legalább ugyanennyien éhen pusztultak minden aszályos évben - csak épp értelmetlenül és céltalanul. Kínában a Sárga-folyó áradásai alkalmanként akár százezrével szedik áldozataikat. A Természet sokkal nagyvonalúbban bánik az emberérettel a maga merőben értelmetlen kísérletei során. Akkor miért tagadjuk meg az emberiségtől azt a jogot, hogy egyszer saját magán kísérletezzék?

Szünetet tartott, Rubasov nem felelt. Ivanov folytatta:

- Volt már a kezekben valaha az élveboncolás-ellenes társaság valamelyik brosúrája? Lesújtó és szívszaggató olvasmányok; amikor az ember azt olvassa, hogy a szegény kis állat, amelyiknek kiveszik a máját, hogyan vinnyog és nyaldossa kínozója kezét, éppúgy émeleg a gyomra, mint a tiéd ma este. De ha ezeknek az embereknek sikerült volna keresztülvinniük az akarataikat, akkor ma nem volna szérumunk a kolera, a tífusz meg a diftéria ellen...

Kitöltötte még az ital maradékát, ásított, nyújtózkodott, aztán fölállt. Odabicegett az ablaknál álló Rubasovhoz, és kinézett az udvarra.

- Világosodik - mondta. - Ne tedd magad hülyének, Rubasov. Mindaz, amit ma este felhoztam, elemi iskolai tananyag, és te mindezt éppen olyan jól tudod, mint én. Ki voltál merülve idegileg, de látom, most már rendbe jöttél. - Ott állt Rubasov mellett az ablaknál, átkarolva a vállát; a hangja szinte gyengéden szólt. - Eredj, te vén csataló, aludd ki ezt a kis hasfájást, holnap letelik a határidő, és mindkettőnknek tiszta fejre lesz szüksége, hogy fölvegyük a vallomást. Ne vonogasd a vállad - legalább félig-meddig magad is tudod már úgyis, hogy alá fogod írni. Ha nem vallod be magadnak, akkor az csak erkölcsi gyávaságra vall. Persze, tudom, sokan választották a mártíromságot erkölcsi gyávaságból.

Rubasov kinézett a hajnali szürkületbe. Éppen akkor csinált jobbra átot az ór. Fönn, a géppuskatorony fölött már halványvörösre vált az ég sápadt szürkéje. - Jó, újra át fogom gondolni - mondta Rubasov rövid hallgatás után.

Amikor becsukódott az ajtó a látogatója mögött, Rubasov tudta, hogy félig-meddig máris megadta magát. Kimerülten, mégis furcsán megkönnyebbülve, levetette magát a priccsére. Üresnek érezte magát és kifosztottnak, egyúttal azonban mintha mázsás súlytól szabadult volna. Bogrov szívszaggatón könyörgő kiáltásának emléke kissé távolabbról szólt már csak a fülében. Ki merheti árulásnak nevezni, ha a holtak helyett az élőkben bízik az ember?

Rubasov nyugodtan, álomtalanul aludt, a fogfájása is elcsitult. Ivanov a szobája felé menet benézett Gletkinhez. Gletkin az íróasztalánál ült, tetőtől talpig egyenruhában, és iratokkal foglalkozott. Évek óta szokása volt már, hogy hetente háromszor-négyszer átdolgozta az egész éjszakát. Amikor Ivanov belépett a szobába, Gletkin felpattant, és vigyázzba vágta magát.

- Rendben van a dolog - mondta Ivanov. - Holnap alá fogyja írni a vallomást. De jól megizzadtam, amíg helyrehoztam a te hülyeségeidet.

Gletkin nem felelt; merev vigyázzban állt az íróasztala előtt. Ivanov, aki még nem felejtette el, hogy milyen heves vitája volt Gletkinnel, mielőtt felkereste Rubasovot a cellájában, és persze azt is tudta, hogy Gletkin nem olyan ember, aki hamar túltenné magát a letoláson, most megvonta a vállát, és Gletkin arcába fújta a füstöt. - Térj észhez, Gletkin - mondta. - Itt mindenki az önérzetével nyavalyog. Az ő helyzetében te még nála is konokabb lennél.

- Csakhogy nekem van gerincem, neki meg nincs - felelte Gletkin.

- Viszont hülye vagy - mondta Ivanov. - És megérdemelnéd, hogy csak ezért a válaszáért is haladéktalanul főbe lőjenek, még öelötte.

Kibicegett az ajtón, és bevágta maga mögött.

Gletkin visszaült az asztalához. Most sem hitte még, hogy beválik Ivanov taktikája, mégis tartott tőle, hogy mi lesz, ha csakugyan sikerül Ivanov terve. Ivanov utolsó mondata akár fenyegetés is lehetett, és nála sohasem lehetett tudni, hogy mikor tréfál és mikor beszél komolyan. Talán maga sem tudja mindig - ez a fő baj ezekkel a cinikus értelmiségiekkel...

Gletkin vállat vont, helyére rángatta a gallérját meg a kezelőjét, és folytatta az előtte heverő irathalom feldolgozását.

A harmadik kihallgatás

„A szavak olykor arra valók csupán, hogy elleplezzék a tényeket. Ennek azonban úgy kell történnie, hogy senki se vehesse észre titkos szándékunkat; arra az esetre pedig, ha mégis lelepleződnenk mindig tartsunk készenlétben megfelelő kifogásokat, melyeket bármikor azonnal előhúzhathatunk.”

Machiavelli: A Raffaello Girolamihoz intézett követi utasítás

„Hanem a ti beszédetek légyen, Úgy, úgy, nem, nem, ennek felette valami esik, az a gonosztól vagyon.”

Maté 37.

1.

Részlet Ny. Sz. Rubasov naplójából; kelt bebörtönzése huszadik napján

... Vlagyimir Bogrov kiesett a hintából. Százötven évvel ezelőtt, aznap, amikor a párizsi nép megostromolta a Bastille-t, hosszú tétlenség után újra mozgásba lendült a európai hinta. Nagy erővel lökte el magát a zsarnokságtól, és úgy tetszett, megállíthatatlan lendülettel száll a szabadság kék ege felé. Száz esztendeig mind magasabbra és magasabbra röppent fel a liberalizmus és a demokrácia szféráiba. Közben azonban egyre fogyott a lendülete, az ív csúcspontjához közeledett, ahol megfordul a mozgás iránya; itt egy másodpercre megállt, majd egyre növekvő sebességgel megindult visszafelé. Ugyanaz a lendület, amely az egekbe röpítette, most a szabadság magasából újra a zsarnokság mélységeibe ragadta magával a hinta utasait. Akik pedig ahelyett, hogy jól megkapaszkodtak volna, továbbra is a magasságokra függesztették tekintetüket, azok megszedültek, elveszítették az egyensúlyukat, és kiestek a hintából.

Aki nem akarja, hogy elszédüljön, annak igyekeznie kell megfejtetni a hinta mozgásának törvényeit. A tapasztalat arra tanít, hogy a történelem ingamozgást végez, melynek során az abszolutizmustól a demokráciáig, majd a demokráciától vissza az abszolút diktatúráig viszi a lendület.

A népek által megszerezhető és huzamosan is megtartható egyéni szabadság mértéke az illető nép politikai érettségének fokától függ. A fentebb említett ingamozgás arra látszik utalni, hogy a tömegek politikai érésének folyamata aligha írható le valamely egyenletesen emelkedő görbével, mint például az egyes ember felnötté érése, hanem ennél sokkal bonyolultabb törvények irányítják.

A tömegek érettsége abban nyilvánul meg, hogy képesek-e felismerni önérdekeiket. Erinek azonban előfeltétele a termelési viszonyok és a javak elosztásának bizonyos fokú megértése. A népek demokratikus öngazgatási képessége tehát egyenes arányban áll azzal, hogy az illető nép milyen mértékben értette meg a maga társadalma szerkezetét és e szerkezet működésének törvényeit.

Azonban a technika fejlődésének minden újabb lépéscsőfoka egyre bonyolultabbá teszi a gazdasági szférát, új tényezők szegjelenését eredményezi, és megváltoztatja az egyes tényezők egymáshoz való viszonyát, ezért időbe telik, amíg a tömegek megértik és kiismerik a megváltozott viszonyokat. A technikai haladás minden ugrása egy lépéssel leghagyja a tömegek mindig csak viszonylagos intellektuális fejlettségét, következőképpen visszaveti politikai-érettségüket is. Néha évtizedeltbe, máskor nemzedékek életébe telik, amíg a nép, fokról, fokra alkalmazkodik az új viszonyokhoz, és tudatossága ismét eléri az előbb már elért szintet, miáltal ismét képes lesz ugyanolyan mérvű önkormányzatra, mint korábban, a civilizáció alacsonyabb szintjén. A tömegek politikai érettsége tehát nem mérhető abszolút értékekkel, hanem csak viszonylagosan határozható meg, vagyis a civilizáció pillanatnyi szintjéhez képest.

Amikor a tömegek tudatossága utoléri az objektív viszonyok fejlettségi szintjét, óhatatlanul bekövetke-

zik a demokrácia térnyerése, ha nem békés úton, akkor erőszak árán. Amíg a technikai civilizáció újabb ugrása - például a repülő vetélő feltalálása - ismét vissza nem veti a tömegeket a viszonylagos fejletlenség állapotába, és lehetővé, sőt éppenséggel még szükség-szerűvé is teszi az abszolút uralom valamely formájának újbóli bevezetését.

A folyamat a többszörös zsiliprendszeren átemelt hajó példájával érzékeltethető. Amikor a hajó beúszik az első zsilipkamrába, a víz szintje igen alacsony a kamra magasságához képest; ekkor a hajó felemelkedik, amíg a víz szintje el nem éri az illető zsilipkamrában lehetséges legmagasabb szintet. Ez a magasság azonban illuzórikus csupán, hiszen a következő zsilipkamra falai még magasabbak, s ezért szükségképpen előlről kezdődik a vízszintek kiegyenlítése. A zsilipkamrák falai példánkban a természeti erők és a technikai civilizáció objektív viszonyait jelentik, a zsilipkamra vize pedig a tömegek politikai érettségének szintjét. Értelmetlen lenne ez utóbbit tengerszint feletti magasság abszolút számaival meghatározni; mindig csak az épp soron lévő zsilipkamra vizének viszonylagos szintmagassága számít.

A gőzgép feltalálásával olyan korszak kezdődött amely gyors fejlődést hozott az objektív viszonyokban, következésképp a szubjektív politikai fejlettség hasonlóképpen gyors hanyatlásával járt együtt. Világtörténelmi léptékkal mérve az ipari civilizáció kora még csak a kezdet kezdetén tart, a páratlanul bonyolult gazdasági struktúra és a tömegek tudati fejlettsége között még viszonylag nagy a különbség. Így válik érthetővé, hogy miért alacsonyabb a népek politikai érettsége a XX. század elején, mint i. e. 200-ban, vagy a feudalizmus korának végén volt.

A szocializmus elmélete ott hibázik, hogy egyenletesnek és állandónak feltételezi a tömegek tudati fejlődését. Ezért áll most tanácstalanul a világtörténelmi inga visszalengésének és a tömegek ideológiai öncsonkításának jelensége előtt. Azt hittük, hogy a tömegek világképe automatikusan alkalmazkodik majd a megváltozott viszonyokhoz, és hogy ez a folyamat néhány év alatt lezajlik, holott a történelmi tapasztal-

lat azt mutatja, hogy ezek a folyamatok inkább évszázadokban mérhetőek csupán. Európa népei voltaképpen lelkileg még a gőzgép feltalálásának következményeit sem emésztették meg. Sőt régen összeomlik már a kapitalizmus, mire a tömegek megértik az új fejleményeket.

A tömegek gondolkodását a Forradalom Szülőházájában is ugyanazok a törvények irányítják, mint máshol. Átúsztak bár a következő zsilipkamrába, a vízmagasság azonban egyelőre itt még a legalacsonyabb szinten van.

Az új gazdasági rendszer, amely a régi helyére lépett még a réginél is érthetetlenebb a számukra. És most előlről kezdődik a zsilipkamra vízzel való feltöltésének hosszú és kínkeserves folyamata. Alighanem nemzedékek életébe telik, amíg a tömegek megértik az új viszonyokat, melyeket pedig a Forradalom megvívásával maguk hoztak létre.

Addig viszont a kormányzás demokratikus formája elképzelhetetlen, a tömegek számára elérhető szabadságfok pedig valószínűleg alacsonyabb lesz még a más országokban elérhetőnél is. Addig pedig vezetőink mintegy légtüres térben fognak csak kormányozni. A liberális klasszikus mércéjével mérve, ez nem épp szívet melengető látvány. Ám mindazok a borzalmak, képmutató hazugságok és nyomorúságos közállapotok, melyek oly szembeötlőek hazánkban, csupán csak a fentebb leírt törvény működésének látható és egyúttal óhatatlan megnyilvánulásai. Jaj annak a bolondnak s szépléleknek, aki csak azt kérdezi „hogyan”, de azt már nem, hogy „miért”. De jaj minden ellenzéknek is a tömegek viszonylagos éretlenségének korszakaiban; már pedig most is ilyen korszakban élünk.

Az érettség korszakaiban éppen az az ellenzék legfőbb kötelessége és szerepe, hogy a tömegekhez fellegbezzon a hatalommal szemben. Az éretlenség korszakaiban azonban csak a demagóg hivatkozik „a tömegek magasabb rendű igazságérzetére”. Ilyen helyzetben az ellenzéknek csak két választása van: vagy államcsínnyel magához ragadja a hatalmat, amiben azonban nem számíthat a tömegek támogatására; vagy néma kétségbeeséssel kiveti magát a hintából - „meghal némán”.

Adódik persze még egy harmadik lehetőség is, mely nem kevésbé adekvát az előbbi kettőnél, s melyet hazánkban valóságos rendszerré fejlesztettek: meggyőződésünk tudatos megtagadása és elfojtása az olyan időkben, amikor nincs remény, hogy a gyakorlatba is átültethessük elképzeléseinket. Minthogy mi csak egyetlen erkölcsi elvet ismerünk el, a társadalmi hasznosság elvét, meggyőződésünk nyilvános megtagadása annak érdekében, hogy megmaradhassunk a Párt soraiban, nyilvánvalóan becsületesebb eljárás, mint az eleve reménytelen harc további folytatása.

Önérzet; máshol oly közkeletű előítéletek, melyek kizárják a megalázkodás bizonyos formáit; továbbá az olyan testinek mondható érzések, mint a fáradtság, az undor és a szégyen - egyszer s mindenkorra gyökerestül kiirtandók...

2.

A „hintáról” szóló elmélkedéseit Rubasov Bogrov kivégzésének és Ivanov éjszakai látogatásának másnapján kezdte írni, mindjárt az ébresztő után. Amikor behozták a reggelijét, épp csak egyetlen kortyot ivott a kávéból, a többit hagyta kihűlni. Kézírása, mely az utóbbi napokban kissé tétova és bizonytalan volt, most ismét határozott és fegyelmezett lett; a betűi kisebbek lettek, a nagy és bő hurkok helyett ismét szigorú, hegyes ékeket és sarkokat rajzolt. Amikor átolvasta, amit írt, Rubasovnak is feltűnt a változás.

Tizenegy órakor, mint rendesen, levitték a sétára, ezért kénytelen volt félbeszakítani az írást. Az udvaron azonban ezúttal nem az öreg Rip Van Winklét kapta párjául, hanem egy faháncs bocskoros, sovány kis parasztot. Rip Van Winklét hiába kereste szeme az udvaron, és Rubasov csak most ocsúdott rá, hogy már a reggelinél is elmaradt a szokásos „Föl, föl, ti rabjai a földnek”. Úgy látszik, elvitték az öreget, az ég tudja csak, hová; szegény, tépett tavalyi pille, mely csodálatosképp, de merőben értelmetlenül tovább élt, mint a számára rendelt idő, hogy aztán nyár helyett a télben felébredve vakon s céltalanul verdeszen még néhányat szárnyaival, röpdössön még egy keveset, majd egy sarokba aláhullva lassan porrá legyen.

A paraszt eleinte csak némán baktatott Rubasov mellett, oldalról tekingetve a szomszédjára. Az első kör után néhányszor megköszörülte a torkát, aztán a következő kör után megszólalt:

- Én a d.-i kormányzóságból való vagyok. Járt már arra uraságod?

Rubasov tagadólag válaszolt. D. isten háta mögötti vidéken feküdt, messze Keleten, és Rubasovnak csak nagyon bizonytalan ismeretei voltak róla.

- Hát, mi tagadás, elég messze van - mondta a paraszt.

- Tevére kell ülni annak, aki oda akar menni. Uraságod politikai személy?

Rubasov nem tagadta. A paraszt fakéreg bocskorának félig leszakadt a talpa; meztelen lábujjakkal taposta a mocskos havat. Furcsa, vékony nyaka volt, beszéd közben folyton bólogatott, mintha a litánia ámenjét ismételné.

- Én is politikai személy vagyok - mondta -; pontosabban szólva, reakciós vagyok. Azt mondják, minden reakcióst el kell vinni tíz évre. Gondolja, uraságod, hogy engem is el fognak vinni tíz évre?

Rubasov bólintott, és aggodalmas pillantást vetett a kör közepén álldogáló örökre, akik összeverődve toporogtak a hóban, és nem sok ügyet vetettek a rabokra.

- Maga miért van itt? - kérdezte Rubasov.

- Azért, kérem, mert amikor a falunkban megszurkálták a gyerekeket, lelepleződtem, és kiderült rólam, rogy reakciós elem vagyok - mondta a paraszt. - A Kormány, kérem, minden esztendőben küld nekünk valamit. Két évvel ezelőtt mindenféle irományokat küldött, hogy olvassuk el, meg rengeteg képet, saját magáról. Tavaly egy cséplőgépet kaptunk, meg kicsike keféket, amivel a fogát kell sikálni az embernek. Az idén üvegcsöveket küldtek, amiknek a végén tű volt; meg kellett vele szűrni a gyerekeket. Egy nő is jött az üvegcsövekkel, bár férfinadrágban volt; végig akarta szurkálni az összes gyereket a faluban, egyiket a másik után. Ami-

kor az én házamhoz ért, mi az asszonnyal bereteszteltük előtte az ajtót, és akkor lelepleződöttünk, mint reakciós elemek. Aztán összecsendült az egész falu, elégettük az irományokat meg a képeket, és összetörtük a cséplőgépet is; aztán egy hónappal később értünk jötték, és elvittek mindannyiunkat.

Rubasov néhány érthetetlen szót dörmögött válaszképp, s közben azon töprengett, hogyan is kellene folytatnia az öngazgatásról szóló tanulmányát. Eszébe jutott, hogy olvasott egyszer valamit az új-guineai bennszülöttekről, akik szellemileg ezzel a paraszttal voltak egy szinten, csak éppen a legteljesebb társadalmi harmóniában éltek és meghökkentően fejlett demokratikus intézményeik voltak. Nyilván, mert elérkeztek a zsilipkamrájukban elérhető legmagasabb szintre...

Rubasov szomszédja ezt a hosszú hallgatást a helytelenítés jeleképp értelmezte, és még jobban összehúzta magát. Lábujjai kékre fagytak; olykor-olykor nagyokat sóhajtott; megadva magát a sorsnak, szótlanul baktatott Rubasov mellett.

Amint visszaért a cellájába, Rubasov folytatta az írást. Úgy gondolta, sikerült felfedeznie a „relatív érettség törvényét”, és szinte önkívületben rötta a sorokat. Éppen akkor fejezte be, amikor behozták az ebédet. Megette, aztán elégedetten végigheveredett a piccsén.

Aludt egy órát; nyugodtan, álomtalanul, és felüdülvé ébredt. A 402-es akkor már huzamosabb ideje kocogtatta a falat; nyilván úgy érezte, Rubasov elhanyagolja őt. Az új sétaszomszédja iránt érdeklődött, akit az ablakból látott. Rubasov azonban félbeszakította. Elmosolyodott, és ezt kopogta ki neki a cvikkere kerekével:

- KAPITULÁLOK.

Kíváncsian várta a hatást.

Hosszú ideig nem kapott választ; ez a bejelentés elnémította a 402-est. Kerek percig kellett várakoznia válaszra:

- INKÁBB A KÖTÉL...

Rubasov mosolygott. Ezt felelte:

- KINEK-KINEK A GUSZTUSA SZERINT.

Dühkitörésre számított; a 402-es kopogtatása azonban éppenséggel elhalkult: szinte csüggedten, lemondón hangzott:

- MÁR MAJDNEM AZT HITTEM, HOGY MAGA KIVÉTEL. NEM MARADT MAGÁBAN FIKARCNYI BECSÜLET SEM?

Rubasov hanyatt feküdt az ágyon, cvikkere a kezében. Megelégedettség és béke töltötte el. Ezt kopogta:

- NEM UGYANAZT ÉRTJÜK BECSÜLETEN.

A 402-es gyorsan, precíz koppantásokkal válaszolt:

- BECSÜLET AZ, HA VALAKI A MEGGYŐZŐDÉSÉÉRT ÉL ÉS HAL.

Rubasov ugyanilyen gyorsan válaszolt neki:

- BECSÜLET AZ, HA VALAKI ÖNZETLEN ÉS HASZNOS ÉLETET ÉL.

A 402-es ezúttal már hangosabb, élesebb koppantásokkal válaszolt:

- A BECSÜLET NEM HASZNOSSÁG, HANEM TISZTESSÉG DOLGA.

- MI A TISZTESSÉG? - kérdezte Rubasov hosszan, kényelmesen elnyújtott koppantásokkal. Minél nyugodtabb volt Rubasov, annál dühösebb válaszok érkeztek a fal túloldaláról.

- AZT A MAGA FAJTÁJA SOHASEM FOGJA MEGÉRTENI - felelte a 402-es Rubasov kérdésére. Rubasov megvonta a vállát:

- A MI TISZTESSÉGÜNK A JÓZAN ÉSZ - kopogta a választ, A 402-es erre már nem felelt.

Vacsora előtt Rubasov még egyszer átolvasta, amit írt. Néhány helyen belejavított, aztán az egészet letisztázta levél formájában, amit a Köztársaság Főügyészenek címzett. Az utolsó bekezdéseket, melyek az ellenzék választási lehetőségeit körvonalazták, vastagon

aláhúzta, majd odairta még a végére a következő zárómondatot:

Alulírott Ny. Sz. Rubasov; a Párt Központi Bizottságának volt tagja, azelőtt Népbiztos és a Forradalmi Hadsereg Második Hadosztályának Parancsnoka, a Nép Ellenségeivel Vívott Harcban Tanúsított Bátorságért Adományozott Forradalmi Érdemérem tulajdonosa a fentebb kifejtett okokból úgy határozott, hogy minden ellenzéki nézetét visszavonja, és nyilvánosan megbélyegzi az általa elkövetett hibákat.

3.

Rubasov már két napja várta, hogy felkísérjék Ivanovhoz. Amikor kapitulációs okmányát átadta az öreg fegyőrnek, azt hitte, azon nyomban felrendelik kihallgatásra; történetesen épp aznap telt le az Ivanov által szabott határidő is. De úgy látszik, most már nem volt nekik olyan sürgős a dolog. Vagy Ivanov kissé belemerült a „relatív érettség elméletének” tanulmányozásába; valószínűbb volt azonban, hogy a dokumentumot már felküldték az illetékes felsőbb szervekhez.

Rubasov elmosolyodott arra a gondolatra, hogy milyen megbotránkozást kelthetett vele a Központi Bizottság „elméleti szakemberei” közt. A Forradalom előtt és egy darabig még utána is, addig, amíg az öreg Vezér élt, nem létezett semmiféle különbségtétel az „elméleti szakemberek” és a „politikuskok” között. A követendő taktikát mindenkor nyílt vitákban vonták le a forradalmi elmélet tételeiből; a polgárháború alatt hozott stratégiai döntések: a termés beszolgáltatásának elrendelése, a földosztás, az új pénz bevezetése, a gyárak átszervezése - minden egyes adminisztratív intézkedés - voltaképpen alkalmazott filozófia volt. A hajdan Ivanov falára is kiakasztott fényképen ülő megszámozott fejű emberek mindegyike többet tudott a jogfilozófiáról, a közgazdaságtanról és az államelméletről, mint az európai egyetemek professzori katedráinak tulajdonosai együttvéve. A polgárháború alatt tartott Kongresszusokon olyan magas színvonalú vita folyt, mint politikai testületekben még soha a történelem során; a felszólalások olyanok voltak, mint tudományos folyóiratok közleményei - azzal a különbséggel, hogy a

vita kimenetén milliók élete, sorsa és a Forradalom jövője múltott.

A régi gárda azonban mostanra kifáradt és elhasználódott; a történelem logikájából következőleg minél jobban megszilárdult a rendszer, annál merevebb lett, mert meg kellett gátolni, hogy a Forradalom által felszabadított hatalmas erők önmagukba visszafordulva a levegőbe ne röpítsék éppen magát a Forradalmat. A filozofáló Kongresszusok ideje lejárt; a régi arcok helyett fehér folt jelent meg Ivanov szobája falán; a lázító filozófiát kiszorította az új korszak józan sterilitása. A forradalmi elmélet dogmatikus kultusszá dermedt, melynek egyszerűsített, könnyen emészthetővé tett tanait kurta katekizmus oktatta a népnek, s az új vallásnak a Nagy Egyes volt a főpapja, aki a miséket celebrálta. Beszédei a cikkei még stílusukban is a csalhatatlan válaszokat kínáló katekizmust utánozták; kérdés és felelet formáját öltötték, és bámulatra méltó következetességgel szimplifikáltak minden tényt és problémát. A Nagy Egyes kétségtelenül jó ösztönrel alkalmazta a „tömegek relatív érettségének törvényét”... A zsarnokság dilettánsai a maguk idejében még csak arra kényszeríténék alattvalóikat, hogy parancsra cselekedjenek; a Nagy Egyes viszont arra is megtanította őket, hogy parancsra gondolkodjanak.

Rubasovot szinte megnevettette, amikor elgondolta, hogy mit fognak a Párt új keletű „elméleti szakemberei” szólni a leveléhez. Igazán tekintve minden szava eretnokség volt, hiszen a tan szülőatyjait is bírálta az írás, akiknek szava tabu volt; mindent a néven nevezett, sőt még a Nagy Egyes szentséges személyét is objektíven kezelte, belehelyezve a maga történelmi összefüggései közé. Fetrengenek most nyilván kínjukban a boldogtalan teoretikusok, akiknek egyetlen feladatuk, hogy a Nagy Egyes elméleti bakugrásait és hirtelen politikai irányváltásait mindenkor a filozófia legújabb vívmányának és felfedezésének tüntessék fel.

A Nagy Egyes egyébként olykor különös tréfákat is űzött a teoretikusaival. Egyszer azt az utasítást adta a Párt közgazdasági folyóiratát szerkesztő szakértőknek, hogy készítsenek elemzést az amerikai ipar válsá-

gáról. Hónapokba telt, amíg elkészültek a munkával; végre megjelent a folyóirat különszáma, amelyben a szerzők - a Nagy Egyes legutóbbi kongresszusi beszédében kifejtett tézisek alapján - azt bizonyították mintegy háromszáz oldal terjedelmű tanulmányukban, hogy az amerikai gazdasági fellemdülés csak átmeneti, és az Egyesült Államok valójában a legmélyebb válságban vergődik, amit nem is lesz képes leküzdeni, majd csak a diadalmas Forradalom után. Ámde ugyanaznap, amikor a különszám megjelent, a Nagy Egyes egy amerikai újságíróat fogadott, akit azzal a pipája csutorája mellől kiejtett megjegyzéssel képesített el, s vele együtt az egész világot is, hogy:

- Amerikában elmúlt a válság, és a gazdasági élet visszatért a rendes kerékvágásba.

A szakértőbizottság tagjai, akik természetesen arra számítottak, hogy el fogják bocsátani őket az állásukból, sőt talán még börtönbe is kerülnek, aznap este mindahányan leveleket írtak, melyekben töredelmesen elismerték, hogy hibát követtek el, amikor „ellenforradalmi elméleteket kovácsoltak és félrevezető elemzéseket koholtak”; nyomatékosan hangsúlyozták, hogy bűneiket megbánták, és készek akár nyilvánosan is önbírálatot gyakorolni. Csak Iszakovics, Rubasov kortársa és az egyetlen a szerkesztőbizottság tagjai közül, aki még a régi gárdából származott, választotta azt a megoldást, hogy főbe lőtte magát. A beavatottak később azt állították, hogy a Nagy Egyes eleve kizárólag azzal a szándékkal rendezte meg az egész színjátékot, hogy megszabaduljon Iszakovicstól, akit azzal gyanúsított, hogy rokonszenvezik az ellenzékkel.

Rubasov szemében groteszk komédia volt csupán az egész; a „forradalmi filozófiával” való zsonglőrködés csupán a diktatúra megszilárdítását szolgálta, mely azonban bármily csüggesztő jelenség volt is, úgy tett szett, a történelmi szükségszerűséget képviseli. Ez azonban persze mit sem segített azon, aki komolyan vette ezt a komédiát, és csak azt látta, ami a színpadon történik, viszont sejtelve sem volt a színpalak mögött működő rejtett gépezetről. Azelőtt nyilvános Kongresszusokon határozták meg a forradalmi politikát; most minden a színpalak mögött történt - természetesen

ez is logikusan következett a tömegek relatív érettségének törvényéből...

Rubasovnak az volt a legfőbb vágya, hogy megint elvonulhasson egy csöndes könyvtárba, ahol zöld lámpák égnek az asztalokon, s ahol történelmileg is megalapozhatná az elméletét. A forradalmi filozófia legtermékenyebb évei mindig is a száműzetés esztendei voltak, a politikai tevékenység kényszerű szünetei. Föl s alá járkált a cellájában, és eljátszadózott a gondolattal, hogy a következő két évet, amikor nyilván nem vehet majd részt a politikai életben, afféle belső száműzetésben fogja tölteni; a nyilvános önbírálat árán megszerzi magának azt a lélegzetvételnyi nyugalmat, amire oly nagy szüksége van. A kapituláció formájának önmagában véve nincsen sok jelentősége: annyi *mea culpa*-t kaphatnak tőle, amennyit csak a papír elbír és ahányszor csak akarják, hajlandó nekik hitvallást tenni akár a Nagy Egyes csalhatatlansága mellett is. Ez merőben etikett-probléma csupán - bizánci ceremónia, aminek kialakulása azzal magyarázható, hogy az elmélet szavait csak mérhetetlen vulgarizálásuk árán és végeérhetetlen ismétlés révén lehetett belesulykolni a tömegekbe; amit helyesnek nyilvánítanak, annak természetesen aranyként kell fénylenie, ami viszont helytelen, az legyen fekete, akár a pokol feneke; a politikai nyilatkozatokat ugyanúgy ki kell színezni, mint a vásári mézeskalács figurákat.

Mindebből a 402-es természetesen mit sem fog fel. Szemellenzős becsületfelfogása egy letűnt kor maradványa, elmélkedett Rubasov. Mi a tisztesség? Konvenció, semmi más, ami még a lovagi tornák szabályainak hagyományából származik. A becsület új fogalmát másképpen kell meghatározni; a becsület önzetlen szolgálat, mind a legvégső logikus következtetések vállalásáig...

„Inkább a halál, mint a becsület elvesztése”, jelentette ki a 402-es, és közben nyilván a bajuszát pödörgette. Mivelhogy ez a hiúság klasszikus kifejezése. A 402-es a monoklijával kopogtatja a mondatait, Rubasov a csíptetője keretével; ennyi csupán a különbség kettejük között. Rubasovnak azonban most már csak az számított, hogy még egyszer békén dolgozathasson egy könyvtárban, ahol felépítheti új elméletét. Évekbe fog

telni, vaskos kötet lesz belőle; ez lesz azonban az első elméleti lépés a demokratikus intézmények történetének megértése felé, és új fényt fog vetni a tömeglélektani ingamozgására is, mely a jelen korszakban kiváltképp szembeötlő, a klasszikus osztályharcelmélet azonban nem szolgál rá semmiféle magyarázattal.

Rubasov sebesen járkált fel-alá a cellában, és mosolygott magában. Semmi sem számít, csak hagyják, hogy kidolgozhassa az új elméletét. A fogfájását mint ha elfújták volna; friss volt és pihent, csupa vállalkozó kedv, csupa izgatott türelmetlenség. Két nap telt el az Ivanovval folytatott éjszakai beszélgetés és a kapitulációs nyilatkozat megírása óta, de még semmi sem történt. Az idő, amely letartóztatásának első két hete alatt olyan szélesen telt, most alig-alig vándorolt. Az órák percenként, a percek másodpercenként teltek lassú egymásutánban. Rubasov nekinekirugaszkodott az írásnak, nagy iramban dolgozott, de újra meg újra elakadt a munkában, ha valami történelmi ténynek kellett volna utánanéznie. Negyedórát töltött ilyenkor szemét a júdásra szorítva, és várva, hogy mikor tűnik már fel valahára az öreg fegyőr, aki majd felkíséri Ivanovhoz. Néptelen volt azonban a folyosó, csak a villanylámpák világítottak, mint mindig.

Olykor felötlött benne, hogy Ivanov talán maga fog lejönni hozzá, és az egész formalitást, a vallomása aláírását, ott, a zárkában intézik majd el; voltaképp sokkal kellemesebb is lenne. Ez alkalommal még az üveg brandyt se bánná. Részletesen elképzelte a ketten beszélgetését; hogyan fogják majd közösen kiagyalni a „vallomás” fellengzős mondatait, és szinte hallotta is Ivanov cinikus szellemességeit. Rubasov mosolyogva járkált a cellájában, és tízpercenként az órájára pillantott. Nem ezt ígérte-e Ivanov aznap éjjel, hogy másnap érte küldet?

Rubasov türelmetlensége már szinte lázas izgatottsággá fokozódott; az Ivanovval folytatott beszélgetés utáni harmadik éjjel már egyáltalán nem jött álom a szemére. Csak hevert az ágyán a sötétben, és hallgatta az épület halk, elfúló neszeit, egyik oldaláról a másikra fordult, majd vissza, és a letartóztatása óta most először elfogta a vágyakozás egy meleg

női test megnyugtató közelsége iránt. Megpróbálta, hogy mély, egyenletes lélegzéssel elaltassa magát, de ettől is csak egyre éberebb lett. Hosszú küzdelmet vívott magával, hogy ellenálljon az ötletnek, talán beszélgetést kezdeményezhetne a 402-essel, aki a „Mi a tisztesség?” kérdése körül folytatott vitájuk óta nem jelentkezett.

Éjfél tájt, amikor már harmadik órája feküdt álmatlanul, a kitört ablakkocka helyére ragasztott újságpapírdarabot bámulva, Rubasov nem bírta tovább és megkopogtatta a falat. Aztán megismételte a kopogtatást, de közben már érezte, hogy fejét előnti a megáláztatás miatt érzett düh forró hulláma. A 402-es azonban most sem válaszolt. Pedig biztosan tudta, hogy ő is ébren van a fal túloldalán, és alighanem azzal üti agyon az időt, hogy régi kalandjainak emlékének kérődzik; egyszer megvallotta Rubasovnak, hogy sosem tud elaludni éjjel egy vagy két óra előtt, és hogy visszatért kamaszkorában gyakorolt szokásaihoz.

Rubasov hanyatt feküdt, és a sötétséget bámulta. Már laposra feküdte a szalmazsákot; pokróca kellemetlenül meleg volt, és meg is izzadt alatta, ha viszont lerúgta magáról, fázott. Már a hetedik vagy nyolcadik cigarettát szívta el egymás után; ott heverték a csikkek szanaszét az ágy körül a kövön. Már az apró, éjszakai neszek is elhaltak a börtönben; megállt az idő; alaktalan sötétségé oszlott a cella falai közt. Rubasov becsukta a szemét, és Arlovát képzelte maga mellé, keble ismerős hajlatát amint halovány körvonalai kibontakoznak a sötétből. És most nem is jutott az eszébe, hogy őt is ugyanúgy vonzolták végig a folyosón, mint Bogrovot; olyan sűrű volt a csönd, hogy szinte már zúgott, lüktetett. Mit csinálhat most az a kétezer ember, aki ide van bezárva, e méhkas celláiba? Az ő néma lélegzetük, láthatatlan álmaik, félelmeik s vágyaik elfúló lihegése dagasztja a csöndet olyan óriásira. Ha a történelem matematika volna, vajon mennyit nyomna kétezer hagymázos álom súlya, mennyi kétezer soha be nem teljesedő vágy? Most végre csakugyan ott érezte az orrában Arlova ismerős illatát; Rubasov testét a pokróc alatt hirtelen verejtek öntötte el... És akkor egyszerre döngve fölrántották a zárkaajtót; a

folyosó lámpáinak fénye valósággal beledöfött Rubasov szemébe.

Két revolverszíjas egyenruhás lépett be, akiket Rubasov eddig még nem látott. Az egyik odalépett az ágyához; magas, durva arcú ember volt, rekedt hangján olyan hangosan szólt rá Rubasovra, hogy bántotta a fülét. Felszólította Rubasovot, hogy kövesse, de azt nem mondta, hogy hová mennek.

Rubasov megkereste a takaró alatt a csíptetőjét, föltette, aztán fölkelte a priccsról. Ólmos fáradság nehezedett rá, ahogy végiglépkedett a folyosón az egyenruhás óriás mellett, aki legalább egy fejjel föléje magasodott. A másik egyenruhás mögöttük jött.

Rubasov az órájára pillantott; hajnali két órát mutatott, valami keveset tehát, úgy látszik, mégiscsak aludhatott. Abba az irányba indultak el, amerre a borbélyműhely volt - amerre Bogrovot vitték. A másik egyenruhás három lépéssel lemaradva követte őket. Rubasovnak egyszerre viszketni kezdett a tarkója, és kedve lett volna hátrafordulni, hogy megnézzé magának az egyenruhást, de uralkodott magán. Ilyen egyszerűen azért talán mégse nyírhatnak ki, gondolta Rubasov, de korántsem volt meggyőződve róla, hogy jól gondolja-e. Habár most éppen nem is nagyon érdekelte, hogy mi lesz a sorsa; egyszerűen csak szeretett volna minél hamarabb túl lenni rajta. Megpróbálta megállapítani, hogy vajon fél-e, de csak némi feszengést tudott felfedezni magában, az csak attól volt, hogy szándékosan nem fordult hátra, pedig kíváncsi lett volna a mögötte lépkező egyenruhásra.

Ahogy befordultak a borbélyműhely utáni sarkon, előbukkant a szűk csigalépcső. Rubasov azt figyelte, vajon lassítja-e lépteit a mellette haladó óriás. Félelem most sem volt még benne, inkább csak kíváncsiság s valami kis szorongás; amikor azonban elhaladtak a lépcső mellett, meglepetten észlelte, hogy összeverődik a térde; tudatosan össze kellett szednie magát, észre ne vegyék, mennyire elgyöngült hirtelen. Azon is rajtakapta magát ugyanekkor, hogy gépies mozdulattal a kabátja ujjába törli a csíptetője üvegét; úgy látszik, még a borbélyműhely előtt levehette önkéntelenül. Öncsalás az egész, gondolta. Fölül még csak elbolondít-

hatja magát az ember, gyomortól lefelé azonban így is, úgy is, nagyon jól tudja. Ha most verni fognak, akármit aláírok, amit csak elém tesznek; persze, holnap majd visszavonom...

Továbbmentek; eszébe jutott váratlanul a „relatív érettség elmélete”, meg hogy voltaképp ő már elszánta magát és elhatározta, hogy alá fogja írni a „vallomását”. Ettől egyszerre nagyon megkönnyebbült; egyúttal azonban azt a kérdést is fel kellett tennie magának, hogyan feledkezhetett meg ilyen tökéletesen az elmúlt néhány nap nagy elhatározásáról. Az óriás ekkor megállt, kinyitott egy ajtót és félreállt. Rubasov egy szoba ajtajában állt, amely hasonlított Ivanovéra, de a lámpa olyan kellemetlenül élesen világított a szemébe, hogy szinte fájdalmat érzett. Az ajtóval szemközt, az íróasztal mögött Gletkin ült.

Becsukódott Rubasov mögött az ajtó, Gletkin felpillantott az előtte heverő iratkötegből. - Kérem, foglaljon helyet - mondta színtelen hangján, melyre Rubasov jól emlékezett még abból a jelenetből, amely letartóztatása első napján játszódott le a zárkájában. Emlékezett a Gletkin fején végighúzódnó széles forradásra is; az arca árnyékban volt, mivel a szoba egyetlen fényforrása a Gletkin karszéke mögött álló magas, fémvázás lámpa volt. A különlegesen erős villanykörte éles, fehér fénye elvakította Rubasovot, ezért másodpercekbe telt, amíg észrevette, hogy egy harmadik személy is van a szobában - paraván mögött, kis asztalánál gyorsíró vagy titkárnő ült, háttal a szobának.

Rubasov leült Gletkinnel szemben, az íróasztal előtt álló egyetlen székre. Kényelmetlen ülés esett rajta, karja sem volt, amelyre rátámaszkodhatott volna.

- Azt a megbízást kaptam, hogy Ivanov vizsgálóbíró elvtárs távollétében én hallgassam ki önt - mondta Gletkin. A lámpa fénye bántotta Rubasov szemét; de hiába fordította el az arcát, a szeme sarkába szűrő fény is csaknem ugyanolyan kellemetlen volt. Azonkívül pedig ostoba, szinte zavarba ejtő érzés volt félrefordított fejjel beszélnie.

- Szívesebben venném, ha Ivanov folytatná a kihallgatásomat - mondta Rubasov.

- A vizsgálat vezetőjét a hatóság jelöli ki - felelte Gletkin. - Önnek természetesen jogában áll megtagadni a vallomástételt. Az ön esetében azonban ez egyértelmű lenne azzal, hogy visszavonja két nappal ezelőtt tett írásos nyilatkozatát, melyben késznek mutatkozik a vallomástételre; ezzel automatikusan befejeződnek ügyében a vizsgálat. Végeredményképpen pedig a kapott parancs értelmében vissza kellene küldenem ügyét az illetékes hatóságnak, mely adminisztratív úton fog ítéletet hozni.

Rubasov igyekezett gyorsan átgondolni a helyzetet. Úgy látszik, valami történhetett Ivanovval. Váratlanul szabadságra küldték, elbocsátották vagy talán le is tartóztatták. Talán valakinek eszébe jutott, hogy azelőtt barátságban állt vele; talán mert szellemileg fölényben volt a kollégáival szemben, és elviselhetetlenül szellemes volt, vagy mert a Nagy Egyes iránti hűsége bizonyos logikai megfontolásokból táplálkozott csupán, nem pedig vakhitből. Nyilván túl okos volt nekik; ő is még a régi iskolához tartozott: az újak pedig már mind Gletkin-félék voltak, akik más módszereket tanultak... Eredj békével, Ivanov. Most azonban Rubasov nem ért rá sajnálkozni régi barátja sorsán; gyorsan kellett gondolkoznia, a fény pedig nagyon zavarta ebben. Levette a csíptetőjét és hunyorgott: tudta, hogy cvikkere nélkül meztelen és védtelen az arca, Gletkin kifejezéstelen szeme pedig vonásainak minden rezzenését észleli. Ha most hallgat, elveszett ember; most már nincs visszaút. Gletkin visszataszító alak, de az új nemzedék képviselője; a régieknek nem volt más választásuk, mint vagy megalkudni velük, vagy elpusztulnia velük vívott harcban.

Rubasov egyszerre nagyon öregnek érezte magát; mindeddig nem ismerte ezt az érzést. Sosem jutott még az eszébe számba venni, hogy elmúlt már ötvenéves. Föltette a csíptetőjét, és megpróbálta elkapni Gletkin pillantását, az éles fénytől azonban könnybe lábadt a szeme; inkább újra levette a cvikkert.

- Kész vagyok vallomást tenni - mondta, és igyekezett palástolni ingerültségét, nehogy a hangján is

megerzödjek. - De csak azzal a feltétellel, hogy felhagy ezekkel a kihallgatási fogásokkal. Oltsa el, kérem, a lámpát, és tartogassa az efféle módszereit a bűnözők meg az ellenforradalmárok kihallgatására.

- Ön nincs abban a helyzetben, hogy feltételeket szabjon - felelte Gletkin higgadtan. - Nem áll módomban megváltoztatni hivatali helyiségem megvilágítását az ön kedvéért. Úgy látszik, nem egészen van tisztában a helyzetével, főleg azzal, hogy önt éppenséggel ellenforradalmi cselekményekkel vádolják, amit egyébként az elmúlt néhány év során ön két ízben is elismert nyilatkozataiban. De nagyon téved, ha azt hiszi, hogy ezúttal is megússza ilyen olcsón.

Te gazember, gondolta Rubasov. Te mocskos, egyenruhás disznó. Elvörösödött. Érezte, hogy elvörösödik, és tudta, hogy Gletkin is látja rajta. Hány éves lehet ez a Gletkin? Harminchat vagy legfeljebb harminchét; fiatalemberként vehetett részt a polgárháborúban, a Forradalom idején pedig gyerek volt még. Ez az a generáció, amely már az özönvíz után eszmélt. Nincsenek hagyományai, nincsenek olyan emlékei, melyek a régi világhoz kötnék, mely eltűnt a föld színéről. Ez a generáció köldökzsinór nélkül jött a világra... És mégis, a maguk szempontjából nekik is igazuk van. Mert bizony el kell vágni azt a köldökzsinórt, el kell vágni az utolsó köteléket is, amely az embert a régi világ hívságos becsületképzeteihez fűzi, és a tisztesség képmutató, óvilági képzelgéseéhez. A becsület önzetlen szolgálat; szolgálni kell, önmagunkat sem kímélve, a logikailag adódó legvégső következtetés levonásáig.

Lassan elpárolgott Rubasov mérge. Kezében csíptetőjével Gletkin felé fordította az arcát. Be kellett hunynia a szemét, és ettől még pőrőbbnek érezte magát, de most már ez cseppet sem zavarta. A lámpa fénye vörösen derengett át lehunyt szemhéján. Sohasem érezte magát még ilyen határtalanul egyedül.

- Mindenre kész vagyok, ami a Pártot szolgálja - mondta. Hangjából elmúlt a rekedtség; a szemét nem nyitotta ki. - Kérem, ismertesse részletesen a vádat. Erre eddig még nem került sor.

Inkább csak hallotta, semmint hunyorgó szemével látta, hogy Gletkin merev alakján gyors mozdulatsor fut végig. Kikeményített kezelője roppanva engedelmesskedett a mozdulatnak, ahogy arrébb csúsztatta kezét a szék karfáján, árnyalatnyival mélyebben lélegzett, és egy pillanatra mintha az egész teste kissé elernyedne volna. Rubasov megállapította magában, hogy Gletkin nyilván most éli át élete legnagyobb diadalát. Rubasov két vállra fektetése alighanem egy nagyon szép karrier kezdetét jelentheti; de még egy perccel ezelőtt is minden bizonytalan volt Gletkin számára, miközben nyilván figyelmeztetőleg ott lebeghetett előtte Ivanov sorsának példája.

Rubasov egyszerre megértette, hogy neki is legalább akkora hatalma van Gletkin fölött, mint Gletkinnek őrajta. A markomban vagy, barátocskám, gondolta, és gúnyosan elmosolyodott; egymás torkát szorongatjuk, s ha én most levetném magam a hintáról, akkor bizony téged is magammal rántanálak. Egy pillanatig Rubasov még el is játszott ezzel a gondolattal, miközben Gletkin, aki már újra éppoly merev és előírásos volt, mint azelőtt, az iratok között lapozgatott; aztán mégis ellenállt a csábításnak, és lassan behunyta égő szemét. A hiúság s az önzés utolsó szemerkéit is ki kell égetnie magából az embernek - márpedig mi egyéb lenne az öngyilkosság, mint afféle fordított hiúság? Ez a Gletkin most persze azt képzei, hogy az ő trükkjei s nem Ivanov érvei vették rá őt a kapitulációra; lehet, hogy Gletkinnek a felettéseit is sikerült erről meggyőznie, és éppen ez lett Ivanov bukásának az oka. Te gazember, gondolta Rubasov, ezúttal azonban már indulat nélkül. Te következetes ökör, aki azt az egyenruhát viseled, amit mi alkottunk meg - te újkori barbár, a most kezdődő új korszak gyermeke. Te azt sem érted, hogy miről van itt szó; persze, ha értenéd, nem is tudnák a hasznodat venni... Észrevette, hogy a lámpa fénye most még élesebben tűz a szemébe - Rubasov természetesen tudta, hogy a lámpák fényerejét bizonyos különleges berendezésekkel szabályozni lehet kihallgatás közben. Kénytelen volt elfordítani az arcát és megtörölni könnyező szemét. Te barom, gondolta ismét. De hát most éppen ilyen baromi állatokra van szükségük...

Gletkin hozzálátott, hogy felolvassa a vádiratot. Monoton hangja most jobban idegesítette Rubasovot, mint valaha; félrefordított fejjel és lehunyt szemmel hallgatta. Elhatározta, hogy „vallomását” formaságnak tekinti, abszurd, habár szükségese komédiának, melynek nyakatekert értelmét csak a beavatottak fogják fel; a Gletkin által felolvasott szöveg azonban olyan abszurd volt, hogy az még legkomorabb várakozásait is felülmúlta. Komolyan elhiszi ez a Gletkin, hogy ő, Rubasov ilyen gyermekded összeesküvéseket szőtt? Hogy esztendőkön át semmi más nem járt a fejében, csak az, hogyan rombolhatná le azt az épületet, melynek az alapjait ő maga és a régi gárda vetette meggy Meg a többiek, a megszámozott fejű férfiak, Gletkin gyermekkorának hősei - csakugyan elhiszi róluk ez a Gletkin, hogy egyszer csak járvány söpört végig soraikon, és mindnyájan haszonleső, megvesztegethető gazemberek lettek, akiket már csak egyetlen vágy éltetett: a Forradalom visszacsinálása? Méghozzá olyan eszközökkel, amiket ezek a nagy politikusok, a taktika mesterei, szemlátomást a legolcsóbb detektívregényekből lestek el?

Gletkin egyenletes hanghordozással olvasott, se nem gyorsan, se nem lassan, az olyan emberek színtelen, kopár hangján, akik csak későn, felnőtt fejjel tanulták meg az ábécét. Épp ott tartott, hogy Rubasov állítólag titkos tárgyalásokat folytatott egy idegen hatalommal, mégpedig B.-ben, abból a célból, hogy fegyveres erőszakkal ismét a régi rendszert segítsék hatalomra. Elhangzott egy külföldi diplomata neve is, valamint a találkozás helye és időpontja is, ezért Rubasov most kissé figyelmesebben követte a felolvasást. Jelentéktelen epizód bukkant elő az emlékezetéből, amit annak idején nyomban el is felejtett, és nem is jutott az eszébe azóta sem. Gyorsan utánagondolt, hogy mikor is történhetett az eset; az időpont is egyezett nagyjából. Ez lesz hát az a kötél, amit a nyaka köré fonnak? Rubasov elmosolyodott, és megtörölgette zseb-kendőjével könnyező szemét...

Gletkin tovább olvasott, mereven, halálos egyhangúsággal. Csakugyan el is hiszi ez az ember azt, amit olvas? Lehetséges, hogy nincs tudatában a szöveg nevetséges abszurditásának? Most már ott tartott, amikor Rubasov az alumíniumtröszt vezérigazgatója volt. Sta-

tisztikákat olvasott fel, melyek világosan mutatták a sebtében kifejlesztett iparágban uralkodó hajmeresztő szervezetlenséget; az üzemi balesetek számát, az anyaghiba miatt lezuhant repülőgépek tucatjait emlegette. Mindez természetesen az ő, Rubasov ördögi szabotázsakcióinak a következménye volt. Az „ördögi” szó többször is előfordult a szövegben, még hozzá szakkifejezések és számadatok társaságában. Néhány másodpercig Rubasov még azt az eshetőséget is megfontolta, hogy Gletkin esetleg megőrült; a logikának és az abszurditásnak ez az elegye a tudathasadásos elmebetegek módszeres tébolyára emlékeztette. A vádiratot azonban nem Gletkin fogalmazta; ő csak felolvasta - és vagy csakugyan elhitte minden szavát, vagy legalábbis nyilvánvalóan hihetőnek vélte...

Rubasov most a homályos sarokban ülő gyorsírónő felé fordította a tekintetét. Apró termetű, soványka nő volt; szemüveges. A ceruzáját hegyezgette egykedvűen, és egyetlenegyszer sem pillantott oda Rubasovra. Nyilván ő is meggyőzőnek találhatta a Gletkin által felolvasott gatzetteket. Fiatal volt még, huszonöt vagy talán huszonhat éves; ő is már a vízözön után lett felnőttné. Vajon mit jelenthet Rubasov neve az új Neander-völgyiek ifjú nemzedékének? Itt ül velük szemben, a vakító reflektorfényben, nem tudja nyitva tartani könnyező szemét, ők meg a színtelen hangjukon felolvasnak neki, és kifejezéstelen tekintettel nézik csak, közönyösen, akárha valami élettelen tárgy volna egy boncasztalon.

Gletkin a vádirat utolsó bekezdéséhez ért. Ez koronázta meg a művet; a Párt Első Számú Vezetőjének élete ellen irányuló összeesküvés szervezése. Újra előbukkant a titokzatos X, akit Ivanov az első kihallgatáson már megemlített. Kiderült róla, hogy vezetőhelyettes volt abban az étteremben, ahonnan a Nagy Egyes a déli szendvicseit hozatta olyan napokon, amikor nem ért rá ebédelni. Ezek a szendvicsek igen fontos elemét alkották a Nagy Egyes spártai életvitelének, amiről a propaganda a népet meggyőzni igyekezett; nos, éppen e közmondásos hideg szendvicsek révén kellett volna Rubasov felbujtására ennek az X-nek előkészítenie a Nagy Egyes idő előtti halálát. Rubasov lehunyt szemmel mosolygott magában; amikor újra kinyitotta a szemét,

Gletkin már befejezte az olvasást, és őt nézte. Néhány percnyi hallgatás után Gletkin szokott monoton hangján, inkább kijelentésként, semmint kérdésként, ezt mondta:

- Most már ismeri a vádiratot, és bűnösnek vallja magát.

Rubasov megpróbált Gletkin arcába nézni. Nem sikerült, kénytelen volt újra behunyni a szemét. Ott volt a nyelvén a csípős válasz; ehelyett azonban olyan csöndesen, hogy a sovány kis gyorsíró a nyakát kinyújtva kénytelen volt kissé közelebb hajolni, ha halani akarta, így szólt:

- Bűnösnek vallom magam abban, hogy nem értettem meg, milyen fatális erők irányítják kényszerítő hatalommal a Kormány politikáját, és ezért ellenzéki nézeteket vallottam. Bűnösnek vallom magam abban, hogy indulataimat követve ellentmondásba kerültem a történelmi szükségszerűséggel. Együttérzőn hallgattam az áldozatul vetettek sirámain, és ezáltal süket lettem azokra az érvekre, melyek feláldozásuk szükségszerű voltát támasztották alá. Bűnösnek vallom magam abban, hogy a bűnösség és ártatlanság kérdését fontosabbnak tartottam a hasznosság és kártékonyság kérdésénél. Végezetül pedig bűnösnek vallom magam abban, hogy az egyes ember eszméjét fölébe helyeztem az egész emberiség eszméjének...

Rubasov szünetet tartott, és megint megpróbálta kinyitni a szemét. Hunyorogva odanézett a sarokba, ahol a gyorsíró ült; elfordította arcát a fény elől. A gyorsíró éppen akkor írta fel Rubasov utolsó szavait; Rubasovnak úgy tűnt, gúnyos mosoly jelenik meg hegyes kis arcán.

- Tudom - folytatta -, hogy eltévelyedésem a valóságba átültetve végső soron halálos veszedelmet jelentett volna a Forradalomra nézve. A történelem valóságos fordulópontjain mindenféle ellenzék a pártzavakadás bacilusait hordja magában, következésképpen a polgárháború veszélyét idézi fel. A humanista légyszívűség és a liberális demokrácia hirdetése olyan korban, amikor a tömegek még éretlenek erre, objektíve a Forradalom öngyilkossága. Az én ellenzéki álláspontom vi-

szont éppen az ilyen kormányzati formák iránti vágyamon alapult, melyek látszólag kívánatosak bár, a valóságban azonban halálos veszedelmet hordoznak magukban. A diktatúra liberális reformját követeltem; mert szélesebb demokráciát akartam, a Terror felszámolását és a Párt merev szervezeti kereteinek fellazítását. Elismerem, hogy ezek a követelések a jelen helyzetben objektíve kártékonyak és ezért jellegüket tekintve ellenforradalmiak...

Újra szünetet tartott, mert kiszáradt a torka és egyre rekedtebb lett a hangja. A hirtelen támadt csöndben hallotta a gyorsírózó ceruzájának halk kaparászását; kissé felemelte a fejét, de a szemét nem nyitotta ki, és folytatta:

- Ebben az értelemben, de csakis ebben az értelemben, elfogadom, hogy ellenforradalmár vagyok. A vádirat által nekem tulajdonított abszurd büntetettekkel kapcsolatban azonban nincs megjegyzésem.

- Befejezte? - kérdezte Gletkin.

A hangja olyan durván szólt, hogy Rubasov szinte meglepetten kapta fel a fejét. Gletkin élesen megvilágított sziluettje ugyanolyan előírásosan merev derékkal ült az íróasztal mögött, mint máskor. Rubasov már régen szerette volna röviden megfogalmazni magának, hogy milyen is ez a Gletkin: most egyszerre rátalált a helyes kifejezésre - „durván előírásos”.

- Kijelentései nem tartalmazznak új elemeket - folytatta Gletkin reszelős, száraz hangján. - Mindkét korábbi önbírálata, a két évvel ezelőtti és a most tizenkét hónapja tett nyilatkozata is elismeri már, hogy magatartása „objektíve ellenforradalmi, és ellentétes a nép érdekeivel”. Mindkét alkalommal alázatosan kérte a Párt bocsánatát, és egyúttal hűségét nyilvánította a vezetés politikája iránt. És most harmadszor is ugyanezt a kis játékot akarja eljátszani velünk. Ez a „vallomás”, amit az elébb tett, nem egyéb porhintésnél. Elismeri, hogy „ellenzéki nézeteket” vallott, viszont tagadja mindazokat a tetteket, amelyek pedig logikusan következnek a nézeteiből. Már figyelmeztettem magát, Rubasov, hogy ez alkalommal nem fogja könnyen megúszni.

Gletkin éppen olyan hirtelen hallgatott el, mint ahogy beszélni kezdett. A beálló csöndben Rubasov meghallotta az íróasztal mögött álló lámpa egyhangú, halk zümmögését. A fény ismét kissé erősebb lett.

- Korábbi nyilatkozataimat - folytatta Rubasov - taktikai okokból tettem. Ön bizonyára tudja, hogy ellenzéki politikusok egész sorát kényszerítették ilyen nyilatkozatokra, aminek árán megmaradhattak párttagnak. Ezúttal azonban másképp gondolom kijelentéseimet...

- Úgy érti, hogy most komolyan gondolja, amit mond? - kérdezte Gletkin. Szinte lecsapott a kérdéssel Rubasovra; tárgyilagos hangjában csipetnyi gúny sem volt.

- Igen - felelte Rubasov csöndesen.

- És azelőtt? Hazudott?

- Ha úgy tetszik... - mondta Rubasov.

- Hogy a bőrét mentse?

- Hogy tovább dolgozhassam.

- Aki nem menti meg a bőrét, az nem tud tovább dolgozni. Azért tehát, hogy a bőrét mentse?

- Igen, ha akarja...

A Gletkin által nekiszegezett kérdések és válaszok közötti kurta szünetekben Rubasov csak a gyorsírónő ceruzájának kaparászását és a lámpa zümmögését hallotta. A lámpából zuhatagként ömlött a fehér fény és a hőség; Rubasov folyton a verejtéket törölgette a homlokáról. Kínlódva igyekezett nyitva tartani égő szemét, de egyre ritkábban sikerült neki; az álmoossá-gával is meg kellett küzdenie, és amikor Gletkin a gyors kérdéssorozat után percekig csak hallgatott, Rubasov feje lassan lecsuklott, amit észlelt ugyan még, de szinte már közönyösen vette tudomásul, hogy úgy látszik, el fog bóbiskolni. Amikor Gletkin következő kérdése magához térítette, az volt az érzése, hosszan aludt.

- Ismétlem - mondta Gletkin hangja -, az ön korábbi önbírálatai kizárólag azt a célt szolgálták,

hogy megtévessze velük a Pártot a valódi nézeteit illetőleg, valamint azt, hogy ekképpen mentse az irháját.

- Ezt már egyszer elismertem - mondta Rubasov.

- És ugyanezt a célt szolgálta az is, amikor nyilvánosan elhatárolta magát Arlovától, a titkárnőjétől?

Rubasov némán bólintott. A szemgödrében érzett nyomás arca egész jobb oldalára kiterjedt már. Közben a foga is újra lüktetni kezdett.

- Azt tudja, hogy Arlova polgártársnő folyton önmagára hivatkozott, mint legfőbb mentő tanújára?

- Tájékoztattak róla - felelte Rubasov. A foga egyre erősebben lüktetett.

- Akkor nyilván azzal is tisztában van, hogy akkori nyilatkozata, amit az imént hazugságnak minősített, döntő módon járult hozzá, hogy Arlovát halálra ítéljék.

- Tájékoztattak róla.

Rubasovnak az volt az érzése, hogy arcának egész jobb oldala görcsbe rándul. Agyát tompa zúgás töltötte be, a feje elnehezült; alig bírta megtartani, hogy le ne biccenjen. Fúróként hatolt a fülébe Gletkin hangja:

- Tehát az is lehet, hogy Arlova polgártársnő ártatlan volt?

- Igen, lehetséges - mondta Rubasov maradék iróniájával, mely az egész kihallgatás során ott volt a nyelve hegyén; keserű volt, mint a vér és az epe.

- ...És csak az ön hazug nyilatkozata miatt végezték ki, amit kizárólag azért tett, hogy megmentse a saját irháját?

- Igen, körülbelül így áll a helyzet - mondta Rubasov.

Te gazember, gondolta tehetetlen dühvel. Persze hogy az a meztelen igazság, amit mondasz. Jó lenne tudni, hogy kettőnk közül ki a nagyobb gazember. A torkomat szorongatja, én pedig nem tudok védekezni,

mert nekem tilos, hogy kivessem magam a hintából. Ha legalább aludni hagyna. Ha még sokáig gyötör, mindent vissza fogok vonni, és megtagadom, hogy beszéljek, amivel persze elintézem magamat, de legalább őt is.

- ...És ezek után még elvárná, hogy megértéssel kezeljük az ügyét? - folytatta Gletkin hangja, ugyanazzal a durva előírásossággal, mint addig is. - Még mindig tagadni merészeli a bűnös üzelmeit? Még mindig elvárná, hogy higgyünk a szavainak?

Rubasov már nem is próbálta egyenesen tartani a fejét. Gletkinnek természetesen igaza van, hogy nem akar hinni neki. Maga is kis híján eltévedt már a célirányos hazugságok és a dialektikus látszatok labirintusában, az igazság és az illúzió félhomályos határvidékén. A végső igazság mindig kicsúszott a keze közül; mindig csak azt a hazugságot sikerült megmarkolnia, amelynek révén szolgálnia kellett. És micsoda származás akrobatamutatványokat kellett elvégeznie eközben, milyen nevetséges vitustáncot járnia! Hogyan győzze meg Gletkint, hogy ezúttal csakugyan komolyan gondolja azt, amit mond, mert most csakugyan megérkezett a végállomásra? Mindig meg kell győzni valakit, beszélni kell és vitatkozni - holott közben nincs is már más vágya az embernek, csak az, hogy hagyják végre aludni, szépen kitűnni a világból...

- Én nem kívánok már semmit - mondta Rubasov, és kínlódva abba az irányba fordította a fejét, amerről Gletkin hangját hallotta -, csak még egyszer szeretnék alkalmat kapni, hogy bebizonyíthassam a Párt iránti hűségemet.

- Csak egy módon bizonyíthatja - hallotta Gletkin hangját -, úgy, hogy teljes és töredelmes vallomást tesz. Az „ellenzéki nézeteiről” meg a magasztos indítékairól már éppen eleget hallottunk. Most már a nézeteiből logikusan következő bűnös üzelmeinek részletes és nyilvános feltárására lenne szükség. Maga már csak egyféleképpen szolgálhatja a Pártot - ha elrettentő példát nyújt, ha a maga személyén mutatja be a tömegeknek, milyen szükségszerű következményekkel jár az, ha valaki szembehelyezkedik a Párt politikájával.

Rubasov a Nagy Egyes szendvicseire gondolt. Gyuladt arcidegei teljes erővel lüktettek, a fájdalom azonban most már nem volt olyan éles és izzó, mint korábban; inkább tompa, kábító erejű ütésként érték fellobbanásai. A Nagy Egyes déli szendvicseire gondolt, és görcsös mosolyba rándultak az arcizmai.

- Nem vallhatok be olyan bűnököt, amelyeket nem követtem el - mondta színtelen hangon.

- Nem - hangzott Gletkin szava. - Nem, azt csakugyan nem teheti - és Rubasovnak most első ízben az volt az érzése, hogy árnyalatnyi gúnyt is hallott a hangában.

A továbbiakról Rubasovnak már csak meglehetősen ködös emlékei maradtak. A „nem, azt csakugyan nem teheti” után, amely Gletkin különleges hanghordozása miatt maradt meg a fülében, bizonytalan időtartama hézag következett a memóriájában. Aztán pedig úgy rémlett neki, elnyomta az álom, s még valami furcsamód kellemes álmra is emlékezni vélte. Legfeljebb másodpercekig tarthatott csak - összefüggéstelen, fényben fürdő, időtlen szépségű tájak úsztak el a szeme előtt, csak a nyárfasort ismerte fel, amely az apja birtokához vezető utat szegélyezte, meg a különös alakú, fehér felhőket, melyeket egyszer még kisfiú korában figyelt meg fölöttük.

A következő emlékképben már egy harmadik személy is jelen volt a szobában; arra ébredt, hogy Gletkin fölébe hajol és ordít vele - nyilván fölállt a székről, és áthajolhatott az asztalon:

- Felszólítom, hogy kísérje kellő figyelemmel az eljárást... Felismeri ezt az embert?

Rubasov bólintott. Azonnal felismerte a Nyúlszájút, pár most nem volt rajta az esőkabátja, amelyet az udvari sétákon olyan fázósan szokott összefogni magán. Ugyanakkor egy ismerős számsor is felvillant előtte: 3-4; 5-4; 5-1; 3-2... „Nyúlszájú üdvözetét küldi.” Milyen alkalomból is kapta a 402-estől ezt az üzenetet?

- Hol és mikor ismerkedett meg vele?

Rubasovnak némi erőfeszítésébe került, hogy meg tudjon szólalni; a keserű íz még most is ott volt kiszáradt nyelve hegyén:

- Többször is láttam a zárkám ablakából, amikor az udvaron sétált.

- Azelőtt nem ismerte?

A Nyúlszájú az ajtónál állt, néhány lépéssel Rubasov széke mögött; a reflektor fénye egész alakját megvilágította. Máskor sárgás arca ezúttal krétafehér volt, az orra kihegyesedett, hasadt felső ajka annyira reszketett, hogy kivillant mögüle az ínye. Ernyedten lógó karja a térdéig csüngött; Rubasov, aki most háttal ült a lámpának, úgy látta, mint valami színpadi jelenet szereplőjét a rivaldafényben. Megint egy szám-sor villant fel Rubasov agyában: 3-3; 1-5; 2-2; 3-1; 2-4 - „tegnap megkínózták”. Ezzel pedig szinte egy időben egy emlékkép árnya is átsuhant előtte, de hiába kapott utána, nem sikerült megragadnia - persze hogy látta már egyszer ezt a roncsot, még emberi formájában, valamikor régen, nagyon sokkal azelőtt, hogy a 404-es lakója lett.

- Nem emlékszem pontosan - felelte habozva Gletkin kérdésére. - Most, hogy közelről látom, azt hiszem, találkoztam már velem valahol azelőtt is.

Még be sem fejezte a mondatot, Rubasov már tudta, hogy jobb lett volna hallgatnia. Nagyon szerette volna, ha Gletkin ad neki néhány percet, hogy kicsit összeszedhesse magát. Gletkinnek az a szokása, hogy szünet nélkül, gyors egymásutánban vakkantja el a kérdéseit, Rubasovot ragadozó madárra emlékeztette, amint sebes csőr-csapásokkal marcangolja áldozata húsát.

- Hol találkozott ezzel az emberrel utoljára? A maga memóriájának pontossága valaha közmondásos volt a Pártban.

Rubasov hallgatott. Hiába kutatott az emlékezetében, sehol sem lelta helyét ennek az elébe állított, fényárban úszó kísértetnek, akinek olyan komikusan reszketett az ajka. A Nyúlszájú meg sem moccant. Nyelve megnyalta felszakadt felső ajkát; a tekintete Rubasovról Gletkinre vándorolt, aztán vissza.

A gyorsíró nő abbahagyta a jegyzetelést; most csak a lámpa halk zümmögése és Gletkin kikeményített kéz-előjének roppanásai hallatszottak. Előrehajolt ültében, és a következő kérdéshez készülve, könyökét széke karfájára támasztotta:

- Tehát megtagadja a választ?

- Nem emlékszem - mondta Rubasov.

- Úgy is jó - mondta Gletkin. Még előbbre hajolt, és szinte teste egész súlyával a Nyúlszájú felé fordult: - Legyen szíves, támogassa meg egy kicsit Rubasov polgártárs memóriáját. Mikor találkozott vele utoljára?

A Nyúlszájú arca, ha lehet, még fehérebbre vált. Néhány pillanatig a gépíró nőt nézte, akinek jelenlétét nyilván csak most fedezte fel, de aztán nyomban továbbbsiklott a tekintete, menekülve szinte, mintha azt keresné, hol pihenhetne meg végre. Újra megnyalta az ajkát, aztán sebesen, egyetlen lélegzetre mondta:

- Rubasov polgártárs bujtatott fel arra, hogy még reggel kioltsam a Párt vezetőjének életét.

Az első pillanatban Rubasovot csak az lepte meg, hogy milyen mély és dallamos hangon szólal meg ez az emberi roncs. Úgy látszik, egyedül a hangja maradt meg épen belőle; kísérteties volt a különbség az ember és a hangja között. Az értelmét annak, amit mondott, Rubasov csak néhány másodperccel később fogta fel. Már a Nyúlszájú belépése óta számított valami effélére, megérezte a veszélyt; most azonban mindenekelőtt a vád grotesksége hasított belé. Aztán újra Gletkin hangját hallotta - ezúttal a háta mögül jött, mivel Rubasov a Nyúlszájú felé fordulva ült. Gletkin hangján ingerültség érződött.

- Most még nem ezt kérdeztem. Egyelőre csak azt kérdeztem, hogy mikor találkozott utoljára Rubasov polgártárssal.

Hiba, gondolta Rubasov. Hiba ennyire hangsúlyozni, fogy a Nyúlszájú rosszul válaszolt. Észre sem vettem volna. Most egyszerre úgy érezte, hogy kitisztul a feje; mint a láz, olyan forró éberség töltötte el egész lényét. Valami hasonlat után kutatott az agyá-

ban. Olyan ez a tanú, mint egy gépzongora, gondolta, csak épp most nem a kívánt nótát játszotta el. A Nyúl-szájú következő válasza még dallamosabban szólt:

- A b.-i Kereskedelmi Kirendeltségen találkoztam Rubasov polgártárssal, egy fogadás után. Akkor bujtott fel a Párt vezetőjének élete ellen kitervelt terrorista merénylet végrehajtására.

Úzött pillantása beszéd közben Rubasovra siklott, és rajta megpihent. Rubasov feltette a cvikkerét, és kíváncsian vizonozta a pillantását. A fiatalember szeme azonban nem bocsánatért könyörgött, inkább valami testvéri bizalommal nézett vissza rá, vagy talán a megkínzottak néma szemrehányásával. Nem is ő, hanem Rubasov fordította el a tekintetét.

A háta mögül, durván és magabiztosan, Gletkin hangja szólalt meg:

- Emlékszik a találkozás pontos dátumára is?

- Igen, pontosan emlékszem - felelte a Nyúl-szájú természetellenesen kellemes hangján. - A Forradalom huszadik évfordulójának tiszteletére adott fogadás után történt.

Tekintete még mindig Rubasov pillantását próbálta elfogni, mintha ott keresné utolsó reményét a megmenekülésre. S ekkor egy emlékkép merült fel Rubasovban, először csak mintegy ködön által, aztán egyre tisztábban. Most végre rájött, hogy kicsoda ez a Nyúl-szájú. A felismerés azonban csak kínos álmélkodást váltott ki belőle, semmi mist. Gletkin felé fordult, és hunyorogva a lámpa erős fényében, halkán így szólt:

- Jól emlékszik az időpontra. Először nem ismer-tem fel Kieffer professzor fiát, mivel csak egyszer találkoztam vele, még mielőtt maga kezelésbe vette volna. Engedje meg, hogy gratuláljak az eredményes munkájához.

- Elismeri tehát, hogy ismeri ezt az embert, és hogy találkozott is vele az említett napon, annak a bizonyos eseménynek a kapcsán?

- Ahogy mondtam - felelte Rubasov fáradtan. Lázás ébersége tovatűnt, a fejében újra kezdődött a lüktetés

tompa kopácsolása. - Ha mindjárt megmondta volna, hogy szerencsétlen Kieffer barátom fia áll velem szemben, hamarább ráismertem volna.

- A vádirat is említést tesz róla, még hozzá a teljes nevén.

- Akárcsak mindenki más, én is csak az írói nevén ismertem Kieffer professzort.

- Ez elhanyagolható részletkérdés - mondta Gletkin.

Megint egész testével a Nyúlszájú felé dőlt, mintha össze akarta volna zúzni a súlyával. - Folytasassa. Mondja el hogyan került sor a találkozásra.

Megint hibázott, állapította meg Rubasov, pedig nagyon álmos volt. Szó sincs róla, hogy ez a részlet jelentéktelen volna. Ha csakugyan arra bujtogattam volna ezt az embert, hogy vegyen részt ilyen esztelen-ségben, akkor nyilván már az első célzásra tudtam volna, kiről van szó, akármilyen néven említik is. De fáradt volt ahhoz, hogy ilyen hosszadalmas magyarázkodásba bocsátkozzék; azonkívül akkor újra a lámpa felé kellene fordítania az arcát. Így viszont legalább hát-tal ülhet Gletkinnek.

Amíg a személyazonossága fölött vitatkoztak, a Nyúlszájú lehajtott fejjel, reszkető ajakkal állt a vakító, fehér fényben. Rubasov régi barátjára és elvtársára gondolt, Kiefferre, a Forradalom nagy történé-szére. Azon a híres kongresszusi fényképen, amelyen mindenki szakállas, és mindenkinek kis számozott kari-ka, szinte glória lebeg a feje felett, Kieffer az öreg Vezér balján ül. Ő volt a legfontosabb munkatársa történelmi kérdésekben; azonkívül pedig a sakkpartnere is volt, és valószínűleg az egyetlen személyes jó barátja. Az „öreg” halála után Kieffer, aki bárki másnál közelebről ismerte, megbizást kapott az életrajza megírására. Több mint tíz évig dolgozott rajta; a mű-nek azonban az lett a sorsa, hogy sose lásson nyomda-festéket. A Forradalom eseményeinek hivatalos változa-ta különös átalakulásokon ment át ez alatt a tíz év alatt, a főszereplők által játszott szerepeket át kel-lett írni, és az érdemeket is újra kellett értékelni; az öreg Kieffer azonban csökönyös ember volt, és sem-

mit sem értett a Nagy Egyes alatt beköszöntött új kor-
szak belső dialektikájából...

- Apám és én - folytatta a Nyúlszájú természetel-
lenesen dallamos hangján - a Nemzetközi Etnográfiai
Kongresszusról hazatérőben, melyre én is elkísértem,
rövid kitérőt tettünk B.-be, mert apám meg akarta lá-
togatni régi barátját, Rubasov polgártársat...

Rubasov a kíváncsiság és az egykedvű mélabú külö-
nös elegyével hallgatta a szavait. Eddig minden megfe-
lelt az igazságnak; az öreg Kieffer azért jött el meg-
látogatni őt, mert végre ki akarta önteni valakinek a
szívét, azonkívül pedig szeretett volna tanácsot is
kérni tőle. Az együtt töltött este alighanem az öreg
Kieffer életének utolsó kellemes pillanata lehetett.

- Csak egy napig maradhattunk - folytatta a Nyúl-
szájú, tekintetét Rubasov arcára tapasztva, mintha tő-
le akart volna erőt és bátorítást kapni. - Épp aznap
volt a Forradalom évfordulója; ezért is emlékszem
olyan pontosan a dátumra. Rubasov polgártárs egész nap
a fogadással volt elfoglalva, ezért csak néhány percet
beszélt apámmal. Este azonban, amikor véget ért a kö-
vetségi fogadás, meghívta apámat a magánlakására, ő
pedig megengedte, hogy én is vele tartsak. Rubasov
polgártárs eléggé elfáradt már estére, és házikabátot
öltött, de bennünket igen melegen fogadott. Bort, ko-
nyakot és süteményt tett az asztalra, és miután át-
ölelték egymást, ezekkel a szavakkal üdvözölte apámat:
„Az utolsó mohikán búcsúestje...”

Rubasov mögött felhangzott Gletkin szava, és fél-
beszakította az elbeszélést:

- Nyomban felismerte-e ön Rubasov abbéli szándé-
kát, hogy önt ittassá tegye, és ezáltal könnyebben
megnyerhesse a terveinek?

Rubasov úgy vélte, gyöngé kis mosoly fut át a
Nyúlszájú eltorzított arcán: most első ízben legalább
halványan emlékeztette arra a fiatalemberre, aki aznap
este nála járt. A mosoly azonban nyomban el is tűnt; a
Nyúlszájú hunyorgott, és megnyalta sebes ajkát.

- Mindjárt gyanús volt a viselkedése, de nem lát-
tam át, hogy milyen tervet forgat a fejében.

Te disznó, te szegény, gondolta Rubasov, mi lett belőled ezeknek a kezei közt...?

- Folytassa - förmedt rá Gletkin.

Beletelt néhány másodpercbe, amíg a Nyúlszájú újra össze tudta magát szedni. A csöndben jól hallatszott, ahogy a gyorsíró a ceruzáját hegyezi.

- Rubasov és apám régi emlékeket idézgettek hosszasan. Akkor már évek óta nem találkoztak. A Forradalom előtti időkről beszélgettek, a régi generáció tagjairól, akiket én csak hallomásból ismerek, meg a polgárháborúról. Beszélgetésükben gyakran fordultak elő olyan célzások és utalások, melyeket én nem értettem, néha pedig olyan emlékek is felmerültek, melyeken mindketten nagyon nevettek, de én ezeket sem értettem.

- Sokat ittak? - kérdezte Gletkin.

A Nyúlszájú tanácstalanul hunyorgott a villanylámpa fényében. Rubasovnak feltűnt, hogy beszéd közben néha megtántorodik kissé, mint aki bizonytalanul áll a lábán.

- Azt hiszem, igen - folytatta. - Akkor már évek óta nem láttam apámat ilyen jókedvűnek.

- Ez, ugyebár - hallatszott Gletkin hangja -, három hónappal azelőtt történt, hogy lelepleződtek az apja ellenforradalmi mesterkedései, melyek miatt további három hónap múltán ki is végezték?

A Nyúlszájú megnyalta az ajkát, üveges tekintettel meredt a lámpa fényébe, és hallgatott. Rubasov ekkor valami hirtelen készítésre Gletkin felé fordult, de annyira vakította a fény, hogy azonnal becsukta a szemét, és lassan visszafordult a székén, cvikkere üvegét a kabátja ujján tisztogatva. A gyorsíró ceruzája megcsikordult a papíron, aztán csönd lett. Megint Gletkin törte meg a hallgatást:

- Maga akkor már beavatottja volt az apja ellenforradalmi mesterkedéseinek?

A Nyúlszájú megnyalta az ajkát. - Igen - felelte.

- És azzal is tisztában volt, hogy Rubasov is osztja az apja nézeteit?

- Igen.

- Számoljon be fő vonalakban a társalgás menetéről. A lényegtelen dolgokat elhagyhatja.

A Nyúlszájú összekulcsolta a kezét a háta mögött, és vállát a falnak döntötte.

- Némi idő elteltével apám és Rubasov beszélgetése áttért a jelenre. Becsmérlő szavak hangzottak el a Pártban uralkodó állapotokról és a vezetés módszereiről. Apám és Rubasov a Párt vezetőjét csak „a Nagy Egyesnek” emlegették. Rubasov azt is mondta, hogy amióta a Nagy Egyes rátelepedett a Pártra a széles hátsójával, levegőt sem lehet venni alatta. Ezért is váltalt szívesebben külföldi megbízatásokat.

Gletkin Rubasovhoz fordult:

- Ez, ugyebár, nem sokkal azelőtt volt, hogy először tett nyilatkozatot, amelyben a Párt vezetője iránti hűségét hangoztatta?

Rubasov félig a fény felé fordulva válaszolt: - Pontosan.

- Szólt-e Rubasov arról, hogy szándékában áll olyan értelmű nyilatkozatot tenni, mint amiről az imént említés történt? - kérdezte Gletkin a Nyúlszájútól.

- Igen. Apám szemrehányást is tett neki ezért, és azt mondta neki, hogy csalódott benne. Rubasov azonban csak kinevette, és Don Quijoténak meg vén bolondnak nevezte apámat. Azt mondta, hogy a legfontosabb kitaratani minél tovább, és kivárni, amíg nem üt az óra.

- Mit értett azon a kifejezésen, hogy „kivárni, amíg nem üt az óra”?

A fiatalember tekintete megint Rubasov szemét kereste tehetetlen, de szinte gyöngéd pillantással. Rubasovnak az volt az érzése, hogy mindjárt odalép hozzá a faltól, és homlokon fogja csókolni. Ezen elmosolyodott, miközben már hallotta is a kellemes hangot, amint válaszol a kérdésre:

- Azt a pillanatot értette ezen, amikor a Párt vezetőjét majd eltávolítják a posztjáról.

Gletkin, akinek figyelmét nem kerülte el Rubasov mosolya, szárazon megkérdezte:

- Mulattatják ezek a régi emlékek, Rubasov polgártárs?

- Talán - felelte Rubasov, és újra behunyta a szemét.

Gletkin a helyére rángatta a kezelőjét, és tovább folytatta a Nyúlszájú faggatását:

- Rubasov tehát azt az órát emlegette, amikor majd a Párt vezetőjét eltávolítják a posztjáról. Hogyan akarták ezt véghezvinni?

- Apámnak az volt a véleménye, hogy egy nap majd kicsordul a pohár, és akkor a Párt le fogja váltani vagy lemondásra kényszeríti; és azt is mondta, hogy az ellenzéknek népszerűsítenie kell ezt az elképzelést.

- És mi volt Rubasov véleménye?

- Rubasov kinevette apámat, megint vén bolondnak és Don Quijoténak nevezte. Aztán kijelentette, hogy a Nagy Egyes nem véletlen jelenség, hanem bizonyos emberi tulajdonságok megtestesülése, nevezetesen az ember tulajdon meggyőződésének helyességébe vetett feltétlen hit megtestesülése, és hogy a Párt Vezére ebből merít erőt a gátlástalanságához. Ezért a maga szabad akaratából sohasem fog lemondani a posztjáról, vagyis csak erőszakkal lehet eltávolítani. Valamint hogy a Párttól sem lehet számítani semmi jóra, mert a Nagy Egyes minden szálát maga tart kézben, és cinkosává tette az egész pártbürokráciát, akik ezért vele buknának, és ezzel maguk is tökéletesen tisztában vannak.

Nagyon álmos volt Rubasov, mégis feltűnt neki, milyen pontosan megjegyezte a szavait ez a fiatalember. Maga már egyáltalában nem emlékezett ilyen részletességgel a beszélgetésre, de semmi kétség, a Nyúlszájú pontosan idézte a szavait. Újra ébredő kíváncsisággal vette szemügyre csíptetőjén át az ifjú Kiefert.

Gletkin ordítására ocsúdott:

- Tehát Rubasov volt az, aki hangsúlyozta, hogy erőszakot kell alkalmaznia Nagy Egyes - azaz a Párt Első Számú Vezetője ellen?

A Nyúlszájú bölintott.

- Az érvei pedig, megtámogatva a tetemes mennyiségben elfogyasztott alkoholtartalmú italtól is, igen nagy benyomást tettek magára?

Az ifjú Kieffer nem mindjárt válaszolt a kérdésre. Aztán kissé halkabban, mint eddig, így szólt:

- Én szinte semmit sem ittam. Azonban így is mély benyomást tett rám minden szava.

Rubasov lehajtotta a fejét. Különös gyanú ébredezett benne, mely szinte fizikai fájdalmat okozott neki, és egyszerre minden egyebet kitörölt a fejéből. Lehetséges volna, hogy ez a szerencsétlen fiatalember csakugyan levonta az ő gondolataiból adódó következtetéseket, hogy itt, a reflektorfényben, most a tulajdon gondolatainak megtestesült következménye áll vele szemben?

Gletkin nem hagyta, hogy végiggondolja a gondolatot. Érdes hangja megzavarta:

- ...És az elméleti bevezetés után következett a tettere való felbujtás, ugyebár?

A Nyúlszájú hallgatott. Csak hunyorogva nézett a fénybe. Gletkin várta a választ. Rubasov is önkételesen felkapta a fejét. Teltek a másodpercek, s közben csak a lámpa zümmögése hallatszott; aztán újra Gletkin hangja szólalt meg. Hanghordozása még feszesebb, a hangja még színtelenebb volt, mint máskor:

- Kívánja, hogy kissé felfrissítsem az emlékezetét?

Gletkin láthatólag szándékosan nem kívánt külön nyomatékokat adni ennek a mondatnak, a Nyúlszájú azonban úgy rándult össze rá, mintha korbácsütés érte volna. Megnyalta a szája szélét, szemében állati rémület jelent meg. Aztán újra felhangzott kellemesen dallamos hangja:

- A felbujtásra nem aznap este került sor, hanem másnap reggel, amikor bizalmas kettesben folytattunk megbeszélést Rubasov polgártárrsal.

Rubasov elmosolyodott. A képzeletbeli megbeszélés másnapra halasztása nyilván Gletkin rendezői koncepciójának mesterfogása volt: még Neander-völgyi pszichológiával is nehéz lett volna elképzelni, amint az öreg Kieffer derűsen végighallgatja, hogy a fiát utasítják, mérgezzen meg valakit... Rubasov, megfélemedkezve a megdöbbenésről, amit az iménti mondat kiváltott belőle, Gletkinhez fordult, és az erős fénytől hunyorogva megkérdezte:

- Szembesítés során a vádlottnak is joga van kérdéseket feltenni, ugye?

- Igen - felelte Gletkin.

Rubasov a fiatalemberhez fordult. - Ha jól emlékszem - kezdte, és cvikkerén át a Nyúlszájúra emelte tekintetét -, ön éppen akkoriban fejezte be egyetemi tanulmányait, amikor az édesapjával nálam jártak.

Most első ízben intézte szavait közvetlenül a Nyúlszájúhoz, aki erre ismét az előbbi reményteljes, bizakodó pillantást vetette rá. Bólintott.

- Helyes - mondta Rubasov. - Ha emlékezetem továbbra sem csal meg, akkor önnek az volt a szándéka, hogy az édesapja vezetése alatt álló Történelemtudományi Intézetben fog dolgozni. Nos, sikerült megvalósítania a szándékát?

- Igen - felelte a Nyúlszájú, majd némi habozás után még hozzátette: - Ott dolgoztam egészen apám le tartóztatásáig.

- Értem - mondta Rubasov. - Ez az esemény lehetetlenné tette, hogy megmaradjon az Intézetben, ezért ön kénytelen volt valami más kenyérkereső foglalkozás után nézni... - Szünetet tartott, majd Gletkinhez fordulva így folytatta: - ...amiből viszont az következik, hogy találkozásunk idején sem én, sem pedig ez a fiatalember nem is sejthettük, hogy hol fog dolgozni a későbbiekben; vagyis logikai képtelenség, hogy én arra bujtogattam volna őt, mérgezzen meg bárkit is.

Hirtelen megállt a gyorsíró ceruzájának siklása. Rubasov tudta anélkül is, hogy odanézett volna: a nő abbahagyta a jegyzetelést, és hegyes kis egércarcát Gletkinre emelte. A Nyúlszájú is Gletkinre nézett, és az ajkát nyalogatta; szemében nem látszott megkönnyebbülés, csak rémület és zavar. Rubasov öröme is hamar elmúlt, amit az iménti kis diadal fölött érzett; inkább kínosan érezte magát, mint aki megzavart egy olajozottan gördülő, ünnepélyes szertartást. Gletkin hangja pedig még ridegebb, még pattogóbb volt, mint máskor:

- Van még további kérdése?

- Egyelőre nincs - felelte Rubasov.

- Senki sem állította, hogy ön kifejezetten arra utasította az ügynökét, hogy méreggel kövesse el a gyilkosságot - mondta Gletkin csöndesen. - Ön egyszerűen csak a merénylet végrehajtására adott utasítást, az eszköz megválasztását az ügynökre bízta. - Most a Nyúlszájúhoz fordult: - Így van?

- Igen - felelte a Nyúlszájú, és a hangján megkönnyebbülés érződött.

Rubasov világosan emlékezett rá, hogy a vádiratban az állt: „felbujtotta, hogy mérgezze meg”; most azonban egyszerre közömbös lett a számára az egész ügy. Mindegy volt, hogy az ifjú Mihail csakugyan megkísérelte-e végrehajtani az örült tervet vagy csak tervezgetett valami effélét, hogy az egész vallomást Gletkin adta-e a szájába, vagy csak egyes részleteit; egyszerre merőben közömbös lett Rubasov számára, legfeljebb jogi értelemben lehetett érdekes; az ő bűnösége szempontjából mindez nem játszott szerepet. A lényeg az ő számára az volt, hogy ez a nyomorúságos alak az ő gondolatmenetéből adódó legvégső következtetés megtestesülése. És ettől felcserélődtek a szerepek; nem Gletkin, hanem ő, Rubasov próbálta meg összezavarni szörszálhasogatásával a máskülönben oly kristálytisza ügyet. A vád, melyet mostanáig abszurditásnak látott, voltaképpen csak a logikailag helyes következtetések láncolatának hiányzó szemeit pótolta - jóllehet ügyetlenül kissé és otromba módon.

Egyetlenegy tekintetben azonban Rubasov mégiscsak úgy érezte, igazságtalanság történik vele. De sokkal fáradtabb volt, semhogy megpróbálja szavakba önteni a panaszát.

- Van még kérdése? - kérdezte Gletkin. Rubasov csak a fejével intett, hogy nincs.

- Maga elmehet - mondta Gletkin a Nyúlshájúnak. Megnyomott egy csengőgombot; egyenruhás őr lépett be, és bilincset tett az ifjú Kieffer csuklójára. Mielőtt azonban elvezethették volna, a Nyúlshájú az ajtóból még egyszer hátranézett, és Rubasovra pillantott, akárcsak a sétái végén. Pillantása súlyos teherként nyomasztotta Rubasovot; levette a cvikkerét, megtörölgette a kabátja ujján, és elfordította a tekintetét.

Szinte irigyelte a fiatalembert, amikor kivitték. Gletkin reszelős hangja friss durvasággal förmedt rá; megint nagyon pontosan, pattogtatva ejtette a szavakat:

- Hajlandó-e elismerni ezek után, hogy Kieffer vallomása a lényeket tekintve megfelel a tényeknek?

Rubasov kénytelen volt ismét a lámpa felé fordulni. Zúgott a füle, és a fény fonón vöröslött át a szemhéján. Arra azonban, hogy Gletkin a „lényeket tekintve” kifejezést használta, így is felfigyelt. Ezzel hidalta át a vádirat hézagait, egyúttal alkalmat adva magának, hogy a „felbujtotta, hogy mérgezze meg” helyett egyszerűen azt írja majd, hogy „felbujtotta, hogy gyilkolja meg”.

- A lényeket tekintve... igen - mondta Rubasov.

A beálló csöndben hallani lehetett, hogy megroppan Gletkin kezelője, és a gyorsíró széke is megreccsent. Rubasov csak ekkor jött rá, hogy most mondta ki a döntő mondatot, amivel végleg elismerte a bűnöségét. Hogyan is foghatnák fel ezek a Neander-völgyiek, hogy ő, Rubasov mit tartott bűnnek, és hogy a maga mércéje szerint mit tekintett igazságnak?

- Zavarja a fény? - kérdezte Gletkin hirtelen.

Rubasov elmosolyodott. Gletkin készpénzzel fizet. Íme, a Neander-völgyiek gondolkodásmódja. És mégis.

amikor a lámpa vakító fénye fokozatnyival kisebb erővel tűzött a szemébe, Rubasov megkönnyebbülést érzett, sőt még némi hálaféjét is.

Ha csak hunyorogva is, de most már belenézhetett Gletkin arcába. Megint látta kopaszra borotvált fején a széles forradást.

- ...egyetlenegy pont kivételével, melyet azonban lényegesnek tartok - mondta Rubasov.

- Nevezetesen? - kérdezte Gletkin, és nemcsak a hangján érződött a feszültség, hanem egész teste újra megfeszült.

Most persze azt hiszi, hogy a fiatalemberrel folytatott négyszemközti beszélgetést fogom felemlíteni, amely csupán a képzelet szüleménye, gondolta Rubasov. Neki nyilván ez a fontos: hogy föltegye az „i”-re a pontot - még ha inkább tintapaca is az a pont, mint rendes írásjel. A maga szempontjából, persze, még az is lehet, hogy igaza van...

- Ez a számomra lényeges pont - mondta fennhangon - a következő: való igaz, hogy akkori meggyőződésemből következőleg az erőszakos cselekvés szükségességéről beszéltem. Ezen akkor is politikai cselekvést értettem, nem pedig az egyéni terror módszerét.

- Vagyis inkább a polgárháborút választotta volna? - kérdezte Gletkin.

- Nem. Hanem a tömegek mozgósítását - felelte Rubasov.

- Ami, mint maga is nagyon jól tudja, elkerülhetetlenül polgárháborúhoz vezetett volna. Ennek a tisztázása volt olyan nagyon fontos magának?

Rubasov nem felelt. Valóban ez volt az, ami egy perccel ezelőtt még olyan nagyon fontosnak látszott a számára - most azonban egyszerre ez is közömbössé vált.

Csakugyan, ha az ellenzék csak polgárháború révén arathatna győzelmet a Párt bürokratái és a hatalmas méretű apparátus fölött - akkor vajon miért kellene inkább ezt az utat választani, mint a Nagy Egyes déli szendvicseibe csempészett méreg módszerét, hiszen az ő

kiiktatása után a rendszer alighanem sokkal gyorsabban összeomlana, és eltakarítása sokkal kevesebb véráldozattal járna? Ugyan, miért is lenne a politikai gyilkosság tisztességtelenebb a politikai tömeggyilkosságnál? Ez a szerencsétlen fiatalember annak idején nyilván félreértette őt - de nincs-e több következetesség ebben a félreértésben, mint az ő habozásában?

Aki szemben áll a diktatúrával, annak a polgárháborútól sem szabad visszariadnia. Aki viszont visszariad a polgárháborútól, az adja fel a szembenállást és fogadja el a diktatúrát.

Ezekben az egyszerű mondatokban, melyeket maga írt le már majdnem egy emberöltővel ezelőtt egy vita-iratban, amelyben a „Mérsékelték” nézeteit támadta, tulajdonképpen maga fölött mondott ítéletet. Nem érzett magában elég erőt, hogy tovább folytassa a vitát Gletkinnel. Teljes vereségének tudata ugyanakkor szinte megkönnyebbüléssel töltötte el; egyszerre megszabadult a harc folytatásának kötelességétől, levették válláról a felelősség súlyát; megint az álom kerülgette. A fejében döngő lüktetést most csak valami távoli visszhangként hallotta, s egy pillanatra azt hitte, hogy az asztal mögött nem is Gletkin ül, hanem a Nagy Egyes, aki azzal a furcsán mindent tudó, gunyoros pillantással néz rá, amit akkor látott a szemében, amikor utolsó találkozásuk végén búcsút vettek egymástól és kezét ráztak. Egy felirat ötlött fel benne, amit az errancis-i temető bejárata fölött látott; ott van eltemetve Saint-Just, Robespierre és még tizenhat elvbarátjuk, akiknek a fejét vették. Egyetlen szó volt csupán a felirat: *Dormir* - Aludni.

E perctől Rubasovnak ismét csak ködös emlékei voltak a kihallgatásról. Alighanem másodszor is elnyomta az álom - néhány percre vagy másodpercre; ez alkalommal azonban nem álmódott semmit, legalábbis nem emlékezett rá. Gletkin ébreszthette fel, hogy írja alá a vallomását. A kezébe nyomta a töltőtollát, amely mint Rubasov viszolyogva észlelte, még testmeleg volt Gletkin zsebétől. A gyorsírózó abbahagyta a jegyzetelést: teljes csönd volt a szobában. A lámpa sem zümmögött már, szokásos, fakó fényét árasztotta csak, az ablakban felderengett a hajnal.

Rubasov aláírta a nevét.

A megkönnyebbülés és a felelőtlenség érzése vele maradt, bár az okát már nem is tudta; aztán, az álomságtól részegen szinte, átolvasta a vallomását, melyben elismerte, hogy felbujtotta az ifjú Kieffert a Párt vezetőjének meggyilkolására. Néhány pillanatra az az érzés fogta el, hogy mindez csupán valami groteszk félreértés lehet; szerette volna áthúzni az aláírását, eltépni az egész irományt; de aztán újra ráeszmélt, hogy hol is van és mi történt vele, megtörölte cvikkerre lencséjét a kabátja ujján, és az asztal fölött oda-nyújtotta az iratot Gletkinnek.

A következő emlékképe már az volt, hogy a folyosón lépked újra, az az egyenruhás óriás kíséri, aki felvezette Gletkinhez valamikor nagyon, nagyon régen, mérhetetlenül sok idővel ezelőtt. Félig aludt már, amikor elhaladtak a borbélyműhely és a pincébe vezető csigalépcső előtt; eszébe jutott, milyen rémület fogta el, amikor néhány órával ezelőtt erre vezették; most már nem is értette, mitől félt annyira, és halványan elmosolyodva bámult maga elé a semmibe. Aztán már csak azt hallotta, hogy döngve becsapódik mögötte a cella ajtaja, és kéjesen elterült a priccsén; észlelte még, hogy az ismerős újságpapírral beragasztott ablakon átdereng a hajnali szürkület világossága, majd mély álomba merült.

Még nem volt egészen világos, amikor újra nyílt a zárka ajtaja; legfeljebb egy órát alhatott. Először azt hitte, hogy a reggelit hozzák; az öreg fegyőr helyett azonban megint az egyenruhás óriás állt az ajtóban. Ebből Rubasov megértette, hogy vissza kell mennie Gletkinhez, és a kihallgatás folytatódik.

Nyakát, arcát végigdörgölte hideg vízzel a mosdókagylónál, föltette a cvikkerét, és újra nekivágott az útnak, amely hosszú folyosókon vezetett végig, elhaladt a borbélyműhely meg a pincébe vezető csigalépcső előtt; kissé bizonytalan léptekkel járt, bár ezt ő maga nem vette észre.

4.

A ködfüggöny, mely emlékeit eltakarta előle, ettől fogva még sűrűbb lett. Napokon és éjszakákon át

tartott párbeszéde Gletkinnel, rövid egy-két órás megszakításokkal; mindebből azonban csak néhány összefüggéstelen töredék maradt meg az emlékezetében. Azt sem tudta volna megmondani, hogy hány nap és hány éjszaka tartott a kihallgatása; csak sejtette legfeljebb, hogy összesen legalább egy hét lehetett. Rubasov hallott már erről a módszerről, a vádlott teljes fizikai felőrléséről, melynek során rendszerint két-három vizsgálóbíró váltotta egymást, akik megszakítás nélkül faggatták az áldozatot. Gletkin módszerének azonban épp az volt a különlegessége, hogy ő sohasem használt váltótársakat, hanem magától is éppen annyit követelt, mint Rubasovtól. S ekképpen utolsó pszichológiai menedékétől is megfosztotta Rubasovot: még a meggyötört áldozat szerepét is elvette tőle, nem hagyta meg neki még az áldozat erkölcsi felsőbbrendűségének érzését sem.

Negyvennyolc óra elteltével Rubasov már azt sem tudta, hogy nappal van-e vagy éjszaka. Amikor egyórai alvás után az óriás újra felrázta, már nem tudta, hogy hajnalt vagy alkonyatot jelent-e az ablakon átderengő szürke fény. A folyosót, a borbélyműhelyt, a pincelépcsőt, a börtönépület szárnyait egymástól elválasztó, bereteszelt ajtókat mindig ugyanaz a pállott villanyfény öntötte el. Ha a kihallgatás során lassan kivilágosodott az ablak, és Gletkin végül a lámpát is eloltotta, akkor ez azt jelentette, hogy reggel van. Ha sötétedett odakinn, és Gletkin meggyújtotta a lámpát, akkor este volt.

Ha Rubasov megéhezett, Gletkin teát és szendvicset hozatott neki. De csak ritkán volt étvágya; pontosabban olykor mohó éhség fogta el, ám amikor elébe tették a kenyeret, csak hányingert érzett. Gletkin maga sohasem evett az ő jelenlétében, Rubasov pedig, valami kideríthetetlen okból, megalázónak érezte, hogy enni kérjen Minden, ami teste fizikai működését érintette, megalázó volt Rubasov számára Gletkin jelenlétében, aki soha nem adta semmi jelét, hogy fáradt volna, sose ásított, sosem gyújtott rá, talán nem is evett, nem is ivott, csak mindig az íróasztala mögött, ugyanabban a kikeményített egyenruhában, ugyanabban a merev, feszesen előírásos tartásban. A legmegalázóbb az volt Rubasov számára, amikor arra kellett engedélyt

kérnie, hogy könnyíthessen magán. Gletkin ilyenkor kikísértette a végére az épp szolgálatos őrral, rendszerint az őriással, aki odakint várta, amíg ő elvégezte a dolgát. Egyszer Rubasovot elnyomta az álom a csukott ajtó mögött. Attól kezdve mindig nyitva kellett hagnia az ajtót.

A kihallgatás során állapota az ólmos közöny és a szinte kristályosan tiszta éberség között váltakozott. Az eszméletét csak egyszer veszítette el; bár sokszor érezte így, hogy a határán van, büszkesége az utolsó pillanatban mindig megóvta ettől a megaláztatástól. Ilyenkor rágyújtott, hunyorgott kicsit, aztán folytatódtott a kihallgatás.

Néha maga is meglepődött, hogy még mindig bírja. De tisztában volt vele, hogy a laikusok általában nagyon lebecsülik az ember fizikai tűrőképességét; hogy az embereknek általában sejtelmük sincsen róla, milyen hatalmas tartalékaik vannak. Tudott olyan esetekről, amikor a rabot tizenöt-húsz napig sem hagyták aludni, de az illető még ezt is kiállta.

Amikor először hallgatta ki Gletkin, s ő aláírta a vallomását, azt hitte, ezzel véget is ért a tortúra. A második kihallgatás során azonban rájött, hogy ez még csak a kezdet. A vádirat hét pontból állt, ő pedig egyelőre még csak egyben vallotta magát bűnösnek. Először azt hitte, fenékgig ürítette már a megaláztatás poharát. Most azonban meg kellett tanulnia, hogy a kiszolgáltatottságnak is legalább annyi fokozata van, mint a hatalomnak; hogy a vereség is éppoly szédítő lehet, mint a győzelem, valamint hogy a mélységei feneketlenek. Gletkin pedig fokról fokra rákényszerítette, hogy mind alább szálljon ezekbe a mélységekbe, egyre lejjebb szorította a létrán.

Természetesen megkönnyíthette volna a maga dolgát. Egyszerűen aláírhatott volna mindent, az első ponttól az utolsóig, vagy pedig mindent tagadhatott volna - és akkor mindjárt békén hagyták volna. Valami különös és bonyolult kötelességtudat azonban arra késztette, hogy ellenálljon ennek a kísértésnek. Rubasov eddigi életét annyira betöltötte egyetlen eszme, hogy a „kísértést” is csak elméletileg ismerte. Most azonban e megkülönböztethetetlen éjszakákon és nappa-

lokon át végigkísérte; vele volt, amikor bizonytalan léptekkel végigment a folyosón, és a kísértés mosolygott ki rá Gletkin lámpájának fehéren izzó villanykörtejéből is; és ez a kísértés egyetlen szó volt csupán, az, amely ott állt a legyőzöttek temetőjének kapuja fölött: „Aludni.”

Nehéz volt ellenállni neki, mert ez a kísértés csöndes és békés természetű volt; nem festette magát harsány színekkel, nem volt benne semmi érzéki. Minden érv Gletkin oldalán volt; minden érv csupán azt ismételte, amit a borbély papírgalacsinja üzent: „Halj meg némán.”

Néha, az apátia pillanataiban, melyek az áttetszőn tiszta éberség perceivel váltakoztak, Rubasov ajka néma szavakat formált, és Gletkin nem hallotta, hogy mit mond. Gletkin ilyenkor megköszörülte a torkát és helyrerángatta a kezelőjét; Rubasov pedig a zakója ujjába törölte a cvikkerét, és zavartan bölintott csak, kábán, mert rá kellett ébrednie, hogy kísértője ugyanaz a néma beszélgetőtárs, akiről azt képzelte, réges-régen megfeledkezett már róla, és akinek épp ebben a szobában semmi keresnivalója sem volt, mégis újra jelentkezett: a grammatikai fikció...

- Ön tehát tagadja, hogy az ellenzék megbízásából tárgyalásokat folytatott volna egy idegen Hatalom képviselőjével a jelen kormányzat külföldi segítséggel történő megdöntéséről? Tagadja továbbá azt is, hogy kész lett volna ezért a közvetett vagy közvetlen segítségért területi engedményekkel fizetni, azaz hazánk bizonyos tartományainak feláldozásával?

Igen, Rubasov tagadta ezt a vádat; mire Gletkin elébe tárta, hogy hol, mikor s milyen alkalommal folytatott beszélgetést egy külföldi diplomatával - és akkor Rubasovnak megint eszébe jutott az a jelentéktelen, kurta beszélgetés, amely már akkor is felbukkant emlékezetéből, amikor Gletkin először olvasta fel neki a vádiratot. Álmosan és zavartan felpillantott Gletkinre, de már tudta, hogy hasztalan lenne megpróbálkoznia azzal, hogy elmagyarázza neki azt a bizonyos jelenetet. Az eset a b.-i követségen történt egy diplomáciai ebéd után.

Rubasov a testes Herr von Z. mellett ült, aki annak az országnak a követségén volt Második Tanácsos, amelyben néhány hónappal korábban kitördelték Rubasov fogait - fölöttébb szórakoztató beszélgetést folytattak egy bizonyos ritka tengerimalac-fajtáról, melyet Herr von Z. és Rubasov apja is tenyésztett a birtokán; feltehető volt, hogy Rubasov és Herr von Z. apja annak idején még küldözgettek is egymásnak példányokat a tenyészetükből.

- És vajon mi lett az ön édesapja tengerimalacai-val? - kérdezte Herr von Z.

- A Forradalom alatt levágták és megették őket - felelte Rubasov.

- A mi állatainkból manapság műzsírt készítenek - mondta Herr von Z. mélabúsan. Nem is próbálta palástolni, hogy mennyire megveti a hazájában hatalomra került új rendszert, mely valószínűleg csupán véletlenül mulasztotta el eddig, hogy eltávolítsa a hivatalából. - Ön és jómagam voltaképpen hasonló helyzetben vagyunk - mondta megelégedetten, és kiitta a poharát. - Mindketten tovább élünk, mint kellett volna. A tengerimalac-tenyésztésnek egyszer s mindenkorra vége; a plebs korában élünk, uram.

- De azért arról se feledkezze meg, hogy magam is a plebs oldalán állok - felelte Rubasov mosolyogva.

- De nem is ez itt a lényeg - folytatta Herr von Z. - Hiszen, ha arról van szó, még magam is egyetértek a mi kis bajszosunk programjával - csak ne rikácsolna olyan elviselhetetlenül. És végtére is, mindenkit csak a saját hite nevében lehet keresztre feszíteni. - Még egy darabig üldögéltek, kávézgattak; a második csésze kávénál Herr von Z. így szólt: - Rubasov úr, csak arra szeretném figyelmeztetni, ha megint forradalmat csinálnának, és, mondjuk, letennék a Vezért, nos, legközelebb vigyázzanak jobban a tengerimalacokra.

- Nagyon valószínűtlen, hogy ilyesmire sor kerülhetne - mondta Rubasov, majd kis hallgatás után hozzátette még: - ...habár úgy látszik, az önök köreiben számolnak ezzel az eshetőséggel is.

- Hogyne - felelte Herr von Z. az eddigi könnyed hangnemben. - Azok után, amiket a legutóbbi perek során hallottunk, arra a következtetésre kellett jutnunk, hogy meglehetősen furcsa dolgok folyhatnak önök-nél.

- Ez esetben nyilván arra vonatkozólag is kialakulhatott valami véleményük, hogy mi lenne az önök teendője e merőben valószínűtlen eset bekövetkezése esetén, nemde bár?

Rubasov olyan pontos választ kapott Herr von Z.-től, mintha csak beszélgetőpartnere már várta volna ezt a kérdést: - Nos, mi távol tartanánk magunkat. De persze ennek is meglenne az ára.

Ekkor már az asztal mellett álltak, kávécsészével a kézben. - Netán már az árat is kikalkulálták? - kérdezte Rubasov, de közben maga is érezte, hogy hangjának könnyedsége alighanem kissé erőltetettnek hat.

- Természetesen - felelte Herr von Z., és megnevezett egy bizonyos gabonatermő tartományt, melyet az ország egyik nemzeti kisebbsége lakott. Ezzel a beszélgetés véget is ért, és elbúcsúztak egymástól...

Rubasovnak évek óta az eszébe sem jutott ez a beszélgetés - tudatosan legalábbis sohasem gondolt rá. Jelentéktelen csevegés volt csupán konyak és feketekávé mellett - hogyan is értethetné meg Gletkinnel, hogy az ilyen beszélgetésekből semmiféle következtetést sem lehet levonni? Álmos szemét Gletkinre emelte, aki most is ugyanolyan kifejezéstelen kőarccal nézett rá, mint mindig. Nem, ennek az embernek hiába magyarázná a tengerimalacokat. Ez a Gletkin egyetlen szót sem értene meg belőle. Ez sose ivott még kávé Herr von Z.-félékkel. Rubasovnak megint feltűnt, hogy milyen akadozva olvasott Gletkin, gyakran a szavakat is rosszul hangsúlyozva. Nyilván proletárszármazású, gondolta, és felnőtt korában tanult csak meg olvasni. Sose fogná fel, hogy egy tengerimalacokkal kezdődő beszélgetés milyen könnyen elkanyarodhat akármerre, a jó ég tudja csak, hová.

- Azt tehát elismeri, hogy a beszélgetésre valóban sor került - mondta Gletkin.

- Merőben ártalmatlan beszélgetés volt csupán - mondta Rubasov fáradtan, és már tudta, hogy megint Gletkin győzött, ő pedig kénytelen megint egy lépéssel lejjebb mászni a mélybe vivő létra fokain.

- Nyilván ugyanolyan ártalmatlan - mondta Gletkin -, mint a Kieffer fiának tartott elméleti fejtegetései a Párt vezetője erőszakos úton való eltávolításának szükségességéről.

Rubasov a zakója ujjába törölte a csíptetője üvegét. Vajon csakugyan olyan ártalmatlan volt-e az a beszélgetés, mint szerette volna elhithetni magával? „Tárgyalásról” természetesen szó sem volt, és következésképpen nem is jutottak semmiféle megállapodásra; aminthogy a joviális Herr von Z.-nek nem is volt felhatalmazása tárgyalások folytatására. Legfeljebb „tapogatózásnak” lehetett nevezni a beszélgetésüket, ahogy diplomáciai nyelven mondják az ilyesmit. Ez a tapogatózás azonban mégiscsak logikus láncszemként illeszkedett az ő akkori gondolatai közé; és még a Párt bizonyos hagyományai is feljogosították efféle kapcsolatok felvételére. Hiszen közvetlenül a Forradalom előtt nem épp maga az öreg Vezér vette-e igénybe ugyanezen ország Vezérkarának szolgálatait, hogy hazatérhessen a száműzetésből, és élére állva győzelemre vezesse a Forradalmat? És nem tette-e meg ugyanő, hogy igenis lemondott bizonyos területekről az első békeszerződésben, mert ez volt az ára, hogy békén hagyják? „Teret áldoz, hogy időt nyerjen” - jegyezte meg annak idején Rubasov egy szellemes jó barátja. Az elfeledett, „ártalmatlan” beszélgetés olyan szépen beleilleszkedett a logikai lánc szemei közé, hogy immár Rubasov is szinte csak Gletkin szemével tudta nézni. Pedig ez a Gletkin, aki akadozva olvasott, s akinek az agya is csak ugyanilyen döcögve működött, legfőlőbb egyszerű, könnyen megragadható következtetésekre volt képes - talán éppen azért, mert mit sem tudott a tengerimalacokról... Mellesleg, honnan tud egyáltalában Gletkin erről a beszélgetésről? Vagy kihallgatták őket, ami a beszélgetés körülményeit tekintve valószínűtlen; vagy a joviális Herr von Z. *agent provocateur* volt - bár csak a jó ég tudja, hogy miféle bonyolult okok készíthették erre. Ilyesmi nemegyszer megesett azelőtt is már. Rubasovnak csapdát állítottak - Glet-

kin és a Nagy Egyes primitív észjárásának megfelelő csapdát; ő pedig mindjárt bele is sétált a csapdába...

- Ha ilyen jól értesült a Herr von Z.-vel folytatott beszélgetésem tartalmáról - mondta Rubasov -, akkor bizonyára azt is tudja, hogy ennek a beszélgetésnek nem volt semmi folytatása.

- Hogyne - mondta Gletkin. - Hála annak, hogy idejében letartóztattuk magát, és az egész országban szétzúztuk az ellenzéket. Ha nem tesszük meg, nyilván meg is mutatkoztak volna a tervezett árulás következményei.

Erre mit felelhetett volna? Talán azt, hogy komoly következményei semmiképpen sem lettek volna, már csak ezért sem, mert ő, Rubasov már sokkal öregebb és elcsigázottabb volt, semhogy úgy viselkedjék, amint azt a Párt hagyományai megkövetelték volna tőle, s ahogy nyilván Gletkin cselekedett volna az ő helyében? Vagy azt, hogy az úgynevezett ellenzék egész tevékenysége kimerült a szenilis sopánkodásban, mivel a régi gárda nemzedékének többi, még életben lévő tagja is ugyanolyan fáradt volt már, mint ő maga? Belefáradtak az illegalitás harcaiba, felőrlődtek a nyirkos börtöncellákban, melyek falai közt a fél ifjúságukat eltöltötték; és lelkileg a kimerítette őket az örökös feszültség, amit a fizikai félelem elfojtásának kényszerre gerjesztett bennük, főleg mert erről a félelelről nem volt szabad még beszélni sem, ezzel mindenki maga küzdött meg - egyedül viaskodott vele éveken, évtizedeken át. Megtiporták őket a száműzetés esztendei, a kíméletlen frakcióharcok; meggyötörték őket a vereségek s aztán a kiábrándulás a végső győzelem után. Mondja el neki, hogy tevékeny, szervezett ellenzéke soha nem is volt a Nagy Egyes diktatúrájának; hogy mindig csak beszéltek, szó, szó, szó volt csak az egész, tehetetlen vének játéka a tűzzel, mert s régi gárda nemzedéke mindent kiadott már magából, az utolsó csöppig kifacsarta az erejét, lelki energiáinak utolsó kalóriája is elégett már; és mint az errancis-i temetőben nyugvó holtaknak, nekik is egyetlen vágyuk volt már csupán: aludni, és várni, hogy az utókor igazságot szolgáltasson nekik.

Mit is válaszolhatott volna ennek a rendíthetetlen Neander-völgyinek? Hogy igen, valóban mindenben igaza van, csak egyben téved: azt hiszi, hogy a régi Rubasov ül vele szemben, holott ő már csak árnya régi önmagának? Vagy azt, hogy őt tulajdonképpen nem azért fogják megbüntetni, amit elkövetett, hanem azért, amit elmulasztott megtenni? „Mindenkit csak a saját hite nevében lehet keresztre feszíteni”, mondta a joviális Herr von Z. ...

Mielőtt aláírta volna a vallomást, hogy aztán végre visszavigyék a cellájába, és öntudatlan álomba merülve várja a folytatást, a mindig előlről kezdődő, új gyötrelmeket, Rubasov is feltett még egy kérdést Gletkinnek. Kérdése nem kapcsolódott az épp szóban forgó vádpontozhoz, Rubasov azonban már megtanulta, hogy valahányszor már csak a vallomás aláírása volt hátra, Gletkin mindig kissé engedékenyebb lett - készpénzzel fizetett. A kérdés, amit Rubasov feltett neki - Ivanov sorsára vonatkozott.

- Ivanov polgártársat őrizetbe vették - felelte Gletkin.

- Megtudhatnám az őrizetbevétel okát is? - érdeklődött Rubasov.

- Ivanov polgártárs felületesen vezette az ön ügyében folyó vizsgálatot, továbbá egy magánbeszélgetésben cinikus hangnemben kételyeit fejezte ki a vádak megalapozottságát illetőleg.

- És ha tényleg nem hitt a vádakban? - kérdezte Rubasov. - Ha, mondjuk, jó véleménnyel volt rólam?

- Ebben az esetben - felelte Gletkin - fel kellett volna függesztenie az eljárást, és hivatalosan értesítenie kellett volna a megfelelő hatóságokat, hogy véleménye szerint ön ártatlan.

Gúnyolódik vele ez a Gletkin? Az arca ugyanolyan kifejezéstelen volt, mint máskor.

Legközelebb, amikor Rubasov ismét a napi jegyzőkönyv fölé hajolva állt Gletkin íróasztala előtt, Gletkin testmeleg töltőtollával a kezében - a gyorsírónő már kiment a szobából, egyedül voltak -, megint így szólt Rubasov:

- Feltehetek egy kérdést?

Közben a Gletkin koponyáján végighúzódo széles forradást nézte. - Azt hallottam, hogy ön nagy híve a drasztikus eljárásoknak, az úgynevezett „kemény módszereknek”. Nálam miért nem alkalmazott soha közvetlen fizikai ráhatást?

- Ön nyilván kínvallatásra gondol - mondta Gletkin tárgyilagos hangon. - Mint tudja, nálunk a törvény tiltja a kínvallatást. - Szünetet tartott. Rubasov éppen elkészült a jegyzőkönyv aláírásával. - Azonkívül pedig - folytatta Gletkin - bizonyos típusú vádlott hajlamos rá, hogy a nyilvános tárgyaláson visszavonja az erőszakkal kikényszerített vallomást. Ön is ilyen csökönyös fajta. Márpedig vallomásának politikai hasznossága a nyilvános tárgyaláson éppen az önkéntességében lesz.

Most első ízben tett Gletkin utalást arra, hogy nyilvános tárgyalást fognak rendezni Rubasovnak. Amikor azonban a cellája felé ballagott, rövid, fáradt léptekkel az óriás nyomában, egyáltalán nem ez a közlés foglalkoztatta a gondolatait, hanem sokkal inkább Gletkinnek az a mondata, amely szerint ő is olyan „csökönyös fajta” volt. Ez a mondat akarata ellenére is csöndes elégedettséggel töltötte el.

Kezdek szenilis lenni és gyermeteg, gondolta, amikor végignyúlt a priccsén. A kellemes érzés azonban vele maradt, amíg el nem nyomta az álom.

Valahányszor konok viták után hajlandó volt aláírni az újabb jegyzőkönyvet, és kimerülten, ám furcsamód mégis némi elégedettséggel ledőlhetett az ágyára, abban a biztos tudatban persze, hogy egy vagy legfeljebb két óra múlva úgyis fel fogják ébreszteni, Rubasovnak mindig csak egy gondolata volt: csak egyszer hagyná ez a Gletkin, hogy kialudja és végre összeszedje magát. Tudta persze, hogy a vágya nem fog teljesülni, amíg véget nem ér kettejük keserves viadala, amíg az utolsó „i”-re fel nem kerül a pont - és azt is ugyanilyen jól tudta, hogy a soron következő párharc is az ő vereségével fog végződni, és az azután következő is, és hogy senkinek sem lehetnek kétségei kettejük küzdelmének végső kimeneteléről. Akkor viszont mi-

ért gyötri magát, miért túri, hogy gyötörjék, ahelyett hogy megadná magát, abbahagyná a csatát, melyet úgyis el fog veszíteni, s helyette inkább aludna, aludna, mert akkor soha többé nem ébresztené fel senki? A halál gondolata már rég elveszítette szemében metafizikai természetét; inkább valami melegséggel társult, csábító volt és testi - az alvást jelentette. Mégis, valami furcsa és nyakatekert kötelességtudat arra kényszerítene, hogy ébren tartsa magát és végigharcolja a vesztes csatát - ha mégannyira szélmalomharc lenne is. Harcolni és harcolni mindaddig, amíg Gletkin le nem szorítja a létra legalsó fokáról is, és hunyorgó szemével maga is úgy fogja látni, hogy az utolsó otromba, szennyes vádpont is a helyére került a logikai láncban. Majd csak akkor, amikor nyitott szemmel belép végre a teljes sötétségbe, akkor vívta ki magának az alvás jogát, és hogy többé soha ne ébressék fel.

A szakadatlan láncban egymásba kapcsolódó nappalok és éjszakák során Gletkin is némi változáson ment át. Nem volt nagy változás, Rubasov égő, vörös szemét azonban nem kerülte el. Gletkin mindvégig merev derékkal, mozdulatlan faarccal és ropogósra keményített kezelővel ült a háta mögül világító lámpa árnyékában; de fokozatosan, apránként eltűnt hangjából a durvaság, ahogy fokról fokra a lámpa vakító fényét is letompította, mígnem végül már szinte csak úgy világított, mint bármely más asztali lámpa. Gletkin sohasem mosolyodott el, és Rubasovban fel is ötlött, hogy vajon képesek-e egyáltalában mosolyogni ezek a Neander-völgyiek; és hogy vannak-e egyáltalában olyan árnyalatai a hangjának, amelyek érzelmek kifejezésére is alkalmasak. Egyszer azonban, amikor az órákig tartó kihallgatás során Rubasovnak elfogyott a cigarettája, Gletkin, aki maga nem dohányzott, szó nélkül egy doboz cigarettát vett elő a zsebéből, és odatolta az asztalra Rubasov elé.

Az egyik vádpontban még győznie is sikerült Rubasovnak; ez azzal vádolta, hogy az alumíniumtröszt vezérigazgatójaként szabotázsakciókat hajtott végre. Korábban már bevallott bűneihez képest ez a vád már nem sokat nyomott a latban, Rubasov azonban ugyanolyan makacsul vitatta és harcolt ellene, mint a döntő fontosságú vádpontok esetében. Jóformán az egész éjszakát

ében töltötték, egymással szemközt ülve Gletkin szobájában. Rubasov pontról pontra megcáfolta az ellene felhozott bizonyítékokat és egyoldalú statisztikai adatokat; fáradt hangján egymás után sorolta az adatokat és a dátumokat, melyek valami csoda folytán mindig éppen akkor bukkantak fel eltompult agyában, amikor szüksége volt rájuk; Gletkin pedig mindvégig nem lelte, hol kapaszkodhatna bele a tények szövetébe, hogyan fűzhetné össze logikusan illeszkedő lánccá a vádakát. Már a második vagy harmadik kihallgatáson kialakult közöttük valamiféle hallgatólagos megállapodás; ha Gletkin rá tudta bizonyítani Rubasovra, hogy a vád „lényegileg” helytáll - még ha ez a „lényegileg” nem volt is egyéb elvont logikai következtetésnél -, akkor a részletek dolgában már szabad keze volt a vizsgálóbírónak; „feltette az i-re a pontot”, ahogy Rubasov nevezte magában. Szinte maguk sem voltak a tudatában, de mindketten megszokták ezt a módszert, betartották a játékszabályokat, és immár egyikük sem tett különbséget azok között a tettek között, melyek a valóságban is megtörténtek, illetve azok között, melyeket csak el kellett volna követnie nézeteiből következőleg; fokról fokra mindkettejük számára összerosódott látszat és valóság, tény és logikai spekuláció. Rubasov néha, amikor nagy ritkán kitisztult a feje, átlátta ezt, és ilyenkor úgy érezte magát, mint aki különös, bődült álomból ébred; Gletkin viszont nem adta semmi jelét, hogy tudatában volna ennek a különbségnek.

Reggel felé, amikor Rubasov még mindig nem volt hajlandó megadni magát az alumíniumtrösztnél elkövetett szabotázsakciók kérdésében, némi ingerültséget érzett Gletkin hangjában - úgy beszélt hozzá, mint a Nyúlszájúhoz, amikor a szerencsétlen eltévesztette a választ. Felcsavarta a lámpa fényét, holott akkor már régben nem folyamodott ehhez a módszerhez; de amikor megpillantotta Rubasov gúnyos mosolyát, gyorsan újra letompította a fényt. Feltett még néhány kérdést, s amikor ezekkel sem ment semmire, így szólt:

- Határozottan tagadja tehát, hogy a gondjaira bízott iparágban bármiféle szabotázsst vagy diverziós akciót hajtott volna végre, és hogy akár csak tervezett is volna ilyesmit?

Rubasov bölintott; bármilyen álmos volt is, furdalta a kíváncsiság, vajon most mi fog történni. Gletkin a gyorsírónőhöz fordult: - Írja, kérem: a vizsgálóbíró javasolja, hogy jelen vádpont bizonyítékok hiányában töröltessék a vádiratból.

Rubasov gyorsan cigarettára gyújtott, hogy elleplezze, milyen gyerekesen ujjongó diadalérzés fogta el. Most először ő győzött és nem Gletkin. Szánalmas kis győzelem volt persze egy veszített háborúban, de mégiscsak győzelem; neki pedig már nagyon régen, hónapok, évek óta nem volt része ebben az érzésben... Gletkin kivette a napi jegyzőkönyvet a gyorsírónő kezéből, és elküldte a nőt; ez is hozzátartozott az utóbbi napok során kialakított rítushoz.

Amikor ketten maradtak, és Rubasov felállt, hogy aláírja a jegyzőkönyvet, Gletkin, miközben átnyújtotta neki a töltőtollát, így szólt: - A tapasztalatok szerint az ipari szabotázs az ellenzék leghatásosabb módszere, amivel nehézségeket támaszt a Kormányzatnak, és egyúttal elégedetlenséget szít a munkások között. Miért ragaszkodik hozzá ilyen csökönnyösen, hogy maga nem élt vele, sőt szándékában sem állt, hogy felhasználja épp ezt az eszközt?

- Azért, mert műszakilag képtelenség - felelte Rubasov. - Továbbá azért, mert ez az örökös károkozás, amivel sikerült mumust csinálnunk a szabotórból, olyan járványos feljelentéshullámhoz vezetett, hogy hányingert kapok tőle.

A győzelem oly régen nélkülözött érzésétől Rubasov nemcsak elevebb lett egyszerre, hanem mindjárt hangosabban is beszélt, mint máskor.

- Ha azonban a szabotázs merő képzelgés a maga véleménye szerint, akkor mi a valódi oka annak, hogy iparunk állapota annyi kívánnivalót hagy maga után?

- Rosszul megfizetett darabmunka, a munkások agyonhajszolása és az embertelen fegyelmi intézkedések - mondta Rubasov - Több esetet is tudok a saját trösztömnél, amikor embereket főbe lőttek szabotórként, pedig csak valami jelentéktelen mulasztást követtek el, azt is csak végső kimerültségükben. Ha valaki két percet késik, kirúgják az állásából, és olyan pecsétet

kap a munkakönyvébe, hogy soha többé nem tud elhelyezkedni.

Gletkin szokott kifejezéstelen pillantásával nézett Rubasovra, és szokott, szenttelen hangján tette fel a kérdést:

- Maga kapott gyerekkorában órát?

Rubasov meglepetten nézett rá. Eddigi tapasztalatai szerint a Neander-völgyi ember legszembeötlőbb vonása épp teljes humortalansága volt, avagy pontosabban fogalmazva, teljes képtelensége arra, hogy bármit is könnyedén vegyen.

- Nem akar válaszolni a kérdésekre?

- Dehogynem - mondta Rubasov, és egyre jobban elképedt.

- Hány éves volt, amikor az első óráját megkapta?

- Nem emlékszem pontosan - mondta Rubasov -; nyolc vagy talán kilenc lehettem.

- Én - mondta Gletkin szokott, egyenletes hangján - tizenhat voltam, amikor megtanultam, hogy az órát percekre osztják. A falumban az volt a szokás, hogy a paraszt, ha be kellett utaznia a városba, napkeltekor kiment az állomásra, aztán lefeküdt a váróteremben, és aludt, amíg meg nem jött a vonat. A vonat rendszerint déltájban jött, néha azonban csak estefelé vagy másnap reggel. Ezek a parasztok dolgoznak ma a mi gyárainkban.

Az én falumban áll például ma a világ legnagyobb síngyára. Az első évben az előmunkások is megtették, hogy két csapolás közt egyszerűen lefeküdtek aludni, amíg föbe nem lőtték őket. Más országokban száz vagy kétszáz évük volt rá a parasztnak, hogy megszokják az ipari munkához szükséges precizitást és a gépekkel való bánást. Nálunk csak tíz évet kaptak rá. Ha nem rúgnánk ki és nem lőnének föbe őket minden csekélységért, akkor ez az ország egyszerűen leállna, a parasztnak lefeküdnének aludni a gyárudvaron, és fű nőne a gyárkémenyekből, és egyhamar minden olyan lenne, mint azelőtt volt. Tavaly egy nőküldöttség járt itt Manchesterből. Mindent megmutogattak nekik, aztán ami-

kor hazamentek, felháborodott cikkeket írtak, hogy náluk, Angliában a szövőmunkások sosem túrnének el ilyen bánásmódot. De én azt is olvastam, hogy Manchesterben kétszáz éves a szövőipar. És azt is olvastam, hogyan bántak ott a munkásokkal kétszáz évvel ezelőtt, a dolgok kezdetén. Maga, Rubasov polgártárs, az imént ugyanazt az érvet használta, mint a manchesteri nőkül-döttség. Pedig maga sokkal jobban tudja, hogyan vannak a dolgok minálunk. Ezért aztán elcsodálkozik az ember, hogy miért mondja mégis ugyanazt. De hát a helyzet úgy áll, hogy mégiscsak van valami közös magában meg ezekben az angol nőkben: volt órájuk már gyerekkorukban...

Rubasov nem válaszolt, de új keletű érdeklődéssel nézett Gletkinre. Ez meg micsoda? Lehet, hogy a Neander-völgyi kibújik a barlangjából? Gletkin azonban most is merev derékkel ült székében, ugyanolyan kifejezéstelen arccal, mint máskor.

- Lehet, hogy bizonyos tekintetben magának igaza van - mondta Rubasov végül is. - De hát maga tette fel a kérdést. Mi haszna bűnbakokat csinálni, amikor a nehézségeknek természetes okaik vannak, amint azt maga is nagyon meggyőzően előadta az előbb?

- A tapasztalat arra tanít - mondta Gletkin -, hogy a tömegeknek minden nehéz és bonyolult folyamatra egyszerű, könnyen érthető magyarázatot kell adni. És abból, amit én tudok a világtörténelemből, szintén azt látom, hogy az emberiségnek mindig szüksége volt bűnbakokra. A bűnbak mindig is nélkülözhetetlen intézmény volt; a maga barátjától, Ivanovtól tudom, hogy még a papok találták fel. Amennyire emlékszem, úgy magyarázta, hogy maga a szó is egy ősi szokásra utal: a zsidók évente egyszer bakkecskét áldoztak az istenüknek, és azt tartották, hogy ez az állat aztán elviszi a hátán minden bűnüket. - Gletkin szünetet tartott, és helyére rántotta a kezelőjét. - Azonkívül pedig ismerünk a történelemből önkéntes bűnbakokat is. Amikor én annyi idős voltam, mint maga, mikor az első óráját kapta, azt tanultam a falusi papunktól, hogy Jézus Krisztus báránynak nevezte magát, amely magára veszi a világ bűneit. Sose értettem, miért segítene az az emberiség, ha valaki kijelenti, hogy ő feláldozza magát

érette. Az emberek azonban kétezer esztendeig magától értetődőnek tartották ezt a képtelenséget.

Rubasov Gletkinre pillantott. Hová akar ez kiludkadni? Mi lehet a célja ezzel a beszélgetéssel? Miféle labirintusban tévelyeg a Neander-völgyi elméje?

- Akárhogyan is van - mondta Rubasov -, a mi eszméinkhez sokkal jobban illenek, ha az igazat mondanánk az embereknek, ahelyett hogy szabotőrökkel meg ördögökkel riogatjuk őket.

- Ha valaki azt kezdené magyarázni az én falumbélieknek - felelte Gletkin -, hogy bizony, ti még nagyon lassan dolgoztok és nagyon elmaradtok vagytok a Forradalom ellenére is, azzal nem érne el náluk semmit. De ha azt hallják, hogy ti a munka hősei vagytok, és jobban dolgoztok még az amerikaiaknál is, és hogy minden bajnak csak az ördögök meg a szabotőrök az okai, annak valami csekélyke hatása mégiscsak van rájuk. Mindig az az igaz, ami hasznára van az emberiségnek, ami viszont káros, az eleve csak hamis lehet. A felnőttoztatás esti iskolái számára kiadott világtörténelem vastagon aláhúzza, hogy az időszámítás szerinti első századokban a keresztény vallás objektíve haladást jelentett az emberiség számára. Az pedig, hogy Jézus igazat beszélt-e, amikor azt állította magáról, hogy ő Isten fia és szűz asszony hozta a világra, az épeszű ember számára teljesen közömbös. Azt mondják, ezeknek a dolgoknak jelképes értelmük van, csak hogy a paraszt ezt is szó szerint veszi. Hát, nekünk is éppen annyi jogunk van rá, mint a papoknak hogy mindenféle hasznos jelképeket találjunk ki, amiket aztán a parasztok majd szó szerint vesznek.

- A maga érvelése - mondta Rubasov - engem néha Ivanov gondolkodásmódjára emlékeztet.

- Ivanov polgártárs - mondta Gletkin -, akárcsak maga, a régi intelligencia tagja volt; a vele való beszélgetések során az ember szert tehetett bizonyos történelmi ismeretekre, amelyeket az olyan ember, aki nem kapott megfelelő neveltetést, nem szerezhetett meg annak idején. A nagy különbség abban van, hogy én ezt a tudást a Párt szolgálatában igyekszem felhasználni; Ivanov polgártárs azonban cinikus ember volt...

- Volt...? - kérdezte Rubasov, lekapva orráról cvikkerét.

- Ivanov polgártársat - mondta Gletkin, és Rubasovra emelte szenvtelen tekintetét - egy adminisztratív döntés értelmében tegnap este főbe lőtték.

Ez alkalommal a beszélgetés után Gletkin két teljes óra alvást engedélyezett Rubasovnak. Cellája felé tartva Rubasov azon elmélkedett, vajon miért nem tett rá nagyobb benyomást Ivanov halála. Hírétől épp csak elmúlt az ujjongó diadalérzés, és Rubasov megint fáradt és álmos lett. Nyilván olyan állapotban volt már, mely eleve képtelenné tette bármi hevesebb érzelmre. Utóbb tulajdonképpen röstellette is, hogy még mielőtt értesült volna Ivanov haláláról, ilyen hiú lelkesedéssel töltötte el szerény kis győzelme. Annyira hatalmába kerítette Gletkin személyisége, hogy még a győzelmei is fonákjukra fordultak a jelenlétében. Rendíthetetlen és kifejezéstelen lénye szinte megtestesítette azt az Államot, mely a pusztta létét is az Ivanovoknak és Rubasovoknak köszönhette. Hús volt a húsból, de fölébük nőtt és megzavarodott az elméje. Vajon nem ismerte-e el Gletkin, hogy még ő is Ivanov és a régi értelmiség szellemi örököse? Rubasov immár századszor mondta el magának, hogy Gletkin és az új Neandervölgyiek voltaképpen nem tesznek egyebet, mint befejezik a művet, amit még a megszámozott fejűek generációja kezdett el. Annak pedig, hogy ugyanazon tan ilyen embertelen dogmává silányult az ő szájukon, mondhatni, éghajlati okai vannak csupán. Amikor Ivanov hozta fel ugyanazokat az érveket, mint most Gletkin, még volt a hangjának valami olyan árnyalata is, mely a múltra emlékeztette, a letűnt világot idézte. Megtagadhatjuk bár a gyermekkorunkat, kitörülni nem tudjuk az életünkben. Ivanov is magával hurcolta a múltját haláláig; ezért érződött a hangján az a kis könnyed, játékos mélabú, bármit mondott is; és ezért nevezte Gletkin cinikusnak Ivanovot... A Gletkineknek viszont nem volt semmi eltörölni való a múltjukban; nekik nem kellett megtagadniuk a múltjukat, mivel nem is volt múltjuk. Köldökzsínór nélkül jöttek a világra - játékoság és mélabú nélkül.

5.

Részlet Ny. Sz. Rubasov naplójából

...Mi, akik immár lelépünk a színről, mi jupon nézzük le ilyen fensőbbéségesen a Gletkineket? Nyilván a majmok is kinevették a Neander-völgyieket, amikor első példányaik megjelentek a földön. A civilizációjuk legfelső fokán álló majmok kecses mozdulatokkal lendültek az egyikfaágról a másakra; a Neander-völgyi viszont bárdolatlan volt, és nem tudott elszakadni a földtől. A civilizációjuktól eltelt és elégedett, békés természetű majmok kifinomult játékossággal élték az életüket, vagy bolhára vadásztak bölcseletileg; a Neander-völgyi viszont komoran csörtetett csak a világ erdejében, bunkójával csapdosva vadul maga körül. A majmok derűs álmélkodással néztek le rá a fák tetejéről, és kókuszdiót dobáltak neki. Néha azonban elfogta őket a borzalom: ők gyümölcsön éltek, és zsenge hajtásokat fogyasztottak kényes ínnyekedéssel; a Neander-völgyi nyers húst zabált, állatokat öldösött, és alkalmasint a tulajdon társait is megölte. Fákat döntött ki, melyek időtlen idők óta álltak helyükön, és követeket hengergetett el a régmúlttól megszentelt helyükről, lábbal tiporta az őserdő minden törvényét és hagyományát. Durva volt és kegyetlen, híjával minden állati méltóságnak - a civilizációjuk legfelső fokán álló kifinomult és művelt majmok szemszögéből nézve a Neander-völgyi egy rég meghaladott, barbár kor-rémisztő újjáéledése volt. A még élő, utolsó csimpánzok pedig még ma is elfintorítják az orrukat, ha emberi lényt látnak...

6.

Az ötödik vagy hatodik napon váratlan esemény zavarta meg a kihallgatás menetét: Rubasov elájult. Éppen akkor, amikor már a vádirat utolsó pontjánál tartottak, amely Rubasov tetteinek indítékaival foglalkozott. A vádirat egyszerően „ellenforradalmi meggyőződést” emlegetett, és csupán mellékesen jegyezte meg, mintha a dolog tökéletesen magától értetődő volna, hogy továbbá még egy ellenséges idegen hatalomnak is a szolgálatában állt. Ez ellen a megfogalmazás ellen vívta utolsó harcát Rubasov. Már hajnal óta tartott a vita, amikor a délelőtt közepe tájt, s nem is valamely

döntő fordulatonál, Rubasov egyszer csak lecsúszott a székéről, és elnyúlt a szoba padlóján.

Amikor néhány perc múlva magához tért, elsőnek az orvos pelyhes kis madárfejét pillantotta meg maga fölött; épp vizet locsolt az arcába, és a halántékát dörzsölgette vele. Rubasovot megcsapta az orvos lehelete, melynek menta- és zsíroskenyér-szaga volt; Rubasov elhányta magát. A kis orvos rikácsolva szidta, és azt ajánlotta, hogy vigyék ki Rubasovot egy percre legalább a friss levegőre. Gletkin szenvtelen arccal nézte a jelenetet. Csöngetett, és utasította a belépő egyenruhást, hogy takarítsák fel a szőnyeget; Rubasovot pedig visszavitette a cellájába. Néhány perccel később az öreg fegyőr lekísérte az udvarra sétálni.

Néhány percre Rubasovot szinte részeg szédület fogta el a csípős, friss levegőtől. Szinte érezte, hogy tüdeje van, amely úgy issza az oxigént, ahogy az ember ínye élvezzi az édes, frissítő nedűt. Sápadtan süttött a nap, de az ég tiszta volt; pontosan délelőtt tizenegy óra volt - azelőtt is mindig ugyanebben az órában vitték le sétálni, valamikor réges-régen, mielőtt ezek az egymásba érő, hosszú és homályba vesző nappalok és éjszakák elkezdődtek volna. Milyen ostoba is volt, hogy nem élvezte ki ezt az áldást! Miért is nem lehet úgy élni az életet, hogy az ember csak mélyeket lélegzik és járkal a hóban és élvezzi a nap sápadt melegét az arcán? Lerázva magáról Gletkin szobájának lidércnyomását, feledve a lámpa vakító, vad fényét, az egész kísérteties, alvilági szint - és akkor egyszerűen csak élhetne az ember, ahogy más emberek élnek?

Minthogy ez volt a séta szokott órája, Rubasov megint a kéregbocskoros, sovány kis paraszt mellett rótt a köröket. Kissé nedvedző szemmel lesett oldalvást Rubasovra, egyszer-kétszer megköszörülte a torkát, és a középütt álló örök felé pislantva így szólt:

- Régen nem láttam uraságodat. Betegnek látszik uraságod, mint aki már nem húzza sokáig. Azt beszélnek, háború lesz.

Rubasov nem felelt neki. Alig bírt ellenállni a kísértésnek, hogy lehajoljon egy marék hóért és golyó-

vá gyúrja. Lassan kerengtek körbe-körbe az udvaron. Húsz lépéssel előttük két másik ember lépkedett az ösvény mentén kétfelől felhányt hóbuckák között - körülbelül ugyanolyan természetűek voltak, mint ők, szürke kabátot viseltekés kis párafelhő lebegett a szájuk előtt.

- Nemsokára itt az ideje a vetésnek - mondta a paraszt. - Hóolvadás után felhajtják a nyáját a hegyekbe. Három nap az út. Azelőtt az egész járásban minden faluból ugyanaznap indították el a birkákat. Napkeltekor indultak, rengeteg volt a birka, mindent elleptek az állatok, utakat, mezőket, és az első nap az egész falu elkísérte a nyáját. Uraságod talán egész életében sem látott annyi birkát meg kutyát, és micso-da port kavartak, volt nagy bégetés meg kutyaugatás... istenkém, istenkém, de nagy vigalom volt...

Rubasov a napba emelte az arcát; sápadtan világo-l: még, de ereje volt már, fellangyosította a levegőt. Nézd a géppuskatorony fölött sikló, lebukó, majd felröppenő madarakat. Hallgatta a paraszt nyekergő hangját:

- Ilyen napokon, amikor már érezni a levegőben a hóolvadás szagát, mindig úgy megmelegszik az ember szíve tája. Higgye el nekem, uraságod, egyikünk se húzza már sokáig. Bennünket összetörtek már; mert reakciósok vagyunk, és mert nem akarják, hogy visszatérjenek azok a régi, szép idők, amikor boldogok voltunk...

- Tényleg olyan boldog ember volt maga azokban a régi, szép időkben? - kérdezte Rubasov, de a paraszt csak valami érthetetlen motyogással válaszolt, s közben fel-alá ugrált az ádámcsutkája. Rubasov oldalvást figyelte az arcát, aztán kisvártatva így szólt:

- Emlékszik arra a részre a Bibliából, amikor a pusztában bolyongó zsidók azt mondják elkeseredésükben, hogy „Válasszunk vezért magunknak, és térjünk vissza az egyiptomi húsosfazekakhoz”?

A paraszt buzgón, de értetlenül bólogatott... Aztán visszavitték őket az épületbe.

A friss levegő hatása hamar elmúlt, visszatért ólmos álmodása, megint szédelt a kimerültségtől, és a gyomra is újra émelygett. Mielőtt belépett az épületbe, Rubasov lehajolt, fölmarkolt egy kis havat, és szétdörzsölte a homlokán, megmosta vele égő szemét.

*

Nem a cellájába vitték, mint remélte, hanem egyenesen Gletkin szobájába. Gletkin az íróasztalánál ülve várta, ugyanabban a testtartásban, mint amikor elváltak - vajon mennyi idő is telhetett el azóta? Rubasovnak az volt az érzése, hogy Gletkin azóta is mozdulatlanul ül a székén. A függönyöket behúzták, meggyújtották a lámpát; ebben a szobában állt az idő, mint egy poshadó pocsolyában. Ahogy ismét helyet foglalt Gletkinnel szemben, pillantása a szőnyegre esett, ahol sötét folt ötlött a szemébe. Erről eszébe jutott, hogy hiszen ő elhányta magát az imént. Tehát mégiscsak legalább órája már, hogy kilépett a szobából.

- Feltételezem, hogy most már jobban érzi magát - mondta Gletkin. - Az utolsó kérdésnél hagytuk abba, arról beszéltünk, hogy milyen indítékai voltak az ön ellenforradalmi cselekményeinek.

Rubasov jobb kezére pillantott, és némi meghökkenés látszott a szemében; a szék karfáján nyugvó jobb keze egy kicsinyre összeolvadt hódarabot szorongatott. Rubasov követte Gletkin pillantását; elmosolyodott, és föltartotta a kezét a lámpa fényébe. Aztán nézték, ahogy a villanykörte melege semmivé olvasztja a havat.

- Az indíték kérdése a vádirat utolsó pontja - mondta Gletkin. - Amint ezt a jegyzőkönyvet is aláírja, végeztünk egymással.

A lámpa már régen nem világított ilyen erős fényel. Rubasov csak hunyorogva bírta.

- ...És akkor majd kipihenheti magát - mondta Gletkin. Rubasov végigsimított a halántékán, de már semmivé lett a hó hidege. Gletkin utolsó szavai - „kipihenheti magát” - ott lebegtek közöttük a csöndben. Pihenni és aludni. Válasszunk vezért magunknak, és térjünk vissza Egyiptomba... Hunyorogva, de szúrós szemmel nézett Gletkinre a cvikkerén át:

- Maga ugyanolyan jól tudja, hogy mik voltak az indítékaim, mint én - mondta. - Maga nagyon jól tudja, hogy tetteimet nem valamiféle „ellenforradalmi meggyőződés” motiválta, aminthogy természetesen nem álltam semmiféle idegen hatalomnak a szolgálatában sem. Tetteimet és gondolataimat egyaránt kizárólag meggyőződés és lelkiismeretem irányította.

Gletkin dossziét vett elő a fiókjából. Átlapozta, kihúzott belőle egy lapot, és monoton hangján felolvasta:

- „...a szubjektív jó szándéknak a mi szempon-
tunkból nincsen jelentősége. Aki téved, annak fizetnie
kell; akinek végül is igaza lesz, az feloldoztatik. Ez
a mi törvényünk...” Ezt ön írta a naplójában röviddel
a letartóztatása után.

Rubasov behunyt szemhéja mögött ismerős fények
villódtak. Ez a mondat, mely az ő gondolata volt, s
melyet ő írt le, Gletkin szájából különös pőreséggel
szólalt meg - olyan volt, mintha gyónást hallgatna,
amit gramofonlemezre rögzítettek, s arról játszanák le
most újra meg újra a recsegő hangot, holott ő csak a
névtelen, ismeretlen pap fülének szánta a szavait.

Gletkin újabb lapot emelt ki a dossziéból, de er-
ről csak egyetlen mondatot olvasott fel, kifejezéstel-
len, merev tekintetét le sem véve Rubasovról:

- „A becsület önzetlen szolgálat, mind a logikai-
lag adódó legvégső következtetés levonásáig.”

Rubasov megpróbálta állni Gletkin pillantását.

- Nem értem - mondta -, miért szolgálná az a Párt
érdekeit, ha tagjai az egész világ szeme láttára a
porban csúsznak négykézláb. Én eddig mindent aláírtam,
amit elém tett. Elismerem, hogy téves és objektíve
kártékony politikai vonalat követtem. Miért nem elég
ez magának?

Föltette a csíptetőjét, kiszolgáltatatottan hunyor-
gott az erős fényben, majd fáradt, rekedtes hangon így
fedezte be:

- Végtére is az én nevem a Párt történetének része. Ha lerántja a sárba, ezzel a Forradalom történetét szennyezi be.

Gletkin ismét fellapozta a dossziét.

- Erre is tudok egy idézetet a saját írásaiból. Így szól: „Az elmélet szavait csak mérhetetlen vulgarizálásuk árán és végeérhetetlen ismétlés révén lehetett belesulykolni a tömegekbe; amit helyesnek nyilvánítanak, annak természetesen aranyként kell fénylenie, ami viszont helytelen, az legyen fekete, akár a pokol feneke; a politikai nyilatkozatokat ugyanúgy ki kell színezní, mint a vásári mézeskalács figurákat.”

Rubasov hallgatott. Aztán így szólt:

- Tehát erről van szó: én fogom alakítani az Ördög szerepét a maguk bábszínházi előadásán - ordibálnom kell majd, a fogamat csikorgatni és a nyelvemet öltögetni - mégpedig természetesen önként. Danton és barátai ezt az egyet legalább megúszták.

Gletkin becsukta a dosszié fedelét. Kissé előre-hajolt ültében, és megigazította a kezelőit:

- Ha hajlandó vallomást tenni a Bíróság előtt, legalább utoljára szolgálatot tesz még a Pártnak.

Rubasov nem felelt. Lehunyta a szemét, és úgy süttette arcát a lámpával, mint a fáradt utazó, akit fényes nappal elnyom az álom; pihenni próbált. De Gletkin hangjától így sem menekülhetett:

- A maga Dantonja meg a francia forradalmi Nemzetgyűlés - hallotta Gletkin hangját - számháborút játszott ahhoz képest, ami itt most kockán forog. Olvastam egypár könyvet róla: ezek az emberek rizsporos copfot hordtak, és folyton a becsületükről szavaltak. Csak az érdekelte őket, hogy valami nemes gesztussal haljanak meg, tekintet nélkül arra, hogy ez a gesztus szolgált-e valami értelmes célt vagy éppen ellenkezőleg.

Rubasov nem felelt. Zsongott a füle; Gletkin hangja ott lebegett a feje felett a szobában; és mindenfelől csak Gletkin hangját hallotta; fájdalmasan zúgó koponyájában is Gletkin szavai lüktettek.

- Maga nagyon jól tudja, hogy mi forog kockán itt minálunk - folytatta Gletkin. - A történelem során első ízben a forradalmi mozgalom nemcsak megragadta a hatalmat, hanem megtartania is sikerült. Országunkat az új kor fellegvárává tettük. Területe a föld egyhateda, lakossága pedig a világ lakosságának egytizede.

Most már a háta mögül hallotta Gletkin hangját. Úgy látszik, felkelt ültéből, és most fel-alá járkál a szobában. Ez most fordult elő először. Minden lépésénél megcsikordult a csizmája, kikeményített egyenruhája ropogott, és savanykás verejtékszag, valamint cserzettbőr-szag terjengett a szobában.

- Amikor Forradalmunk diadalmaskodott hazánkban, mi azt hittük, hogy az egész világ követni fogja a példánkat. Ehelyett azonban a reakció hulláma borította el a világot, és bennünket is elnyeléssel fenyegetett. Akkor két áramlat harcolt egymással a Pártban. Az egyik kalandorokból állt, akik kockára tették volna vívmányainkat a világforradalom érdekében. Maga is köztük tartozott. De mi felismertük ennek az áramlatnak a veszélyeit és likvidáltuk.

Rubasov szerette volna felemelni a pillantását, hogy mondjon valamit. Gletkin léptei ott visszhangoztak a fejében. A fáradsága legyőzte. Mellére csuklott a feje; nem nyitotta ki a szemét.

- A Párt vezetője messzebbre látott, mint ennek az áramlatnak a hívei, és szívósabb is volt náluk. Felismerte, hogy minden azon múlik, hogy sikerül-e átveszteni a reakció hullámát és sikerül-e megtartania várát. Felismerte, hogy beletelhet tíz, húsz vagy akár ötven évbe is, amíg ismét forradalmi helyzet alakul ki a világban. Addig pedig egyedül leszünk. Addig nekünk egyetlen kötelességünk van csak: megőrizni magunkat.

Egy mondat úszott elő Rubasov memóriájából: „A Forradalmár legfőbb kötelessége megőrizni önmagát.” Ki mondta ezt? Ő maga? Vagy Ivanov? Ennek a mondatnak a jegyében áldozta fel Arlovát. És hová jutott?

- ...megőrizni magunkat - hallotta Gletkin hangján. - Tartanunk kell az erődöt, bármi áron, bármi áldozattal. A Párt vezetője felismerte ezt a maga páratlan éleslátásával, és e szerint is cselekedett vaskö-

vetkezetességgel. Az Internacionálé politikáját alá kellett rendelni a Forradalom Szülőhazája politikájának. Aki pedig nem értette meg ennek szükségszerűségét, annak pusztulnia kellett.

Csapatostul voltunk kénytelenek fizikailag is likvidálni legjobb európai funkcionáriusainkat. Nem riadtunk vissza attól sem, hogy magunk zúzzuk szét külföldi szervezeteinket, ha a Fellegvár érdekei így kívánták. Nem riadtunk vissza még attól sem, hogy együttműködjünk reakciós országok rendőrségeivel is akár olyan forradalmi mozgalmak elfojtásában, amelyek nem a megfelelő pillanatban jelentkeztek. Nem riadtunk vissza attól, hogy eláruljuk a barátainkat és kompromisszumokat kössünk az ellenséggel, ha a Fellegvár védelmének érdeke így kívánta. Ezt a feladatot rötta ki a történelem ránk, a világtörténelem első győztes forradalmának képviselőire. A rövidlátó, finom lelkű moralisták ezt nem értették meg. A Forradalom vezetője azonban jól látta, hogy minden csak azon múlik: ki bírja tovább.

Gletkin abbahagyta a járkálást. Rubasov széke mögött állt meg. Csillogott a verejtéktől fején a forradás. Nehezen szedte a levegőt, megtörölte koponyáját a zsebkendőjével, és láthatólag nem tudta, mitévő legyen most, hogy így kizökkent szokott visszavonultságából. Visszaült az íróasztala mögé, megigazgatta a kezelőjét. Kissé lecsavarta a lámpa fényerejét, és a régi, szentelen hangján folytatta:

- A Párt pontosan kijelölte a követendő vonalat. Taktikáját az az elv határozta meg, hogy a cél szentesíti az eszközt - mégpedig bármi eszközt, kivétel nélkül. Ennek az elvnek az értelmében, Rubasov polgártárs, az ügyész halált fog kérni önre.

- Az önök frakciója, Rubasov polgártárs, vereséget szenvedett és szét van zúzva. Önök szakadást akartak előidézni a Pártban, holott bizonyára tudatában voltak, hogy ez polgárháborút jelent. Önök tudtak arról, hogy elégedetlenség uralkodik a parasztság körében, mivel a mi parasztságunk még nem érti, hogy mi az értelme azoknak az áldozatoknak, amiket a Forradalom megkövetel tőle. Egy háborúban, melytől talán már csak néhány hónap választ el bennünket, az efféle áramlatok

egykönnyen katasztrófához vezethetnek. Ezért most nincsen fontosabb parancs, mint a Párt egysége. Egységbe kell kovácsolni a Pártot - vasfegyelemnek és feltétlen bizalomnak kell eltöltenie az embereket. Ön és az ön barátai viszont, Rubasov polgártárs, széthúzást szítottak a Pártban. Ha csakugyan őszintén megbánta a tetteit, akkor most kötelessége, hogy a segítségünkre legyen e fekély begyógyításában. Már megmondtam, ez az utolsó szolgálat, amit a Párt elvár öntől.

- A feladata egyszerű. Maga fogalmazta meg a legjobban: bearanyozni azt, ami Helyes, és befeketíteni azt, ami Helytelen. Az ellenzék politikája helytelen. Az ön feladata tehát ebből következőleg az, hogy megmutassa, milyen megvetendő ez a politika; azt kell megértetni a néptömegekkel, hogy az ellenzéki magatartás bűn, az ellenzék vezetői pedig bűnözők. A tömegek csak ezen az egyszerű nyelven értenek. Ha viszont a bonyolult indítékait kezdi magyaráztatni nekik, azzal csak zűrzavart támaszt a fejekben. Az ön feladata, Rubasov polgártárs, az, hogy ne keltsen maga iránt sem rokonszenvet, sem szánalmat. Az ellenzék iránti rokonszenv és szánalom veszedelmet jelent az országra nézve.

- Rubasov elvtárs, remélem, megértette, hogy mit kíván öntől a Párt.

Ismeretségük óta Gletkin most először szólította „elvtársnak” Rubasovot. Rubasov felkapta rá a fejét. Olyan hullámban öntötte el valami forróság, hogy védekezni sem bírt ellene; védtelen volt és kiszolgáltattott. Reszketett az ajka, ahogy feltette a cvikkerét.

- Megértettem.

- Ne feledje - folytatta Gletkin -, hogy a Párt ezért a szolgálatért nem ígér önnek semmiféle jutalmat. A vádlottak némelyikét fizikai erőszakkal kellett együttműködésre kényszeríteni. Másokat azzal az ígérettel lehetett rávenni, hogy így megmenthetik a bőrüket - vagy a mások bőrét, rokonaikét, akiket túszként a kezünkben tartunk. Önnek azonban, Rubasov elvtárs, nem ajánlunk alkut és nem is ígérünk semmit.

- Megértettem - ismételte Rubasov. Gletkin belepillantott a dossziéba.

- Van egy bekezdés a naplójában, amely igen mély hatást tett rám. Így szól: „Egész életemben azt gondoltam és azt tettem, amit gondolnom és tennem kellett. Ha nekem volt igazam tetteimben és gondolataimban, akkor nincs mit megbánnom; ha tévedtem, akkor fizetni fogok érte.”

Felpillantott a dossziéból, és Rubasov szemébe nézett.

- Ön tévedett, Rubasov elvtárs, s ezért fizetni fog. A Párt csak egyet ígérhet önnek: majd a végső győzelem után, egy szép napon, amikor már nem okozhat semmi kárt, nyilvánosságra fogják hozni a titkos levéltárak dossziéit. És akkor majd megtudja a világ, hogy mi volt a véres bábjáték háttere - ahogy ön fogalmazott -, amelyben valamennyiünk szerepét a történelem írta...

Majd pillanatnyi habozás után, mialatt megigazította a kezelőjét, és a koponyáján vörösre gyúlt a széles sebhely, kissé félszegen még hozzátette:

- És akkor majd ön is, és mások is a régi gárda nemzedékéből, biztosan megkapják azt a rokonszenvet meg azt a szánalmat, amely ma egyiküknek sem jár ki.

Mialatt beszélt, odatolta Rubasov elé az előre elkészített jegyzőkönyvet, és melléje helyezte a töltőtollát. Rubasov felállt, és kissé ingerült mosollyal az arcán így szólt:

- Mindig is kíváncsi lettem volna, hogy milyen lehet az, amikor egy Neander-völgyi elérzékenyül. Most már ezt is tudom.

- Nem értem - mondta Gletkin, aki szintén felkelt székéről.

Rubasov aláírta a jegyzőkönyvet, amelyben elismerte, hogy büntetteit ellenforradalmi meggyőződésből és egy külföldi hatalom megbízásából követte el. Amikor az aláírás után felegyenesedett, a pillantása a Nagy Egyes arcképére esett, és megint azt a mindent tudó, gúnyos mosolyt látta az arcán, amit utoljára akkor látott rajta, amikor elbúcsúzott a külföldre induló Rubasovtól - azt a mélabús cinizmust, amellyel a

Nagy Egyes az emberiséget szemlélte mindenütt jelenvaló arcképeiről.

- Nem is kell értenie - mondta Rubasov. - Vannak dolgok, amelyeket csak a régi nemzedék, az Ivanovok, a Rubasovok meg a Kiefferek értettek. De hát az ő idejük lejárt.

- Utasítást fogok adni, hogy a tárgyalásig most már senki se zavarja - mondta Gletkin rövid hallgatás után, immár ismét mereven és előírásosan színtelen hangon.

Rubasov mosolya bosszantotta. - Van valami egyéb kívánsága?

- Aludni szeretnék - mondta Rubasov. Már a nyitott ajtóban állt, az óriás termetű űr mellett; jelentéktelen, szakállas és cvikkeres kis öregember volt.

- Intézkedni fogok, hogy ne zavarják meg az álmát - mondta Gletkin.

Amikor Rubasov mögött becsukódott az ajtó, visszament az íróasztalához. Néhány pillanatig szótlantul ült. Aztán behívta a titkárnőjét.

A nő a szokott helyére ült, a szoba sarkába. - Engedje meg, hogy gratuláljak a sikeréhez, Gletkin elvtárs - mondta.

Gletkin visszacsavarta a lámpa fényét.

- Ennek köszönhető - mondta, és a lámpa felé pillantott -, meg a kialvatlanságnak és a fizikai kimerültségnek. Alkat kérdése az egész.

A grammatikai fikció

„Ki célt mutatsz, hát utat is mutass!
Mert cél és út itt úgy egymásba vész,
Hogy egymást is már módosítja váltig
És más-más úton más-más célhoz érsz.”

Ferdinand Lassalle: *Franz von Sickingen*

1.

- „Arra a kérdésre, hogy bűnösnek vallja-e magát, Rubasov vádlott világos és jól érthető igennel felelt. Az ügyész következő kérdésére, amely arra vonatkozott, hogy vajon az ellenforradalom ügynökeként hajtotta-e végre gaztetteit, a vádlott ismét igennel válaszolt, noha ezúttal halkabb hangon...”

A házmester Vaszilij leánya lassan olvasott, szótagolva. Az újságot kiterítette az asztalon, és az újjával követte a sorokat; néha ideges mozdulattal véggisimított virágos fejkendőjén.

- „...Arra a kérdésre, hogy mit kíván felhozni a maga védelmére, a vádlott kijelentette, hogy lemond a védekezés jogáról. Ezután a vádirat részletes ismertetése következett...”

Vaszilij, a házmester, a fal felé fordulva hevert az ágyán. Vera Vasziljevna sose tudta, hogy hallgatja-e még az öreg a felolvasást vagy már alszik. Néha motyogott valamit magában. Azt már tudta a lánya, hogy erre a motyogásra nem kell odafigyelni; egyszerűen szokása lett, hogy esténként fennhangon olvasta az újságot, már csak „az önképzés szempontjából” is - még ha a munka után taggyűlésre kellett is mennie és csak későn ért haza a gyárból.

- „...Rubasov vádlott bűnösnek bizonyult valamennyi vádpontban; ezt nemcsak írásos bizonyítékok támasztják alá, hanem saját beismerő vallomása is, amit a vizsgálat során tett. A Bíróság Elnökének egyik kérdésére, amely arra vonatkozott, hogy van-e valami panasza a vizsgálati fogság során tapasztalt bánásmód ellen, a vádlott tagadólag válaszolt, és hozzátette még, hogy vallomását szabad akaratából tette, mivel

őszintén megbánta az általa elkövetett ellenforradalmi gatzetteket...”

Vaszilij, a házmester, mozdulatlanul feküdt az ágyán. Az ágy felett, éppen Vaszilij feje felett, a Nagy Egyes arc képe függött. Mellette rozsdás szög állt ki a falból; nem is olyan régen még Rubasov, a partizánparancsnok képe lógott rajta. Vaszilij keze önkéntelenül is a szalmazsákja üregét kereste, ahová szalonnás, öreg Bibliáját szokta dugni a lánya elől; de nem sokkal Rubasov letartóztatása után a lánya megtalálta és kidobta, pedagógiai okokból.

- „...Az ügyész felszólítására ezután Rubasov vádlott előadta, hogyan lett a Párt politikai vonalának ellenzójéből hazaáruló ellenforradalmár. A vádlott a hallgatóság feszült figyelme közepette így kezdte vallomását: »Bíró polgártársak, ki fogom fejteni, hogy miért tettem töredelmes vallomást a vizsgálóbíró előtt, és miért fogom ezt megismételni most önök, hazánk igazságszolgáltatásának tisztelt képviselői előtt. Történetem bizonyítani fogja önök előtt, hogy a Párt irányvonalától való legcsekélyebb elhajlás is szükségképpen ellenforradalmi banditizmusba torkollik. A mi ellenzéki harcunk is oda vezetett, hogy mind mélyebbre és mélyebbre süllyedtünk a mocsárba. Ismertetni fogom önök előtt az én elbukásom történetét, hogy szolgáljon tanulságul azok számára, akik még ebben a döntő órában is ingadoznak, és titkon kételyeket táplálnak magukban a Párt vezetőinek bölcsességét és a Párt által kijelölt irányvonal helyességét illetőleg. Megszégyenítve és a porba sújtva, halálom óráján el fogom mondani önök előtt egy áruló szomorú útját, hogy tanulság legyen és szolgáljon elrettentő például a millióknak...«„

Vaszilij, a házmester, a másik oldalára fordult, arcát a szalmazsákba fúrta. Szeme előtt Rubasov, a szakállas partizánparancsnok képe jelent meg, aki a legnagyobb bajban is olyan gyönyörűen tudott káromkodni, hogy örült neki az ember szíve és az Úristen is lemosolygott az égből. „Porba sújtva, halálom óráján...” Vaszilij felsóhajtott. Elvették a Bibliáját, de sok passzusát tudta kívülről.

- „...Amikor idáig ért, az ügyész félbeszakította, és kérdéseket tett fel a vádlottnak korábbi titkárnőjéről. Arlova polgártársnőről, akit áruló tevékenysége miatt kivégeztek. Rubasov vádlott válaszaiból kiderült, hogy amikor a Párt ébersége utóbbit sarokba szorította, félelmében a maga gáztetteit is Arlova bűneként tüntette fel, így próbálván menteni a bőrét, hogy folytathassa gyalázatos tevékenységét. Ny. Sz. Rubasov szégyenkezés nélkül cinikus nyíltsággal ismeri el borzalmas gáztettét. Az ügyész polgártárs következő megjegyzésére »Önből nyilvánvalóan hiányzik minden erkölcsi érzék«, a vádlott gúnyos mosollyal így válaszolt: »Nyilvánvalóan.« Viselkedése ismételten a harag és a megvetés megnyilvánulásait váltotta ki a hallgatósból, az Elnök polgártárs azonban minden alkalommal hamar helyreállította a rendet a tárgyalóteremben. Egy ízben a forradalmi igazságérzet eme megnyilvánulásai helyett derültség futott át a termen - akkor történt ez, amikor a vádlott azzal a kéréssel szakította félbe büntetési ismertetését, hogy függesszék fel néhány percre az eljárást, mivel »tűrhetetlen fogfájás« gyötri. Mi sem jellemzőbb a forradalmi igazságszolgáltatás működésének szigorú törvényességére, hogy az Elnök azonnal helyt adott a vádlott kérésének, és megvető vállrándítás kíséretében elrendelte az eljárás öt percre való felfüggesztését.”

Vaszilij hanyatt feküdt az ágyában, és arra az időre gondolt, amikor a külföldiek fogságából kiszabadított Rubasovot diadalmenetben hordozták nagygyűlésről nagygyűlésre; látta maga előtt, amint mankójára támaszkodva áll a vörös zászlókkal feldíszített emelvényen, és a szünni nem akaró éljenzés közepette csak mosolyog szótlanul, és a kabátja ujjához dörgöli csíptetője üvegét.

„A vitézek pedig elvivék őt az udvar belső részébe, ami az órház; és összehívták az egész csapatot. És bíborba öltöztették őt, és tövisből font koszorút tévén a fejére. És verik vala a fejét nádszállal, és köpdösik vala őt, és térdet hajtvá tisztelik vala őt.”

- Mit motyogsz te ott magadban? - kérdezte a lánya.

- Ne törődj velem - felelte az öreg Vaszilij, és befelé fordult. Kitapogatta a szalmazsák üregét, de nem volt benne semmi. A képszög is üresen állt ki a falból. Amikor a lánya leakasztotta róla Rubasov képét és kidobta a szemétkébe, Vaszilij egyetlen szóval sem tiltakozott - öreg volt már ahhoz, hogy kiállja a börtön gyalázatát.

A lánya félbehagyta a felolvasást, és kitette az asztalra a petróleumfőzőt, hogy tevizet forraljon. A petróleum bűze betöltötte az egész házmesterlakást. - Hallottad, hogy mit olvastam?

Vaszilij engedelmesen feléje fordult. - Mindent hallottam, az utolsó szóig.

- Na, látod - mondta Vera Vasziljevna, és petróleumot pumpált a sívítólánggal égő szerkezetbe. - Maga is bevallja, hogy áruló. Biztosan nem mondaná, ha nem ez volna az igazság. A gyárban már meg is hoztuk ellene a határozatot, amit mindenkinek alá kell írnia.

- Sokat is értesz te ezekhez a dolgokhoz - mondta sóhajtván Vaszilij.

Vera Vasziljevna olyan szemmel nézett rá, hogy Vaszilij inkább megint befordult a falnak. Valahányszor ezzel a furcsa pillantással nézett rá a lánya, Vaszilijnak eszébe jutott, hogy Vera Vasziljevnanak nagyon útban van már az öreg apja, mert maga szeretné elfoglalni az egész házmesterlakást. Három héttel ez előtt Vera Vasziljevna meg egy fiatal gépkezelő, akivel a gyárban ismerkedett meg, összeiratkoztak a házassági nyilvántartóban, csak épp közös lakásuk nem volt még; a fiú két kollégájával lakott együtt, egyetlen szobában, és bizony manapság évekre telik, amíg valaki megkapja a lakáskiutalást.

Végre lobogva égett a petróleumfőző lángja. Vera Vasziljevna feltette rá a kannát.

- Az alapszervi titkár felolvasta a határozatot. Az van benne, hogy követeljük az árulók könyörtelen kiirtását. Aki pedig irgalmat mutat irántuk, az maga is áruló, és azt jelenteni kell illetékes helyen - magyarázta a lánya szándékosan közömbös hangon. - A munkásosztálynak ébernek kell lennie. Mindannyian kaptunk

egy példányt a határozatból, hogy aláírásokat gyűjt-sünk rá.

Vera Vasziljevna kissé gyűröttes papírlapot vett elő a blúzából, és kisimítgatta az asztalon. Vaszilij megint hanyatt feküdt az ágyában; az a rozsdás szög éppen a feje fölött állt ki a falból. Odasandított a papírra, amely a petróleumfűző mellett hevert kiterítve. Gyorsan elfordította róla a tekintetét.

„És mondá néki: Bizony mondom néked, hogy ma, ezen az éjszakán, mielőtt a kakas kétszer szólana, háromszor tagadsz meg engem... „

A víz már halkán zümmögött a kannában. Ravasz képpel azt kérdezte az öreg:

- És azoknak is alá kell írni, akik részt vettek a polgárháborúban?

A lány virágos fejkendő s feje a kanna fölé hajolt. - Senkinek se kötelező aláírni - mondta, és megint azzal furcsa pillantással nézett öreg apjára. - A gyárban persze tudják, hogy itt lakott, ebben a házban. Meg is kérdezte tőlem az alapszervi titkár, hogy nem voltatok-e ti ketten jóba még a végén is, és hogy nem szoktátok-e összedugni a fejeteket.

Az öreg Vaszilij felpattant fektéből. A hirtelen erőfeszítéstől azonban olyan köhögés fogta el, hogy kidagadtak az erek sovány, golyvás nyakán.

A lány két poharat tett az asztal szélére, papírzacskóból porrá töredezett tealeveleket szórt a poharak aljára. - Mit motyogsz már megint?

- Add ide azt a rohadt papírt - mondta az öreg Vaszilij.

A lánya odanyújtotta neki az ívet. - Ne olvassam fel, hogy legalább pontosan tudjad, hogy mi áll benne?

- Ne - mondta az öreg, és odaírta nevét a lap aljára. - Nem akarom tudni. Most meg adj teát.

A lánya odaadta neki a poharat. Némán mozgott az ajka; lassan szürcsölte a halványsárga folyadékot, és közben megint motyogott valamit magában.

Miután megitták a teát, a lány a folytatta a felolvasást.

Rubasov és Kieffer vádlottak bűnpere már a végéhez közeledett. Amikor a Párt vezetőjének meggyilkolására szőtt összeesküvés vádpontja került sorra, a felháborodás vihara söpört végig a termen: „Agyonlőni a veszett ebeket!” - hangzott fel a kiáltás ismételten a hallgatóság soraiból. Az ügyész utolsó kérdésére, amely tetteinek indítéka felől faggatta Rubasovot, a bűneinek súlya alatt láthatólag összeroppant vádlott fáradt, vontatott hangon így válaszolt:

- „Csak azt mondhatom erre a kérdésre, hogy miután mi, az ellenzék kitűztük magunk elé bűnös célunkat, a Forradalom Szülőhazája kormányának eltávolítását, már semmi sem gátolt bennünket abban, hogy a céljaink megvalósításához legalkalmasabbnak tetsző eszközöket vegyük igénybe, melyek természetesen éppen olyan alávalók és bűnösök voltak, mint maguk a célok.”

Vera Vasziljevna kirúgta maga alól a széket. - Undorító - mondta. - Hányni lenne kedve az embernek, ahogy ez a féreg csúszik-mászik a bíróság előtt.

Félretette az újságot, és hozzálátott, hogy hangerősen csörömpölve elrakja a petróleumfőzőt meg a poharakat. Vaszilij az ágyából nézte. A forró teától kissé összeszedte a bátorságát. Felült.

- Te csak ne képzeld magadról, hogy érted ezeket a dolgokat - mondta. - Isten tudja, hogy mi járt a fejében, amikor ezeket mondta. Sok okosságra megtanított benneteket a Párt, de azt nem tudjátok, hogy aki még a kelletténél is okosabb, abban meg már nem marad tisztesség. És hiába is vonogatod a válladat - folytatta dühösen. - Oda jutott a világ, hogy szemben áll egymással okosság és tisztesség, és aki az egyiket választja, annak le kell mondania a másikról. Nem vezet az semmi jóra, ha valaki olyan nagyon sokat töri a fejét. Mert meg nagyon írva, hogy „Hanem a ti beszédek legyen, úgy, úgy; nem, nem; ennek felette valami esik, az a gonosztól nagyon.”

Visszahanyatlott az ágyára, és elfordította a fejét, hogy ne is lássa, milyen arcot vág erre a lány. Régen nem mondott már ellent neki ilyen merészen. És

tudta, hogy ebből most már akármi lehet, ha egyszer ez a lány a fejébe vette, hogy megszerzi magának és a férjének a házmesterlakást. Okos legyen az ember, ha élni akar - máskülönben még börtönbe jut vénségére, vagy mehet híd alá aludni a hidegben. Így van ez; vagy okos az ember, vagy tisztességes; a kettő együtt nem megy.

- Akkor most felolvasom a végét - jelentette ki a lánya.

Az ügyésznek nem volt több kérdése Rubasovhoz Ezután ismét Kieffer vádlottat vették sorra; teljes részletességgel megismételte korábbi vallomásának a Párt vezetője ellen tervezett merényletre vonatkozó részét. - „...Az Elnöknek arra a kérdésére, hogy óhajt-e maga is kérdéseket feltenni Kieffernek, mivel erre joga van, Rubasov azt felelte, hogy lemond erről a jogáról. Ezzel véget is ért a bizonyítási eljárás, és a tárgyalást elnapolták. A tárgyalás azzal folytatódott, hogy az ügyész elvtárs összefoglalta a bizonyítási eljárás során föltárt tényeket...

Az ügyész beszédére Vaszilij már nem nagyon figyelt oda. A fal felé fordult, és rövidesen elnyomta az álom. Amikor felébredt, nem tudta, hogy mennyit alhatott, hányszor tölthette fel a lánya közben olajjal a lámpát, sem azt, hányszor ért mutatóujja a lap aljára, hányszor kezdett új hasábot. Éppen akkor riadt fel álmából, amikor az ügyész mintegy beszéde összefoglalásaképp a halálbüntetés kiszabását kérte. Meglehet, a lánya más hangon olvasta ezt a részt, de az is lehet, hogy éppenséggel kis szünetet tartott; Vaszilij mindenestre ébren volt már, amikor a lánya az ügyész beszédének utolsó mondatához érkezett, mely vastagon, fekete betűkkel állt az újságban:

- „Követelem, hogy ezeket a veszett kutyákat lőjék főbe.”

Ezután ismét a vádlottak következtek, az utolsó szó jogán.

- „Kieffer vádlott a Bírósághoz fordult, és kérte, hogy tekintettel ifjú korára, kegyelmezzenek meg neki és hagyják meg életét. Ismételten elismerte gáztette aljasságát, de megpróbálta a felelősséget teljes

egészében felbujtójára, Rubasovra hárítani. Eközben annyira dadogott az izgatottságtól, hogy az derültséget váltott ki a hallgatóság soraiban, az Elnök polgártárs azonban gyorsan helyreállította a tárgyalóterem rendjét. Ezután Rubasov kapott lehetőséget a szólásra...”

A tudósító élénken ecsetelte, miként nézett körül Rubasov vádlott „mohó szemmel a közönség sorai közt, majd egyetlen tekintetet sem lelvén a teremben, mely rokonszenvvel nézett volna vissza rá”, miként „horgasztotta le fejét, végleg feladva minden reménységet”.

Rubasov röviden beszélt. Viselkedése addig sem tett jó benyomást a hallgatóságra, utolsó szavai még ellenszenvesebbné mutatták.

- „Elnök polgártárs - jelentette ki az utolsó szó jogán Rubasov vádlott -, életemben utoljára szólok most nyilvánosan. Az ellenzék vereséget szenvedett és megsemmisült. Ha ma felteszem magamnak a kérdést, hogy »Miért is halok meg?«, csak a semmi merül fel előttem. Mert nincsen semmi, amiért érdemes lenne meghalni, ha úgy hal meg az ember, hogy nem bánja meg bűneit és nem tud megbékélni a Párttal és a Mozgalommal. Utolsó órához érve térdre borulok hát a haza, a tömegek és az egész nép előtt. Számomra véget ért a politikai maskarádé, a viták és összeesküvések bábjátéka. Amikor az ügyész polgártárs halált kért fejünkre, akkor mi politikai értelemben már régen hullák voltunk. És jaj a legyőzötteknek, akiket a történelem a porba sújt. Csak egy mentségem van önök előtt, Bíró polgártársak: senki sem mondhatja rám, hogy a könnyebbik utat választottam. Hiúságom és büszkeségem maradványai azt sugalmazták volna: Halj meg némán, ne mondj semmit; vagy halj meg valami nemes gesztussal, megindító hatástyúdallal ajkaidon; öntsd ki a szíved és vívj párbajt vádlóiddal. Ez lett volna a könnyebb út a magamfajta vén lázadónak, én azonban legyőztem magamban a kísértést. Ezennel teljesítettem a magamra rótt feladatot. Megfizettem; nincs rendezetlen számlám a történelemmel. Kegyelmet kérnem nevetséges lenne. Nincs több mondanivalóm.”

- "...majd rövid megbeszélés után a Bíróság Elnök felolvasta az ítéletet. A Legfelsőbb Forradalmi Törvényszék Tanácsa a vádlottakat minden ellenük felhozott vádpontban bűnösnek találta, és a törvény szerinti legsúlyosabb büntetést szabta ki rájuk: golyó általi halál és teljes vagyonefelkobzás."

Az öreg Vaszilij a rozsdás szöveget nézte a feje felett. Ezt motyogta maga elé: „Legyen meg a te akaratod. Ámen”, s azzal befelé fordult a falnak.

2.

Most tehát végre vége van a játéknak. És Rubasov tudta, hogy még mielőtt eljön az éjjél, ő megszűnik létezni.

Fel s alá járkált a cellájában; a felháborodottan zúgó tárgyalóteremből ide kísérték vissza. Hat és fél lépés az ablakig, hat és fél lépés vissza. Ha megállt az ablaktól számított harmadik fekete kőlapon és hallgatózott, úgy áradt feléje a meszelt falak közé zárt csönd, mintha mély kútba hajolna. Nem értette, miért lett ekkora csönd egyszerre kívül s belül is, mindent. De azt tudta, hogy az ő békéjét immár semmi sem zavarhatja meg.

Visszatekintve még a percet is fel tudta idézni, amikor ez az áldott csönd egyszer csak leereszkedett rá és elborította. Még a tárgyalóteremben történt, mielőtt belekezdett az utolsó szó jogán tartott beszédébe. Addig azt hitte, hogy kiégett már belőle az utolsó szemernyi önzés és hiúság is, de abban a pillanatban, amikor tekintete végigpásztázta a közönséget, és minden arcon csak közönyt és kárörvendő gúnyt látott, még egyszer utoljára elfogta a vágy, hogy csak egy csontocskányi szánalmat vetne oda neki valaki; didergett, s a saját szavai tűzénél akart megmelegedni. Kísértést érzett, hogy a múltjáról beszéljen, hogy egyetlenegyszer legalább felágaskodjék, és szétszaggassa a hálót, amelyet Ivanov és Gletkin szőtt köréje, hogy rákiáltson vádlóra, mint Danton: „Egész életemet a kezetekbe kaparintottátok. Kívánom, hulljon vissza reátok...” Ó, milyen jól tudta Danton beszédét, amit a Forradalmi Törvényszék előtt mondott el. Tudta szóról szóra. Még kamaszkorában tanulta meg kívülről: „Vérbe akarjátok

fojtani a Forradalmat. Meddig fogják még sírkövek jelezni a Szabadság lépteinek nyomát? Lábra kapott a Zsarnokság; letépte fátyolát és magasra tartja a fejét; holttesteink fölött lépked.”

Ott égtek ezek a szavak a nyelven. De egy pillanat s elmúlt a kísértés; aztán ahogy belekezdett a beszédbe. egyszerre ráborult a csönd burája. Rájött, hogy immár késő.

Késő már visszafordulni, végiglépkedni a lábnyomát jelző sírköveken. Szavakkal már semmit sem lehet meg nem történtté tenni. Késő már, mindnyájuknak késő. Amikor eljött az óra, hogy utoljára léptek ki a világ színe elé, egyikük sem tudta szöszékké változtatni a vádlottak padját, nem rántották le a leplet a hazugságról, bíráik ellen fordítva a vádakát, mint Danton.

Némelyeket a testi kínoktól való rettegés némított el, mint a Nyúlshájút; mások azt remélték, megmenthetik még a bőrüket; és volt, aki legalább a feleségét meg a gyermekeit szerette volna kiszabadítani a Gletkinek karmai közül. A legjobbak azonban azért hallgattak, mert még egy utolsó szolgálatot akartak tenni a Pártnak azáltal, hogy hagyják magukat bűnbakként feláldozni - meg azért, mert még a legjobbaknak is Arlovák sorsa nyomta a lelkét. Nem szabadulhattak a múltjuktól, belegabalyodtak a hálóba, amit maguk szöttek kifacsart erkölcsük és nyakatekert logikájuk törvényei szerint; mind bűnösök voltak, bár nem abban, aminek elkövetésével a bíróság előtt vádolták magukat. Nem volt számukra visszaút. És amikor leléptek a színpadról, akkor is szigorúan tartották magukat a különös színjáték szabályaihoz melyek szerint az életüket éltek. Tőlük nem hattyúdalt várt a közönség sem. Úgy kellett cselekedniük, ahogy a szöveggönyv előírta a számukra, az ő szerepük pedig az volt, hogy vonítva üvöltsenek, mint farkasok az éjszakában...

Most tehát vége a játéknak. Nincs több dolga vele. Többé nem kell együtt üvölnie a farkasokkal. Megfizetett; rendezte a számlát. Olyan ember lett, aki még az árnyékát is elveszítette; mentes immár minden emberi kötöttségtől. Végiggondolt minden gondolatot a logikailag adódó legvégső következtetésig, és mindvégig következetesen a szerint cselekedett; a hátralévő

néhány óra most már csakis azé a néma társé, akinek birodalma ott veszi kezdetét, ahol a logikus gondolkodás hatalma véget ér. „Grammatikai fikciónak” nevezte el magában szégyenlősen, mert a Párt belé nevelte tanítványába, hogy az egyes szám első személy használatát illetlenség.

Rubasov megállt cellájának a 406-os felé eső falánál. Amióta Rip Van Winklét elszállították, a zárkája lakatlan volt. Rubasov levette a cvikkerét, lopva körülpillantott, aztán kikopogta a falon:

1-5; 3-4...

Gyermekes szégyenkezés fogta el hirtelen, de azért fülelt, hogy jön-e válasz, majd újra kikopogta:

1-5; 3-4...

Fülelt, majd megismételte a jeleket. A fal néma maradt. Soha még tudatosan nem kopogtatta ki az „én” számait. Talán még véletlenül, öntudatlanul sem. Leszte, jön-e válasz. De a kopogtatást visszhangtalanul nyelte el a fal.

Folytatta a járkálást. Volt néhány kérdés, amely azóta foglalkoztatta már, amióta ráborult a csönd burája; szeretett volna választ találni rájuk, amíg még módjában állt. Meglehetősen naiv kérdések voltak; valamennyi a szenvedés mélyebb értelmére vonatkozott, pontosabban fogalmazva, azt firtatta, hogy mi a különbség az olyan szenvedés között, amelynek van értelme, illetve az értelmetlen szenvedés között. Az nyilvánvaló volt a számára, hogy csakis annak a szenvedésnek lehet bármi értelme is, amely másrészt elkerülhetetlen egyúttal; vagyis csak az olyan szenvedésnek, amely biológiailag eleve elrendeltetett. Másrészt viszont minden társadalmi gyökerű szenvedés esetleges, következésképp céltalan és értelmetlen. A Forradalom egyetlen célja voltaképpen az értelmetlen szenvedés megszüntetése volt. Kiderült azonban, hogy e második fajta szenvedés felszámolása csak az első fajtájú szenvedés összeméretben vett hatalmas arányú, jóllehet ideiglenes megnövekedése árán érhető el. A kérdés tehát, amelyre felelnie kell, most így hangzott: Jogos-e ennek ellenére is elvégezni ezt a műtet? A válasz természetesen igenlő, legalábbis amíg az

„emberiség” elvont fogalmával dolgozunk, ám ha az egyes „emberre” alkalmazzuk, az „1-5; 3-4” jelcsoporttal leírt lényre, a húsból és vérből és csontból és bőrből való valóságos emberi lényre, akkor azon nyomban megmutatkozik az elv abszurditása. Kamaszkorában azt hitte, hogy a Párt céljaiért munkálkodva majd választ kap minden efféle kérdésre. Nos, azóta negyven esztendőt töltött ezzel a munkával, de a kérdést, amelyre választ remélt, amelynek kedvéért belevágott, mindjárt a kezdet kezdetén elfelejtette. Most, hogy letelt a negyven év, újra felmerült benne a kérdés, és ő most is ugyanolyan tanácstalan, mint kamaszkorában volt. Mindenét, mindent, amit csak adhatott, a Pártnak adta: a Párt azonban adós maradt a válasszal. És a néma társ, akinek bűvös nevét az imént kikopogta a lakatlan cella falán, szintén nem felelt. Meg sem hallotta a neki szegezett kérdéseket, bármily sürgős és létfontosságú volt is a válasz.

Megvolt a módja mindazonáltal, hogyan kell megkönyvékezni. Megesett, hogy merőben váratlanul egy kőszá dallamtól vagy akár csak egy dallam emléktől is, a *Pietà* könyörgő kezétől esetleg, vagy egy gyermekkori emléktől egyszer csak megszólalt. Mintha hangvillát pendített volna meg valaki, áradtak a válasz rezgés-hullámai, s valahányszor ez a hullámozás elkezdődött, valami olyan állapot keletkezett, amit a misztikusok „elragadtatásnak” neveztek s a szentek „révületnek”; a legnagyobb és legjózanabb gondolkodású modern pszichológusok is tudták, hogy létezik ez az állapot, s „óceáni érzésnek” nevezték el. S valóban, ilyenkor úgy feloldódik az ember személyisége, mint szemernyi só a tenger vizében; miközben mintha az egész végtelen tenger elférne ugyanebben a csipetnyi sóban. Mert többé nem tudhatni, hol leledzik a kicsinyke sószemcse térben vagy időben. Ebben az állapotban irányát veszítette a gondolat, s csak köröket írva visszatért önmagába, mint az iránytű szála a mágneses sarok közelében; míg le nem szakadt tengelyéről, mitől kezdve szabadon lebegett a térben, mint fénynyaláb az éjben; s míg olybá nem tűnt, hogy minden gondolat s érzéklet, még maga a fájdalom és a gyönyör is egyazon fény sugar spektrumvonalai, melyek csak a tudat prizmáján átbocsátva hasadnak szét színekké.

Rubasov a celláját járta. Azelőtt röstellte volna, ha ilyen gondolatai támadnak, és megtiltotta volna magának az efféle gyerekes mëlázást. Most azonban már nem szégyenlette. A halálban valósággá válik a metafizika. Megállt az ablaknál, és az üvegnek támasztotta a homlokát. A géppuskatorony fölött elnézve odalátszott egy darabka az ég kékjéből. Sápadt, halovány kékség volt, arra a kékre emlékeztette, amit gyerekkorában látott még, amikor hanyatt fekvé apja kertjének fűvén a nyárfák lassan hajladozó ágait nézte az égen. Lám, még e tenyérynvi kék égbolt is elég hozzá, hogy kiváltssa az „óceáni érzést”. Olvasmányai szerint az asztrofizika újabban megállapította, hogy a világ tömege véges - noha a tér maga végtelen, mégis önmagába visszafordul, mint egy gömbidom felszíne. Ezt sohasem volt képes felfogni; most azonban heves vágyat érzett, hogy mégiscsak megértse. Egyszerre az is az eszébe jutott, hogy hol olvasta: első letartóztatása idején, még Németországban, az elvtársaknak sikerült becsempészniük hozzá a Párt illegálisan nyomtatott újságjának egy lapját; a lap tetején háromhasábos cikk egy szövögyári sztrájkról tudósított; az egyik hasáb alján, mintegy csak a hely kitöltése végett, az aprónál is apróbb betűkkel nyomtatva közölték a szenzációs felfedezést, miszerint a világmindenség véges; az újságlapot azonban éppen a cikk közepén tépték le. Rubasov sosem tudta meg, hogy mi lehetett az írás másik felében.

Rubasov az ablaknál állt, és cvikkere keretével szórakozottan kocogtatta az üres cella falát. Gyerekkorában csillagász szeretett volna lenni; most azonban immár negyven éve egészen mással foglalkozik. Azt vajon miért nem kérdezte meg tőle az ügyész, hogy „Rubasov vádlott, és a végtelenről milyen nézeteket vall?” Nemigen tudott volna válaszolni rá, és ebből eredt tulajdonképpen az ő igazi bűne... Lehet-e ennél nagyobb bűn?

Amikor elolvasta azt a rövid híradást az újságban, és szintén egymaga volt a cellájában, és még fájtak az ízületei a legutóbbi kínzásoktól, valami különös elragadtatás vett rajta erőt - magával sodorta az a bizonyos „óceáni érzés”. Utóbb szégyenlette is magát miatta. A Párt helytelenítette az efféle lelkiállapotokat. Kispolgári miszticizmusnak bélyegezte őket,

visszahúzódásnak az elefántcsonttoronyba. Úgy mondták, hogy aki átadja magát neki, az „megfutamodik a feladatok elől”, „az osztályharc dezertőrje”. Az „óceáni érzés” ellenforradalminak minősült.

A harcot ugyanis csak úgy lehet megvívni, ha az ember mindkét lábával szilárdan a valóság talaján áll. És a Párt éppen arra tanította a tagjait, hogyan kell megvetniük a lábukat. Ebből a szempontból nézve a végtelen politikailag gyanús mennyiségnek számított, az „én” pedig nem kevésbé gyanús minőségnek. A Párt nem ismerte el a létezését. Az egyén meghatározása a következő volt: milliós tömeg osztva millióval.

A Párt nem engedélyezte az egyén szabad akaratát, ám egyúttal elvárta tőle, hogy szabad akaratából feláldozza magát az érdekében. Tagadta, hogy képes lenne a választásra, mégis megkövetelte tőle, hogy mindig a helyes utat válassza. Tagadta, hogy képes lenne önmagától különbséget tenni jó és rossz között, ám fellengzős szónoklatokat tartott bűnről és árulásról. Az egyén a gazdasági fátum jegyében állt, egyetlen kicsiny fogaskerék volt csupán a nagy óramű szerkezetében, melyet felhúztak valamikor az ősidőkben, s azóta járt és járni is fog az örökkévalóságig, nem lehet sem megállítani, sem megváltoztatni a járását - és mégis, a Párt azt kívánta a kicsiny fogaskeréktől, hogy lázadjon fel az óramű ellen és szabjon új ütemet járásának. Valahol hiba csúszott a számításba; nem jött ki az egyenlet.

Negyven esztendeig küzdött a gazdasági fátum ellen. Mert ez volt az emberiség legfőbb nyavalyája, ez a rák falta fel a zsigereit. Ezen helyt kellett megejteni a metszést, elkezdni a műtétet; aztán már magától megy majd a gyógyulás. Minden egyéb csak dilettantizmus volt, romantikus álmodozás, sarlatánság. Kegyes buzdításokkal nem lehet meggyógyítani halálos betegget. Nincs más megoldás, csak a sebészi kés, mely hűvös számíttással vág bele az élő húsba. Csakhogy a kés metszése nyomán új kelések nőttek a kivágott régi helyébe. És megint csak nem jött ki az egyenlet.

Negyven esztendeig úgy élt, hogy szigorúan betartotta a szerzetesi fogadalmat, amit a Pártnak tett. Tartotta magát a logikus számítás szabályaihoz. A jó-

zan ész maró savával égette ki tudatából minden maradványát a régi, logikátlan erkölcsnek. Hátat fordított a néma társ kísértéseinek, és minden erejével küzdött az „óceáni érzés” ellen. És hová jutott? A kikezdhettelen igazságok axiómái abszurd végeredményre vezettek; Ivanov és Gletkin cáfolhatatlan logikájú leveztései egyenesen a nyilvános tárgyalás kísérteties báb-színházába torkolltak. Meglehet, nem való az embernek minden gondolatot végiggondolni a logikailag adódó legvégső következtetés levonásáig.

Ablakának rácsai között kinézve, azt a tenyéryi kékséget bámulta, amely a géppuskatorony fölött odalátzott. Visszatekintve a múltjára, most úgy látta, hogy ámokfutó volt negyven esztendeig - a tiszta ész ámokfutója. Meglehet, az sem való az embernek, hogy minden régi köteléktől megszabaduljon, s a „Ne tegyed...” minden fékjét kioldva száguldjon egyenesen célja felé.

Lassan rózsaszínre vált a kék folt, alkonyodott; a torony körül fekete madarak csapata körözött lassú, eltökélt szárnycsapásokkal. Nem, az egyenlet sehogyan sem jött ki. Nyilván nem elég csupán rányitni az ember szemét valamely célra és aztán kést nyomni a kezébe: mert nem való neki késsel játszani, kísérletezgetni. Talán majd egyszer később. Egyelőre azonban fiatal még hozzá és ügyetlen. Hogy tombolt, milyen fékevesztetten, amikor beszabadult a nagy kísérleti laboratóriumba; a Forradalom Szülőházája, a Szabadság Fellegvára! Gletkin mindent, ami történt, azzal az elvvel igazolt, hogy meg kell védeni az erődöt. De közben belülről milyen lett ez a vár? Betonból nem lehet Édenkertet építeni. Igen, megvédi a fellegvárat, de immár semmi értelme az erődítménynek, nem mutat immár példát a világnak semmiben. A Nagy Egyes uralma beszennyezte a Szociális Állam eszméjét, amiként némely középkori pápák a Keresztény Birodalom eszményét. Félárbocon csüng a Forradalom lobogója.

Rubasov fel és alá járkált a cellájában. Nagy volt a csönd és már majdnem teljes a sötétség. Most már biztosan nemsokára jönnek érte. Valahol hiba csúszott az egyenletbe - nem is csak az egyenletbe, hanem az egész, matematikailag felépített gondolati rend-

szerbe. Rubasov régen sejtette már ezt, már Richard és a *Pietà* óta, de még magának se merete bevallani. Meglehet, az a baj, hogy a kelleténél korábban jött a Forradalom; abortált magzat, azért lett ilyen torzszülött. Lehet, hogy minden egy időzítési hiba következménye. Végtére, a római civilizáció is úgy tetszhetett már az időszámításunk előtti első században is, hogy halálra van ítélve; ugyanolyan rothadt volt, minden jel szerint, a velejéig, akárcsak a miénk; akkor is azt hitték a legjobbak, hogy megérett már a helyzet a nagy változásokra; a foszlott-szakadt régi, rossz világ mégis kitartott még ötszáz évig. A történelem pulzusa lassan ver; az ember években méri az idő múlását, a történelem nemzedékekben. Ki tudja, talán még csak a teremtés második napjánál tartunk. Mennyire szeretett volna élni, hogy kidolgozhassa a tömegek relatív érettségének elméletét...!

Csönd volt a cellában. Nem hallott más neszt, csak saját lépteit a kőpadlón. Hat és fél lépés az ajtóig, melyen át majd belépnek az egyenruhások, amikor érte jönnek, és vissza is hat és fél lépés, az ablakhoz, amelyen túl már lassan leszállt az este. Már nem tart sokáig. De amikor azt kérdezte magától, hogy „Miért is halsz meg tulajdonképpen?” - nem tudott felelni a kérdésre.

Ennek is a rendszer hibája az oka; és meglehet, a hiba épp abban a tételben rejlik, amelyet mostanáig vitathatatlanul érvényesnek tartott, és amelynek nevében annak idején maga is feláldozott embereket, amint-hogy most őt is ennek nevében áldozzák fel; abban a tételben tehát, amely szerint a cél szentesíti az eszközt. Ez a mondat irtotta ki a nagyszerű embereknek azt a testvéri közösségét, amely a Forradalmat véghezvitte, és ettől a mondattól lettek valamennyien ámokfutók. Mit is írt ő maga is a naplójában? „Hisz tán megszabadultunk minden régi szabálytól és megszokástól, nem maradt más vezérelvünk a cselekvéshez, mint a következetes logika. Az etika ballasztja nélkül hajózunk.”

Meglehet, csakugyan itt búvik meg a baj gyökere. Ki tudja, talán nem való az emberiségnek ballaszt nélkül hajózni. A tiszta ész pedig magában, meglehet,

rossz iránytű, amely ha csak erre hagyatkozik a hajós, olyan tekervényes utakra csalja, hogy a cél végül is elvész előle a ködben.

Meglehet, most a nagy sötétség ideje jött el.

Talán majd egyszer, valamikor a jövőben, sokára. nagy sokára, új mozgalom támad - új zászlói lesznek, új szellem vezérli majd, és egyaránt tudatában lesz mindkét erőnek: a gazdasági fátumnak éppúgy, mint az „óceáni érzésnek”. Meglehet, az új párt tagjai szerzetesi kámzsát viselnek majd, és azt fogják prédikálni, hogy csak az eszközök tisztasága szentesítheti a célt. És talán azt tanítják majd, hogy hamis a tétel, mely szerint az ember nem más, mint millió osztva millióval, s helyette új számtant vezetnek majd be, mely az osztás helyett a szorzáson alapszik: arra törekszik majd, hogy új minőséget hozzon létre a milliányi egyénből, mely nem alaktalan tömeg lesz immár, hanem önálló tudattal fog rendelkezni, egyénisége lesz, milliószor megtöbbszörözött „óceáni érzés” hatja át a háttérrel, mégis önmagába zárt végtelen térben.

Rubasov megtorpant jártában és hallgatózott. Dönögő dobolás tompa dübörgése közeledett cellája felé a folyosón.

3.

Olyan volt ez a hang, mintha a szél sodorná feléje valahonnan a távolból; messziről jött, de egyre közeledett. Rubasov nem mozdult. Már nem volt ura a lábának; úgy érezte, a gravitáció egyre nagyobb erővel szorítja talpát a kőpadlóra. Három lépést hátrált az ablak felé, anélkül hogy a szemét levette volna a júdásról. Mélyeket lélegzett, és cigarettára gyújtott. Egyszer csak kocogtatást hallott az ágya melletti fal felől.

- MOST VISZIK A NYÚLSZÁJÚT. ÜDVÖZLETÉT KÜLDI.

Egyszerre elmúlt a merevség a lábából. Odament az ajtóhoz, és gyorsan, ütemesen csapkodni kezdte mindkét tenyerével. Most már nem volt értelme, hogy továbbkocogja a hírt a 406-os cellának. A szomszédos zárka lakatlan volt; nála megszakadt a lánc. Döngette az ajtót, és szemét a kémlelőlyukra szorította.

A folyosó, mint máskor is, félhomályos volt a gyatra villanyfénytől. Kinézve a lyukon, a 401-es és a 407-es közötti cellák ajtaját látta, mint máskor is. A döngés erősödött. Lassú, vontatott léptek közeledtek; jól hallotta koppanásukat a kövön. És akkor egyszerre ott állt a Nyúlszájú a kémlelőnyílás látómezejében. Ugyanúgy reszketett az ajka, mint Gletkin szobájában, amikor a reflektorfényben állt Rubasov előtt; megbilincselte keze furcsa kicsavarodott tartásban lógott a háta mögött. Ő nem láthatta Rubasov szemét a júdás mögött; fürkészőn meredt tekintete az ajtóra, mintha a megváltás utolsó reményét keresné mögötte. Parancsszó hangzott, és a Nyúlszájú engedelmesen továbbindult a folyosón. Az óriás lépkedett mögötte; Rubasov megismerte revolverszíjas hátát. Aztán sorra kiléptek Rubasov látómezejéből.

Lassan elhalt a dobolás; ismét csönd ülte meg a börtönt. Az ágya melletti fal felől kopogás hangját hallotta:

- EGÉSZEN JÓL VISELTE MAGÁT...

Azóta, hogy Rubasov közölte a 402-essel hogy kapitulálni fog, nem beszéltek egymással. A 402-es folytatta:

- MÉG VAN KB. TÍZ PERCE. HOGY ÉRZI MAGÁT?

Rubasov megértette, hogy a 402-es azért kezdett beszélgetni vele, hogy megkönnyítse neki a várakozást. Hálás volt érte. Leült a priccse szélére, és visszakopogott:

- SZERETNÉK MÁR TÚL LENNI RAJTA...

- MAGA NEM FOG BEREZELNI - kopogtatta a 402-es. - TUDJUK, HOGY MAGA KEMÉNY LEGÉNY... - szünetet tartott, aztán sebes koppintásokkal megismételte az utolsó szavakat: KEMÉNY LEGÉNY... - Nyilván nem szerette volna, ha megszakad a beszélgetés. - EMLÉKSZIK: „KEBLE, MINT A PEZSGÓSPOHÁR KELYHE”? HA-HA! KEMÉNY LEGÉNY...

Rubasov fülelt, hogy nem hall-e neszt a folyosóról. Csönd volt. A 402-es mintha kitalálta volna a gondolatait, ezt kopogtatta:

- NEM KELL LESNI. MAJD ÉN SZÓLOK MAGÁNAK IDEJÉBEN, HA JÖNNEK... MIT CSINÁLNA, HA MOST KEGYELMET KAPNA?

Rubasov alaposan megfontolta a választ. Ezt felelte:

- CSILLAGÁSZATOT TANULNÉK.

- HA-HA! - közölte a 402-es. - LEHET, HOGY ÉN IS AZT. MONDJÁK, TALÁN A CSILLAGOKBAN IS VAN ÉLET. ENGEDJEN MEG EGY JÓ TANÁCSOT.

- HOGYNE - felelte Rubasov meglepetten.

- DE NE VEGYE ROSSZ NÉVEN. CSAK EGY KATONAEMBER SZAKTANÁCSA. ŪRÍTSE KI A HÓLYAGJÁT. SOSE ÁRT ILYEN ESETBEN. A LÉLEK KÉSZ, DE A TEST GYÖNGE. HA-HA!

Rubasov elmosolyodott, és engedelmesen odament a küblihez. Aztán leült az ágya szélére, és átkopogott a 402-esnek:

- KÖSZÖNŐM A TANÁCSOT. REMEK ÖTLET. ÉS MIK A MAGA KILÁTÁSAI?

A 402-es csak rövid szünet után válaszolt. És akkor is a szokásosnál lassabban kopogott:

- MÉG TIZENNYOLC ÉV KICSIVEL KEVESEBB, CSAK HATEZER-ÖTSZÁZHARMINC NAP... - Ismét szünetet tartott. Aztán hozzátette még: - IGAZÁBÓL IRIGYLEM MAGÁT. - Majd kisvártatva így folytatta: - GONDOLJA MEG - MÉG HATEZER-ÖTSZÁZHARMINC ÉJSZAKA NŐ NÉLKÜL.

Rubasov nem felelt. Aztán ezt kopogta:

- DE OLVASHAT, TANULHAT...

- NINCS HOZZÁ FEJEM - felelte a 402-es. Aztán hangosan és sietősen: - JÖNNEK...

Elhallgatott, majd kis szünet után hozzátette:

- KÁR. ÉPPEN KEZDTÜNK BELEJÖNNI A BESZÉLGETÉSBE...

Rubasov felkelt. Egy pillanatra elgondolkozott, aztán még egyszer átkopogott:

- SOKAT SEGÍTETT. KÖSZÖNŐM.

Megcsikordult a kulcs a zárban. Kinyílt az ajtó. Az óriás állt odakinn egy civil társaságában. A civil nevén szólította Rubasovot, aztán hadarva felolvasott valami iratot. Mialatt hátracsavarták a karját és a csuklójára tették a bilincset, még hallotta, hogy a 402-es sebesen így kopog:

- IRIGYLEM MAGÁT. IRIGYLEM. ISTEN VELE.

*

Odakinn a folyosón újra kezdődött a dobolás. Elkísérte őket a borbélyműhelyig. Rubasov tudta, hogy most minden vasajtó mögül egy szem követi a kémlelőnyíláson át, de nem fordította el a fejét se jobbra, se balra. A bilincs dörzsölte a csuklóját; az óriás a kelleténél szorosabbra húzta, és a karját is fölöslegesen magasra rántotta, amikor hátracsavarta, fájt.

Most megpillantották a pincelépcsőt. Rubasov lelassította lépteit. A civil megállt a lépcső tetején. Alacsony, kissé düllelt szemű ember volt. Megkérdezte Rubasovot: - Van még valami kívánsága?

- Nincs - felelte Rubasov, és megindult lefelé a lépcsőn. A civil nem ment utánuk, csak nézte Rubasovot a kidüllelt szemével.

A lépcső szűk volt, és olyan sötét, hogy alig látta, hová lép. Vigyáznia kellett, meg ne botoljék, hiszen kapaszkodni természetesen nem tudott, hiába volt korlát a fal mentén. Időközben elhalt a dobolás. Hallotta, hogy az óriás három lépéssel lemaradva követi.

A csigalépcső orsója visszakanyarodott önmagába. Rubasov előrehajolt, hogy jobban lásjon; érezte, hogy a csíptetője leválik az orráról; leesett a lépcső kövére, és két lépcsőfokkal Rubasov előtt ért földet; szilánkokká zúzódott, majd fölpattant, és még egy lépcsőfokkal lejjebb ugrott, aztán ott, a legalsó lépcsőn megállapodott. Rubasov egy pillanatra megtorpant, habozott, mitévő legyen; aztán tapogatózó léptekkel továbbindult. Hallotta, hogy a háta mögött jövő egyenruhás lehajol, felveszi a földről a törött cvikkert és zsebre teszi; de nem fordult vissza.

Szemüvege nélkül a sűrűsödő sötétségben szinte vak volt, de legalább újra szilárd talajt érzett a talpa alatt. Hosszú folyosóra értek; a falat is csak homályosan látta, a vége pedig a semmibe veszett a számára. Az egyenruhás most is három lépéssel lemaradva követte. Rubasov szinte érezte a tarkóján a pillantását, de nem fordult hátra. Óvatosan rakosgatta az egyik lábát a másik után.

Az volt a benyomása, hogy már percek óta haladnak a pincefolyosón. De még semmi sem történt. Valószínűleg meghallja majd, ha az egyenruhás előveszi a revolverét. Addig viszont még van ideje; egyelőre biztonságban van. Vagy lehet, hogy a mögötte lépkedő óriás is úgy fog eljárni, mint a fogorvos, aki műszerét már a köpenye ujjába rejtve hajol a páciens fölé? Rubasov igyekezett valami másra gondolni, de teljesen lekötötte akarátának összpontosítása, hogy hátra ne forduljon.

Furcsamód, abban a pillanatban, amikor még a tárgyaláson ráborult az áldott csönd burája, egyúttal a foga fájása is elmúlt egy csapásra. Lehet, hogy éppen abban a percben nyílt ki a tályog. Mit is mondott nekik? „Meghajtom térdemet a haza, a tömegek, az egész nép előtt...” És? Mi volt a sorsa ennek a népnek, ezeknek a tömegeknek? Negyven esztendeig bolyongott a pusztában, korbáccsal hajtották, fenyegetéssel és ígéretekkel kecsegtették, képzeletbeli rémségekkel riogatták, és nemkülönben képzeletbeli jutalmak ígéretével csalogatták. De ugyan, hol van az Ígélet Földje?

Létezik-e egyáltalán, eljuthat-e oda valaha is a pusztában bolyongó emberiség? Nagyon szeretett volna választ kapni erre a kérdésre, amíg még nem késő. De Mózesztől is megtagadtatott, hogy belépjen az Ígélet Földjére. Csakhogy ő megláthatta legalább a hegy tetejéről a lábainál elterülő Kánaánt. Vagyis aki szemmel látható bizonyosságot szerezhet legalább, hogy létezik csakugyan a cél, annak már könnyű meghalnia. Őt azonban, Nyikolaj Szalmanovics Rubasovot senki sem vitte fel semmiféle hegytetőre, ahonnan letekinthetett volna; bármerre nézett, ő mindenfelé csak pusztaságot látott és éji sötétséget.

Ekkor tompa ütés érte a tarkóján. Régen várta már, most azonban mégis váratlanul érte. Érezte, hogy a térde megroggyan, és hogy teste félfordulatot téve megpördül a tengelye körül. Milyen színpadias, gondolta meglepetten, míg a föld felé zuhan; mégsem érzek semmi fájdalmat. Gyűrött rongycsomóként feküdt a földön, arca a hideg kőpadlóhoz nyomódott. Egyszerre sötét lett körülötte; fölkapta testét az éjjeli tenger, és ringón sodorták tova hullámai. Emlékek suhantak át rajta, mint ködpászmák a víz fölött.

Valaki megdöngette odakinn az ajtót, azt álmodta, érte jönnek, hogy letartóztassák; de hol is van, melyik országban?

Megpróbált bebújni a hálóköntösébe, de nem talált bele az ujjába. Ki lehet ez az ember, akinek az arcképe itt lóg az ágya fölött és őt nézi merőn?

A Nagy Egyes volna az, vagy talán a másik - az, aki olyan gúnyos mosollyal méregette, vagy az, aki üveges szemmel meredt rá? Testetlen alak hajolt föléje, Rubasov az orrában érezte a revolverszík friss bőrszagát; de miféle felségjel lehet ez, amit a zubbonya ujján visel, miféle rangjelzés lehet ez a vállpántján? És kinek a nevében emeli rá revolvere fekete öblű csövét?

A következő pillanatban lecsapott rá a második ütés is; csontrepesztő ereje épp a fülén érte. Aztán minden elcsöndesedett. Megint a tenger zúgását hallotta. Egy hullám a hátára vette és lassan felemelte. A messzeségből jött feléje, méltóságteljes komolysággal áradva; az örökkévalóság közönyével.

Európa Könyvkiadó, Budapest
Felelős kiadó Osztovits Levente igazgató
A tördelés a Kopf Bt. munkája
Nyomta a Szekszárdi Nyomda
Felelős vezető Vadász József igazgató
Készült Szekszárdon, 1998-ban
Felelős szerkesztő Barkóczi András

Műszaki szerkesztő Kállay Judit
A borító Nagy Péter munkája
Műszaki vezető Névery Tibor
Készült 15,22 (A/5) ív terjedelemben

AZ EURÓPA ZSEBKÖNYVEK SOROZATBAN A KÖZELMÚLTBAN MEGJELENT:

VLADIMIR NABOKOV: CAMERA OBSCURA

FRIEDRICH DÜRRENMATT: A SZÍNIDIREKTOR

JOHN UPDIKE: GYERE HOZZÁM FELESÉGÜL

INGMAR BERGMAN: JELENETEK EGY HÁZASSÁGBÓL

WILLIAM GOLDING: ZSARÁTNOK

BEAT BRECHBÜHL: BŐRÖND EXTRÁKKAL

LARRY MCMURTRY: AZ UTOLSÓ MOZIELŐADÁS

JOHN UPDIKE: A KENTAUR

GÁBRIEL GARCÍA MÁRQUEZ: BALJÓS ÓRA

ROBERT MERLE: KÉT NAP AZ ÉLET

SYLVIA PLATH: AZ ÜVEGBURA

BOHUMIL HRABAL: ŐFELSÉGE PINCÉRE VOLTAM

WILLIAM GOLDING: A TORONY

FRANCOIS MAURIAC: A SZERELEM SIVATAGA

WILLIAM GOLDING: A PIRAMIS

ELŐKÉSZÜLETBEN:

MIHAIL BULGAKOV: SZÍNHÁZI REGÉNY

KEDVES OLVASÓNK!

AZ ÖNT ÉRDEKLŐ EURÓPA KIADVÁNYOKAT
MEGRENDELHETI KÖZVETLENÜL A KIADÓTÓL IS.

LEVÉLBEN: 1363 BUDAPEST, POSTAFIÓK 65.
TELEFONON MUNKANAPOKON 9 ÉS 16 ÓRA KÖZÖTT:

353-2328